

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI**

**MEHMET RIFAT'IN ESERLERİNDE TÜRKÇE EĞİTİMİ İLE
İLGİLİ HUSUSLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK**

**Hazırlayan
Veysel ELKATMIŞ**

Konya 2008

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	I
Ön Söz.....	V
GİRİŞ	
Geçmişten Günümüze Türkçe Programları.....	1
İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretim Programları.....	1
1.1924 Lise Birinci Devre Müfredat Programı.....	1
2. 1926 Programı.....	2
3.1929 Orta Mektep Türkçe Programı.....	2
4.1931–1932 Ders Senesi Tadilatı Türkçe Programı.....	3
5.1936 Programı.....	4
6.1938 Ortaokul Türkçe Programı.....	4
7. 1949 Ortaokul Türkçe Programı.....	4
8.1962 Ortaokul Türkçe Programı.....	6
9. 1968 Programı.....	6
10. 1981 Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı.....	7
11. 2005 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı.....	9

I. BÖLÜM

MANASTIRLI MEHMET RIFAT

1.HAYATI.....	12
2. ESERLERİ	15
2.1. Tiyatro Eserleri.....	15
2.1.1. Telif Tiyatro Eserleri	15
2.1.1.1. Görenek	15
2.1.1.2. Ya Şehit Ya Gazi	16
2.1.1.3. Pakdamen.....	16
2.1.1.4. Hüsrev ile Şirin.....	16

2.1.1.5. Hükm-i Dil	16
2.1.1.6 Delile Yahut Kanlı İntikam.....	17
2.1.1.7. Ebülula yahut Mürüvvet.....	17
2.1.1.8. Ebülfida.....	18
2.1.1.9. Nedamet.....	18
2.1.1.10. Kölemenler.....	18
2.1.1.11. Fakire yahut Mükâfat-ı İffet.....	19
2.1.1.12. Ahmet Yetim yahut Netice-i Sadakat	19
2.1.2. Çeviri Tiyatro Eserleri	19
2.1.2.1. Hud'a ve Aşk.....	19
2.1.2.2. Cleopatra.....	20
2.1.2.3. Antony yahut İkmal-i Namus.....	20
2.1.2.4. Laleruh.....	21
2.1.2.5. Girofle-Girofla.....	21
2.1.2.6. Othello.....	21
2.1.2.7. Karı İntikamı.....	22
2.1.2.8. Vicdan.....	22
2.2. Hikâyeler.....	23
2.2.1. Sadakat.....	23
2.2.2. Gönüllü / Henüz On Altı Yaşında.....	23
2.3. Emsal Başlığı Altında Toplanabilecek Eserler.....	23
2.3.1. Hikayat-ı Müntahabe ve Sagir Hikayat-ı Müntahabe.....	23
2.3.2. Cevahir-i Çaharyar ve Emsal-i Kibar.....	24
2.4. Edebiyat Bilim ve Dil Bilgisi Sahasındaki Eserler.....	25
2.4.1. Mecamiül Edeb	25
2.4.2. Kavaid-i İlm-i İnşa.....	25

2.4.3. Külliyyat-ı Kavaid-i Osmaniye.....	26
2.4.4. Mufassal Nahv-i Osmanî.....	26
2.4.5. Mükemmel Osmanlı Sarfı.....	27
2.4.6. Hace-i Lisan-ı Osmanî.....	27
2.5. Dini Muhtevalı Eserler.....	28
2.5.1. Manzum İlm-i Hal.....	28
2.5.2. Tuhfetü'l-İslam.....	28
2.5.3. Tazarrunname-i Sinan Paşadan Makalat-ı Müntahabe.....	28
2.6. Medeniyet Tarihi Ve Genel Kültürle İlgili Eserler.....	29
2.6.1. Usul-i Bedayi.....	29
2.6.2. Hane.....	29
2.6.3. Menakıb-ı Tabiiyat.....	29
2.7. Askerlikle İlgili Eserler.....	30
2.7.1. Delail-i Askeriye.....	30
2.7.2. Kavaid-i Esasiye-i Harbiye.....	30
2.7.3. Süllem-i Rıfat.....	30
2.7.4. Taburun Sevki ve Muharebesi.....	30
2.8. Matematik Ve Mimarlıkla İlgili Eserler.....	30
2.8.1. Fenn-i Mimarî.....	30
2.8.2. Hendese-i Hattiyeye.....	31
2.9. Kaynaklarda Yayımlandığı Belirtilmesine Rağmen Nüshası Tespit Edilmeyen Eserler.....	31
2.10. Yayımlanmayan Eserler.....	31

II. BÖLÜM

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Eserlerinde Türkçe Eğitimi ile İlgili Hususla...	34
Yazma.....	35
Konuşma.....	74

Okuma.....	99
Dinleme/İzleme.....	106
Dil Bilgisi.....	113
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	120

ÖN SÖZ

Canlı bir varlık olması hasebiyle dil, doğar, gelişir ve ölür. Bir dilin ömrü, o dili kullanan fertlerin dillerine tam olarak hâkim olmalarıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü bir milletin fertleri konuştukları dile hâkim oldukları ölçüde, dili ayakta tutarlar. Bireyin kendi diline hâkim olması, dilin kurallarını bilip kullanmasını gerektirmektedir. Bu da küçük yaştan itibaren verilmesi gereken dil eğitime bağlıdır.

Buna bağlı olarak, Türkçe eğitiminin amacı da bireye dil bilgisi öğretimiyle konuşma, yazma, okuma ve dinleme/izleme becerisi kazandırmaktır. Ancak bunların beceriye dönüşmesi çok uzun bir süreçte mümkün olabilmektedir ve sağlam kaynaklara başvurmayı gerektirmektedir.

Eskiden beri konuşmada ve yazmada, dilin doğru ve kurallarına uygun kullanılması, insanlar tarafından önemsenen bir konu olmuştur. Türk dili de, kullanım sahası ve tarihi bakımından, dünyada önde gelen ve zengin diller arasındadır. Bu sebeple eskiden Türk dili ile ilgili nelerin yapıldığının bilinmesi ve bu eserlerde Türkçe eğitime dair esasların bulunması faydalı olacaktır.

Edebiyat ile Türkçe öğretimini birbirinden mutlak olarak ayırmak da doğru değildir. Bundan dolayı edebiyat sahasında yazılmış eserlerde Türkçe eğitime dair esasların bulunup kullanılması Türkçe eğitime kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Geçmişte kaleme alınmış eserlerde, Türkçe Eğitimi ve Türkçe Programını ilgilendiren konular bulunmaktadır. Aynı şekilde üslup ve düz yazıda uyulması gereken kurallar gibi konular da Türkçe Programının

amaçlarındandır ve bu konuların da eskiden yazılmış “tahrir” ve “kitabeta” usullerinin anlatıldığı kitaplarda işlendiğini görmekteyiz.

Bu çalışmanın amacı, Tanzimat dönemi yazarlarından olan, başta tiyatro olmak üzere, edebiyat, dil, matematik, sahasında ve mimari, askeri, dini, sahada birçok eseri bulunan Mehmet Rıfat'ın, edebiyat ve dil bilgisi sahasındaki bazı eserlerinden yararlanmaktır.

İşte bu araştırmanın önemi Türkçe eğitimini ilgilendiren konuları eskiden kaleme alınmış eserlerden bulmak ve Türkçe eğitimine kaynak olabilecek eserleri incelemektir.

Bu çalışmada kendisinden faydalandığım, beni yönlendiren ve çalışmamın her aşamasında benden desteğini esirgemeyen saygı değer danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK'a teşekkürü borç bilirim.

Veysel ELKATMIŞ

Konya, 2008

GİRİŞ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE PROGRAMLARI

İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretim Programları

Günümüzde 6, 7 ve 8. sınıflar olarak isimlendirdiğimiz ilköğretim ikinci kademe sınıfları, cumhuriyetin ilk yıllarında “lise birinci devre” olarak isimlendirilmişlerdir. Daha sonra 1924’te alınan kararla bağımsız “ortaokul”lara dönüştürülmüştür.

1. 1924 Lise Birinci Devre Müfredat Programı

Günümüzde 6, 7 ve 8. sınıf olarak adlandırdığımız sınıflar için ilk program 1924 yılında hazırlanmıştır. Türkçe dersi 7, 5, 4, saatlik derslerle üst sınıfa doğru gidildikçe azalır.

Programda öğrenciye, okuma, yazma, konuşma, dil bilgisi becerileri kazandırılmaya çalışılmıştır.

Eskiden “Lisan-ı Osmanî” olarak isimlendirilen ders bu programda “Türkçe” ismini almış ve Türkçe dersi için Kıraat¹, İnşad², Sarf³ ve Nahiv⁴, İmla, Kitabet⁵, Edebî Kıraat gibi bağımsız saatler ayrılmıştır.

Okuma becerisinin geliştirilmesi hususunda sınıflar arası seviyeye dikkat edilmiş, öğrenciler üst sınıfa geçtikçe liseye hazırlama amaç edinilmiştir.

¹ Kıraat: Okuma

² İnşad: Yüksek sesle şiir okuma

³ Sarf: Kelime Bilgisi

⁴ Nahiv: Cümle Bilgisi

⁵ Kitabet: Yazma

Konuşma becerisinin geliştirilmesi için öğrencilere şiir ezberletme çalışmaları yaptırılmış, bu yönüyle günümüzde ele alındığından farklı olduğu görülmüştür.

Yazma becerisini geliştirilmesi için yazı dersleri, imla dersleri ile beraber yürütülmüştür. Serbest yazma ve güdümlü yazma çalışmaları ile öğrencilerin yazma becerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu programda, üst sınıflara doğru gidildikçe daha edebi yazılar yazdırabilme amaçlanmıştır

Programda ilk iki yıl sarf ve nahiv derslerine yer verilmiş, bu derslerde Arapça ve Farsça kelimelerin yazım kuraları öğretilmiştir.

1924 yılında hazırlanan bu ilk programın konu başlıklarının son derece genel olduğu, yöntem ve teknik konusunda yönlendirici bilgilerin yüzeysel kaldığı, bir program olduğu söylenebilmektedir.

2. 1926 Programı

Cumhuriyet döneminin kapsamlı olan ilk programıdır. Yeni Türk alfabesinin kabul edilmesinden önce hazırlanmış olan bu program, alfabe hazırlandıktan sonra ufak tefek değişikliklerle yeni duruma uyarlanmış ancak kısa bir süre sonra 1929 programına geçilmiştir.

3.1929 Orta Mektep Türkçe Programı

Yeni alfabenin 1 Kasım 1928 tarihinde kabulünden sonra 1929 yılında Türkçe programı da gözden geçirilerek yeniden düzenlenir. Ders içeriğinin gramer, tahrir⁶ ve kıraat olarak üç ana bölüme ayrıldığı 1929 programında, ders

⁶ Tahrir: Yazı, yazma, eser meydana getirme.

saatleri 1. sınıf için 6, 2 sınıf için 6, 3 sınıf için 4 saat olarak belirlenmiştir (Özby, 2006: 55).

Bu programın amaçlarının önceki programa göre daha kapsamlı olduğu görölmektedir.

Bu programın öğrenciye okuma alışkanlığı ve zevki kazandırmayı amaçladığı, meslek seçimi gibi konulara yer verdiği, yazım ve imla konularını önemseydiği dikkatleri çekmektedir.

Programda uygulamaya önem verilmesi gerektiği vurgulanmakta, yöntem ve teknikler verilmekte, yazma becerisinin yanında konuşma becerisinin de geliştirilmesine dikkat çekilmektedir.

Uygulamaya önem verilen yeni programda gramer konuları sadece başlık olarak verilmiştir.

Yazma becerisinin geliştirilmesi için, planlı yazma becerisi amaçlanmıştır. Öğrencilerin seviyelerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Kıraat dersleri ile okuma zevki ve alışkanlığı kazandırma amaçlanmıştır.

Yine bu programda, ders dışında, mutlaka kitap okuma tavsiyesi yapılması üzerinde durulmuştur.

4. 1931–1932 Ders Senesi Tadilatı Türkçe Programı

1931 yılında ortaokul programlarının yeniden düzenlenmesi esnasında Türkçe derslerinin sadece gramer konularında değişiklikler yapılır. Diğer bölümler ise 1929 yılında hazırlanan programdaki gibi kalır (Özby, 2006: 57).

Gramer konularında, isim, sıfat, zarf, zamir, fiil, bazı ekler ve bazı sesler gibi konular ele alınmıştır

5. 1936 Programı

Bu programda Türkçe derslerinin bir bütün olarak ele alındığı görülmektedir. Dil inkılâbına da önem verilen bu programda ayrıca cumhuriyetin ilkeleriyle programın hedef davranışları arasında bağ kurulduğu da görülmüştür.

6.1938 Ortaokul Türkçe Programı

Atatürk'ün, Türkçenin yeniden incelenip kuralları tespit edilinceye kadar dil bilgisi konularının programdan çıkarılması yönündeki talebi doğrultusunda, 1938 yılında yayınlanan “Ortaokul Programı”ndan dil bilgisi konuları çıkarılır.

1938 programında Türkçe dersi saatleri sınıflara göre erkek ve kız ortaokullarında 6, 4, 4; ikili öğretim yapan ortaokullarda 5, 4, 3 olarak belirlenir. Türkçe programından çıkarılan dil bilgisi konulan için Millî Eğitim Bakanlığı 1940 yılında bunların yeniden programa dâhil edilmesi için çalışmalar başlatır. 1940 yılında Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu'na “Ana Hatlarıyla Türk Grameri”, 1942 yılında Necmettin Halil Onan'a ortaokul birinci sınıflar için “Dil Bilgisi 1” kitapları yazdırılır (Özbay, 2006: 59).

7. 1949 Ortaokul Türkçe Programı

1949 yılında hazırlanan yeni “Ortaokul Programı” içinde Türkçe öğretim programı da değiştirilir. Bu program, kendinden önce hazırlanan programlara göre daha kapsamlıdır. Dersler için ilk sınıfta 6, ikinci ve üçüncü sınıflarda 4'er

saat ayrılmıştır. Programda yer verilen yazı dersleri de bu saatler içinde işlenecektir (Özby, 2006: 59).

Bu programda yazı dersine, özellikle güzel ve okunaklı yazmaya dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

Bu programda toplumsal, kişisel, ekonomik kazanımlara değinilmiştir. Okudukları hakkında düşünme, fikir yürütme, okuma zevki kazanma, bu konularla ilgili düşüncelerini yazma gibi konuların da amaçlar arasında olduğu görülmektedir.

“Türkçe dersleri, önemli şahsiyetler, tarihî şahsiyetler, millî hayatın çeşitli yönlerine temas eden ve çeşitli konular hakkında yazılmış değerli ve önemli yazıları öğrencilere okutarak bunlar üzerinde onları düşündürecek, onlara milli ve estetik heyecan vererek onların görüşlerini, düşüncelerini genişletecektir. Memleket meseleleri üzerinde öğrenciye gördüklerini, düşündüklerini ve duyduklarını yazdırmak suretiyle de bu konuları öğrencinin kafasında ve kalbinde yaşatacak diğer taraftan da öğrenciye Türk dili devriminin anlamını kavratacaktır.” (Özby, 2006: 59–60).

Programın amaçlarında anlama ve anlatma çalışmaları önem kazanmıştır. Bunlara imla ve yazı çalışmaları da eklenmiştir.

Okumayla ilgili olarak okuduğunu anlama, okuma zevki kazandırma, sesli ve sessiz okuma becerisi kazandırma gibi beceriler kazandırılmaya çalışılmıştır.

Yüksek sesle okuma çalışmaları bu programda konuşma eğitimini de içine alacak şekilde ele alınmıştır.

Konuşma ve yazmayla ilgili olarak, yazıyla ifade ve sözle ifade şeklinde adlandırılmış, planlı olarak yapılması gerektiği vurgulanmıştır. İmla ve dinleme konularına da bu programda değinilmiştir.

Yazma çalışmaları ile ilgili her sınıfta nasıl yapılması gerektiği vurgulanmış düzeltmelerin nasıl yapılması gerektiği anlatılmıştır. İmla bölümünün de yazma çalışmaları ile birlikte yürütülecek şekilde hazırlanmıştır.

Yazma çalışmalarında imlaya dikkat edilmesi gerektiği de görülmektedir.

Bu programın diğere bir özelliği de cumhuriyet döneminde yazı dersine yer veren ilk program olmasıdır.

Dil bilgisi konularının tekrar düzenlendiği görülür. Dilin ana kurallarının öğretme amaçlanmıştır. Öğrencinin bu kuralları bilerek kullanması gerektiği vurgulanmış ve uygulamaya önem verildiği görülmüştür.

8. 1962 Ortaokul Türkçe Programı

1949 programı gözden geçirilerek 1962 yılında yeniden yayınlanmıştır. Bu programda, kelimeler üzerinde yapılan bazı değişiklikler dışında başka bir fark görülmez (Özbay, 2006: 62).

9. 1968 İlkokul Programı

Programda genel amaçlarla beraber Türkçe dersinin içeriği ile ilgili özel amaçlarında yer aldığı görülmektedir. 13 yıllık bir uygulamadan sonra 1981 programına geçilmiştir. Dinleme/izleme okuma yazma ile ilgili amaçlar ayrıntılarıyla işlenmiş, dilbilgisi örneklerle anlatılmış, yazma ile ilgili öğretmen ve öğrencilere dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir.

10. 1981 Temel eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı

Birinci kademedен ayrı olarak düzenlen programın ilköğretim ikinci kademe için hazırlanan bölümünde ilköğretim okullarında Türkçe öğretiminin amacı Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak;

1.Öğrencilere görüp izlediklerini dinlediklerini okuduklarını tam ve doğru olarak anlama gücü kazandırmak,

2.Onlara görüp izlediklerini dinlediklerini, okuduklarını incelediklerini ve düşündüklerini tasarladıkları söz ya da yazı ile doğru ve amaca uygun olarak anlatma beceri ve alışkanlığını kazandırmak.

3.Öğrencilere Türk dilini sevdirmek, kurallarını sezdirmek; onları, Türkçeyi gelişim süreci içinde bilinçle, özenle ve güvenle kullanmaya yöneltmek;

4.Onlara, dinleme, okuma alışkanlık ve zevkini kazandırmak; estetik duygularının gelişmesinde yardımcı olmak;

5.Türlü etkinliklerle öğrencilerin kelime dağarcığını zenginleştirmek;

6.Onların ulusal duygusunu ve ulusal coşkusunu güçlendirmede kendi payına düşeni yapmak;

7.Sözlü ve yazılı Türk ve dünya kültür ürünleri yoluyla, Türk kültürünü tanıma ve kazanmalarında; Türk yurdunu ve ulusunu, doğayı, hayatı, insanlığı sevmelerinde yardımcı olmak;

8.Onlara, bilimsel, eleştirici, doğru, yapıcı ve yaratıcı düşünme yollarını kazandırmada Türkçe dersinin payına düşeni gerçekleştirmektir.” (MEB, 2000: 7). İlkeleri amaç edinilmiştir.

Bu programda anlama ve anlatma başlıkları altında dinleme, okuma, konuşma ve yazma eğitime yer verilmiştir. Bunlarla beraber dil bilgisi ve Atatürkçülük konularının da ele alındığı görülmektedir.

Her sınıfta benzer başlıkların tekrarı özellikle dil bilgisi konularında kendisini daha çok hissettirmektedir. Dil bilgisi konularının birçoğu her sınıfta yeniden işlenmesi gereken konular olarak gösterilmektedir

Bu programda yer alan “Yöntem”, “Araç ve Gereçler”, “Ölçme ve Değerlendirme” bölümleri önceki programlarda yer almamıştır. Bu açıdan diğer programlara göre daha gelişmiş program olduğu söylenebilir. Programda yine okuma alışkanlığı kazandırma, Türkçenin zenginliğini ve gücünü kavratma, kelime hazinesini zenginleştirme gibi amaçlara yer verildiği görülmektedir.

Programda ders işleme yönteminin, öğretmene rehberlik edecek şekilde anlatıldığı dikkati çekmektedir.

Kullanılacak materyaller “Araç ve Gereçler” başlığı altında değerlendirilmiştir.

İlköğretim ikinci kademe Türkçe programları içinde “Ölçme ve Değerlendirme” bölümü de ilk defa bu programda bağımsız başlık olarak yer almıştır. Ancak ölçme ve değerlendirmeye ilişkin açıklamalar yeterli değildir. Hemen her aşama için yapılacak çalışmaların ölçme ve değerlendirme kriterlerine bu programda da rastlanmaz (Özbay, 2006; 64).

“Yazı” bölümünün 1949 programına göre biraz daha ayrıntılı olduğu 1981 programı; malzeme, yöntem, konu başlıkları ve konuların hangi sırayla işleneceği, düzeltme ve değerlendirme tabloları ile diğer bölümlere nazaran daha düzenlidir. Ayrıca örnek çalışmaların nasıl yapılacağı da açıklanmıştır (Özbay, 2006; 64).

11. 2005 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı

2005 yılında yayınlanıp 2006’da 6. sınıflarda 2007’de 7. sınıflarda uygulanmaya başlanan program, 2008’de 8. sınıfların da eklenmesiyle tamamen uygulamaya geçecektir.

Birinci ve ikinci kademe farkı gözetilerek hazırlanan bu programda dört temel dil beceresi olan konuşma, yazma, dinleme/izleme ve okuma becerilerinin önemi ile Türkçenin doğru kullanılmasının gereğine yapılan vurgu öne çıkmaktadır.

“Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda öğrencilerin kazanımlar ve etkinlikler yoluyla dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma becerilerini geliştirmeleri, dilimizin imkân ve zenginliklerinin farkına vararak Türkçenin doğru, güzel ve etkili kullanmaları hedeflenmektedir. Böylece öğrenciler dil sevgisi ve bilinci kazanarak öğrenme sürecinde daha verimli olacak, kendilerini hayata ve geleceğe hazırlayacak birikimi edineceklerdir (Özbay, 2006: 65).

Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda duygu ve düşüncelerini söyleyebilen, eleştirel düşünme becerisi kazanmış, gördüğü, duyduğu, okuduğu ve anladığını ifade edebilen ve milli değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, kazanılan beceri ve bilgilerin daha verimli ve kalıcı olmasını sağlamak için çeşitli etkinliklere yer verilmiştir.

Bu yaklaşımın temel hedefi, öğrencinin öğretmen rehberliğinde; etkili iletişim kurması, grup çalışmalarına katılması, öğreneceklerini aşamalı bir biçimde öğrenmesini sağlamaktır.

Programda derste verilmek istenen kazanımların daha kalıcı olabilmesi için, öğrencinin derse etkin olarak katılmasının sağlanması, motivasyonunun sürekli olarak desteklenmesi gerekir.

“Genel Amaçlar” ve “Temel Beceriler” bölümlerinin ardından verilen öğrenme alanları “okuma, dinleme/izleme, konuşma, yazma ve dil bilgisi” olarak sıralanmıştır.

Programda belirlenen kazanımların bütün sınıflar için ortak olarak belirlenmesi öğrencilerin gelişim seviyelerinin dikkate alınmadığını göstermektedir (Özbay, 2006: 66).

Programda konuların temalara ayrılması, metinlerin içeriğini ortaya koymaktadır.

Bu programda diğer programlara göre dinleme/izleme becerisi kazandırmaya daha fazla önem verildiği görülmektedir. Bununla ilgili metinler hazırlanıp ayrıca materyaller hazırlanmıştır.

Bu programın amacı öğrenciye, öğretmen rehberliğinde sosyal hayatta anlama ve anlatma becerisi kazandırmak, etkili öğrenmesini sağlamak, duygu,

düşünce ve hayallerini ifade edebilmesini sağlamak, milli duygularını koruyan, seven bireyler yetiştirmek şeklinde özetlenebilir.

Bu programda da Atatürkçülük konularına yer verildiği görülmektedir. Her sınıf için ayrı ayrı belirlenmiş olan Atatürkçülük konuları yine her sınıfta işlenmesi gereken zorunlu temalar olarak yer almıştır.

2005 İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Programı öğretim etkinliklerinin üç kitapla yürütülmesini öngörmektedir: Öğretmen kılavuz kitabı, ders kitabı ve öğrenci çalışma kitabı. Programın, ders işleniş örnekleri, hazırlanmış örnek etkinlikleri, çalışma kâğıtları, ölçme ve değerlendirme için düzenlenmiş tablo ve çizelgelerle 1981 programına göre Türkçe öğretmenlerine daha iyi rehberlik edecek nitelikte olduğu söylenebilir.(Özbay, 2006: 66)

I. BÖLÜM

MANASTIRLI MEHMET RIFAT

1.HAYATI

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın hayatının ilk yılları ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır. Hayatının ilk dönemi hakkında bilinenler büyük ölçüde yine kendi eserlerindeki ipuçlarından elde edilmektedir. Bu malumatlara göre Manastırlı Mehmet Rıfat Atina'dan Manastır'a⁷ göçmüş bir ailenin çocuğudur. Babası alay kâtipliğinden emekli olmuş Raşit Efendi'dir.

1851 yılında Manastır'da dünyaya gelen Mehmet Rıfat'ın hayatının ilk dönemi ile ilgili bilgiler bunlarla sınırlıdır. Bunun dışında çocukluğunun nerede geçtiği, hangi okullarda okuduğu ile ilgili bilgilere rastlanılmamıştır.

Bu bilgilere göre onun hayatını, doğumundan Mekteb-i Harbiye'deki öğrenciliğine kadar, öğrenciliğinden Şam'a sürgün edilene kadar ve Şam'a sürgün edilmesinden, ölümüne kadar olmak üzere üç devreye ayırmak mümkündür.

Rıfat'ın hayatında etkili olan üç şahsiyetten bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki Mekteb-i Harbiye'de tanıştığı sınıf arkadaşı ve samimi dostluk kurduğu Hasan Bedrettin'dir.

Mehmet Rıfat, 1873–1875 yılları arasında “Çanta” adlı dergiyi çıkarırken dostu Hasan Bedrettin'in desteğini alır. Hasan Bedrettin ve Mehmet Rıfat telif ve çeviri şeklindeki tiyatro eserlerini “Temaşa” adlı bir dizide yayınladılar.

⁷Manastır: Şu anda Makedonya Cumhuriyeti'nin ikinci büyük kenti. Yunanistan sınırı yakınında yer alır. Manastır, Osmanlı'nın İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanununu ile Fransız idari yapısına geçerek mülki taksimata göre oluşturulan Vilayetinin (İl) merkezidir ki Rumeli Vilayeti olarak adlandırılırdı.

Mehmet Rıfat ve arkadaşı 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı dolayısıyla ara vermek zorunda kaldıkları bu faaliyeti savaş sonrası bir süre daha devam ettirirler ama Temaşa dizisinin ikinci devresinde yayınlanan eserlerin ilk devredekiler kadar ses getirdiği söylenemez. Bu yüzden olsa gerek, Mehmet Rıfat Temaşa dizisindeki faaliyetten çekilir. Hasan Bedrettin de iki oyun daha yayınladıktan sonra Temaşa dizisinin yayımını bitirir. (Bozdoğan, 2001: 17)

Hayatında etkili olan şahsiyetlerin ikincisi, öğrenciliği sırasında Askeri Okullar Nazırı olan Süleyman Paşa'dır. Paşa'nın teveccühünü kazanan, Hasan Bedrettin ve Mehmet Rıfat, mezuniyetlerinden hemen sonra paşa tarafından aynı okulda hocalık görevine getirilmişlerdir.

Bu dönemde Harbiye'de derslere giren Mehmet Rıfat aynı zamanda Darüşşafaka'da da derslere girmektedir. Rıfat bu görevleri yürütürken, diğer taraftan edebî ve mesleki kitaplar da hazırlamıştır. Bu dönemde hazırlamış olduğu “Hendese-i Hattiye”⁸ ve “Hikayat-ı Müntahabe”⁹ gibi eserler ders kitabı ve yardımcı kitaplar olarak okutulan kitaplardır.

Mehmet Rıfat, 1873–1875 yılları arasında beş cüz yayınlanan “Çanta”nın gelirini bu derneğe bağışlamıştır. Kendi ifadesine göre onun bu davranışı bir ilktir. Yani yayınlanan eserin gelirini adı geçen derneğe bağışlama geleneğini o başlatmıştır. (Bozdoğan, 2001: 20)

Süleyman Paşa'nın destek ve yönlendirmesiyle başladığı hocalık ve kitap yazarlığı, Manastırlı Mehmet Rıfat'ın istikbalini olumlu yönden etkilemiştir. Ancak Süleyman Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi sırasında Mehmet

⁸ Bkz. Sayfa 31

⁹ Bkz. Sayfa 23

Rıfat'a Harbiye Taburlarına komuta etme görevini vererek istikbalini bir kere daha ama olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Zira Mehmet Rıfat'a binbaşılık rütbesinin verilmesi bu döneme denk gelmektedir ve bazı kaynaklar onun bu göreve getirilmesi binbaşılık rütbesine yükselmesini sağlamıştır demektedirler.

Nisan 1887'de 93 harbi başlar ve Mehmet Rıfat Kars Müdafaasında binbaşı rütbesiyle görev alır ve Türk orduları teslim olmaya karar verince Mehmet Rıfat verilen görev gereği Rus tarafına geçip teslim bayrağını çeker ve Ruslara esir düşer. Bu dönemde Mehmet Rıfat'ın şehit olduğu haberi yayılır. Ancak Rıfat esir düşmüştür.

Mehmet Rıfat savaşın bitiminin ardından İstanbul'a döner. 93 harbinin bitiminden sonra başa geçen II. Abdulhamit, Sultan Abdulaziz'in tahttan indirildikten birkaç gün sonra odasında ölü olarak bulunması ile ilgili soruşturma başlatır ve olayla ilgisi olanların elebaşlarını idam ettirir, diğerlerini ise İstanbul'dan uzaklaştırır.

Binbaşı rütbesini alması aynı döneme denk geldiği için Mehmet Rıfat'ın da olayla ilgisi olduğu düşünülür ve Şam'a sürgün edilir, oradan da Halep'e gönderilir. Bu sürgünle beraber rütbesi yarbaylığa (kaymakam) yükseltilir.

Böylece Mehmet Rıfat'ın hayatının üçüncü aşaması başlar. Bu dönem Manastırlı Mehmet Rıfat'ın kariyeri açısından olumsuz bir gelişmedir. Fakat bu dönem, Mehmet Rıfat'ın sürgün yılları olmasına rağmen kalem açısından verimli bir dönemdir.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın hayatındaki önemli şahsiyetlerin üçüncüsü Namık Kemal'dir. Mehmet Rıfat dil ve edebiyat sahasında Namık Kemal'in fikirlerinden etkilenmiş, onu kendisine üstat kabul etmiştir.

Mehmet Rıfat, Namık Kemal'i kendisine üstat kabul etmekle kalmamıştır. Namık Kemal ile mektuplaşmalarından anlaşıldığına göre ikisi arasında sağlam bir dostluk oluşmuştur. Manastırlı Mehmet Rıfat zaman zaman kendi yazdıklarını Namık Kemal'in değerlendirmesine sunup görüşlerini almıştır.

Bir heves olarak başladığı yazarlığı, kısa sürede profesyonel bir şekilde devam etmiş, dil ve edebiyat, eğitim, fen ve matematik, askerlik, medeniyet tarihi sahalarında ve dinî sahada eserler vermiştir.

Ömrünün son yıllarında bile çalışmaktan ve eser üretmekten geri durmayan ve Namık Kemal'in ifadesiyle kimseye dalkavukluk etmeden hiçbir zaman doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen Mehmet Rıfat, 1907 (hicri 1325) yılında zahiren görevli, ama aslen sürgünde bulunduğu Halep'te hayata gözlerini kapamıştır (Bozdoğan, 2001: 27).

2. ESERLERİ

2.1. Tiyatro Eserleri

2.1.1. Telif Tiyatro Eserleri

2.1.1.1. Görenek

“Görenek”, edebiyat ve tiyatro tarihiyle ilgili eserlerin bir kısmında Mehmet Rıfat'ın tiyatroları söz konusu olduğunda genellikle adı en çok geçen veya örnek olarak gösterilen eserdir. Muhtemelen bu durum Görenek'in Mehmet

Rıfat'ın müstakil eseri olmasından veya yayımlanış sırası bakımından ilk sıfatını taşımasındandır.

Oyunda, göreneklerin aile yaşantısında sebep olduğu felaket ele alınır. Eserin konusunun seçiminde Namık Kemal'in görenek hakkında bazı makalelerinde dile getirdiği fikirlerden yararlanılmıştır (Bozdoğan, 2001: 48).

2.1.1.2. Ya Şehit Ya Gazi

Türk ordusu içinde yer alan muvazzaf subaylarla vatani görevini yapmak amacıyla asker ocağına giden Türk gençlerinin vatan sevgisi konusundaki hassasiyetinin işlendiği eserde askerlikteki disiplin ve hiyerarşik yapı hakkında da bilgi bulmak mümkündür.

2.1.1.3. Pakdâmen

Oyunda, kocasının görev gereği memleket dışında bulunduğu bir zamanda iffetini korumak uğruna pek çok sıkıntıya göğüs germek zorunda kalan bir hanımın dramı yansıtılır.

2.1.1.4. Hüsrev ile Şirin

Birbirinin görmeden âşık olan Sasani hükümdarının oğlu Hüsrev ile Ermen Melikesinin yeğeninin birbirlerine kavuşmadan öldükleri ve neler yaşadıkları anlatılmaktadır. Eserin gerçek yazarının M. Rıfat olup olmadığı kesin değil ama ağırlık bu yöndedir.

2.1.1.5. Hükm-i Dil

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın tiyatroları içinde üzerinde en fazla durulması gerekenlerden birisi “Hükm-i Dil”dir.

Oyun bir asilzade ile bahçıvanı arasındaki sonu evlilikle bitecek aşk macerasını konu edinir. Olay, seyri bakımından melodram özelliği gösterir ve yazarının henüz acemilik devresinde olduğunu gösterecek tarzda çok basit kurgulanmıştır (Bozdoğan, 2001: 68).

2.1.1.6 Delile Yahut Kanlı İntikam

Eserde, kişilerinden menfi karakter olan Delile'nin, eşkıya olan Canpolat'la aralarındaki yakınlığının dayandığı sebep, Kúpeli Hüseyin'le giriştiği mücadelede karşı tarafa büyük acılar çektirmesi ve sonuçta yaptıklarının cezasını çekmesi anlatılır.

Oyunda tiyatro tekniği bakımından kusur sayılabilecek birtakım acemilikler vardır (Bozdoğan, 2001: 75).

2.1.1.7. Ebülula yahut Mürüvvet

Hasan Bedrettin ile beraber kaleme aldığı, vakası Hadramut (Hazramut)'ta geçen eserde, harem ağaları ve yörenin dini eşrafından olan seyit sınıfına mensup olduklarını iddia eden insanların entrikalarla dolu siyasi mücadeleleri anlatılır.

Eser Arapların toplumsal hayatından kesitler taşır.

Arap kabilelerinden birindeki toplumsal yaşayıştan kesitlerin yanında, aşk temasının da ağırlıklı şekilde öne çıktığı eserde vak'a kurgusu oldukça basittir. Vak'anın kurgulanmasında teknik yönden bazı hatalar vardı.

2.1.1.8. Ebülfida

Hasan Bedrettin ile beraber kaleme aldığı eserde yine Arap kabilelerinin toplumsal yaşayışı konu edinilmiştir.

Küçükken haydutların elinden kurtarılan ve savaşta kahramanlık gösteren yiğit bir delikanlının aile ve kardeş bildiği kişilerin asıl ailesinin olmadığını öğrenmesi anlatılmaktadır. Savaşta gösterilen kahramanlığı onun mu yoksa kardeşinin mi gösterdiği anlaşılmadığı için emir kızını kime vereceğinde kararsızdır. Fakat sonuç belli olunca küçükken haydutlardan kurtarılan gence verilmesine karar verilir. Fakat aslında kardeşi olmayan ve atık rakibi olan kişi, durumu anlatınca yiğit genç esas ailesini bulur ve eskiden kardeş sandığı kızla evlenir kızın da rızasını alarak ikinci eş olarak emirin kızını da alır. Sonuçta küçükken ölen vezirin oğlu olduğu anlaşılır. Oraya çıkan bu karışıklığı Ebülfida isimli sultanın nasıl çözdüğü anlatılmaktadır.

2.1.1.9. Nedamet

Hasan Bedrettin ile ortak yazdığı bu eserde cimriliği ve zenginliğiyle ünlü bir adamın, yanında çalışan kızın parasını vermeyip, yerine bir piyango bileti vermesi ve piyango biletine ikramiye çıktığı için bu kızla evlenmesi, ancak kızın bileti, teyzesinin borcuna mukabil bir terziye vermesi, bunu duyan cimri ve zengin adamın evlenmekten duyduğu pişmanlık ve yaşananlar anlatılır.

2.1.1.10. Kölemenler

Arkadaşı Hasan Bedrettin'le beraber yazmış olduğu eserde, kavgalı olduğu beyle barışıp güçlerini birleştirmek için uğraşan diğer bir başka beyin amacına ulaşmasını istemeyenlerin yaptıkları oyunlar anlatılır. Ve sonunda

oyunlarının boşa çıkması ve barış sağlamak isteyen beyin kıymetinin anlaşılması anlatılır.

2.1.1.11. Fakire yahut Mükâfat-ı İffet

Hasan Bedrettin'le Mehmet Rıfat'ın yazdığı bu eserde, çevirdiği entrikalarla birçok kişinin sıkıntı çekmesine sebep olan Veli Efendi'nin gerçek yüzünün ortaya çıkması sonucu cezalandırılacak olması, sonradan verilen bir ifade ile Servet Hanım'ın iffetinin karşılığı olarak mükâfatını alması, anlatılmaktadır.

2.1.1.12. Ahmet Yetim yahut Netice-i Sadakat

Hasan Bedrettin'le yazmış olduğu bu eser Köle-efendi ilişkisiyle siyasal iktidarı ele geçirme mücadelesinin iç içe işlendiği bir oyunudur.

2.1.2. Çeviri Tiyatro Eserleri

2.1.2.1. Hud'a ve Aşk

SCHILLER Friedrich Von; Hud'a ve Aşk (Dört Fasıllı Yedi Perde), (Çev. Hasan Bedrettin ve Mehmet Rıfat)

Müzik hocasının kızına âşık olan Baron'un oğlu ve bu kızla evlenmelerine izin vermemek için Baron ve kâtibin yaptıkları oyun, kızı iffetsizlik ile suçlama ve Baron'un oğlunun yapılan bu oyunların farkına varması sonucu intihar etmesi, bunu duyan kızın da intihar etmesi anlatılır. Bu olayların sonunda Baron ve kâtibin daha önce çevirdikleri bir entrikanın kâtip tarafından hükümet memurlarına anlatılması anlatılmıştır.

2.1.2.2. Cleopatra

GİRARDİN Madam Emil de; Cleopatra (Beş Fasil Beş Perde), (Çev. Hasan Bedrettin – Mehmet Rıfat)

Genç ve güzel bir kraliçeye Roma İmparatoru ve İmparatorun komutanlarından birinin âşık olması anlatılır. Kraliçe de komutanı sevmektedir. Komutanın arkadaşı kraliçenin âşık olduğu erkekleri öldürttüğünü söyler ve imparatorun kız kardeşi ile evlenmesini sağlar. Ancak komutan kraliçeyi unutamamaktadır. Bu nedenle imparatorun kız kardeşini terk eder ve kraliçeye döner. İmparator bu yüzden intikam için savaş yapmaya karar verir. Savaşta kraliçeyi bertaraf eder savaştan kaçan kraliçeye, komutan çok kızar ve kendisine ihanet ettiğini söyler. Bunun üzerine kraliçe komutanın inandırmak için intihar edeceğini söyler. Bunu haber alan komutan kraliçeye inanır ve kendisi de intihar eder. Fakat aslında bu kraliçenin komutanın sadakatini anlamak için yaptığı bir oyundur. Kraliçe komutanın öldüğünü duyunca dayanamayarak gerçekten intihar eder.

2.1.2.3. Antony yahut ikmal-i Namus

PERE Alexander Dumas; Antony yahut İkmal-i Namus (Beş Fasil Beş Perde) Çev. Hasan Bedrettin ve Mehmet Rıfat)

Oyun Fransız toplumsal yaşamında önemli yeri olan soyluluk anlayışına eleştirel açıdan yaklaşmakta ve bu anlayışın kurbanı olan tutkulu bir aşk hikâyesinden kesitler sunmaktadır.

2.1.2.4.Laleruh

CARRİ. M ve E. Lucas; Laleruh (İki Fasil İki Perde) Çev. Hasan Bedrettin ve Mehmet Rıfat).

Delhi Şahı kızını Buhara Şahı ile nişanlandırmıştır. Fakat kız Buhara Şahı'nı değil şair Nurettin'i sevmektedir. Ancak Şair Nurettin ise Buhara Şahı'nın ta kendisidir. Bundan haberdar olmayan ve kızı şaha teslim etmeye götüren komutanın yaptıkları ve Nurettin'in gerçek kimliğini sonradan öğrenen kızın babasının dediğini yaptığına mutlu olması anlatılmaktadır.

2.1.2.5. Girofle-Girofla

VANI. OO A. Ve A. LETTERİER; Girofle-Girofla (Üç Fasil Üç Perde) (Çev. Hasan Bedrettin ve Mehmet Rıfat)

Maddi sıkıntısı olan bir aile ikiz kızlarını görmedikleri nüfuz sahibi iki kişiye vererek sakıntıdan kurtulmak isterler. Hatta ailenin maddi durumu o kadar kötüdür ki masrafları kısmak için iki düğünü aynı gün yaparlar. Fakat damatlardan biri gecikir. Diğer damat acilen nikâh ister. Nikâh sürerken diğer kızı korsanlar kaçıır. Geciken damat gelip gelini isteyince aile gerçekleri korktuklarından anlatmazlar ilk damadı ikna ederek ilk kızı sahte bir nikâhla yeni gelen damatla evlendirirler. Bir süre sonra damat gerçekleri öğrenir. Fakat çok geçmeden kız korsanların elinden kurtulur ve olay çözülür.

2.1.2.6. Othello

SHAKESPEARE William; Othello (Beş Fasil Perde) (Çev. Hasan Bedrettin ve Mehmet Rıfat)

Venedik'i asilerden kurtararak ün yapmış bir Arap olan Otello'nun senato üyelerinden birinin kızıyla evlenmek istemesi ve babasının buna şiddetle karşı çıkması anlatılır. Bu yüzden kızın babasının yaptıkları Otello'nun yanlışlıkla bir adamı öldürmesine neden olur. Otello gerçekleri öğrenince bu hata ile yaşayamayacağını söyleyerek intihar eder.

2.1.2.7. Karı İntikamı

SEDAINI Michel; Jean Karı İntikamı (Bir Fasil Bir Perde) (Çev. Mehmet Rifat ve Emin Eşref)

Eserin dikkate değer tarafı toplumda meydana gelen ahlaki çöküntünün sebep olduğu problemlerden bir kesit sunmasıdır. Oyunda mutlu bir evliliği olan bir kadına musallat olmuş iki erkeğin düştüğü komik ve bir o kadar da düşündürücü durum anlatılmaktadır.

2.1.2.8. Vicdan

PERE Alexander Dumas; Vicdan (Altı Fasil Altı Perde) (Çev. Hasan Bedrettin ve Mehmet Rifat)

Birbirini seven iki gencin evlenmek istemeleri ancak damadın kardeşinin yaşantısı ve yaptığı hırsızlık yüzünden kızın ailesinin bu evliliğe karşı çıkması ya da gelin ve damadın şehri terk etmeleri şartıyla evlenebileceklerini söylemeleri ve yaşananlar anlatılmaktadır.

Tiyatronun ikinci kısmında da geçmişine sünger çeken damadın kardeşinin yaşadıkları, âşık olması ve evlenmek için yaptıkları anlatılmaktadır.

2.2. Hikâyeler

2.2.1. Sadakat

Sadakat bir pandomimden hikâye şekline getirilmiştir.

Birbirini seven iki amca çocuğunun başından geçenler anlatılır. Ailenin iznini alarak evlenen iki genç birbirlerinden bir süre ayrı kalmak zorunda kalmışlardır. Çünkü kadın kocasının asker olmasını istemektedir. Asker olup geri dönen erkek bir isyanı bastırmaya gider ve bu sırada karısı kaçırılır. Karısını kurtarmak için uşağıyla gider ve karısının kurtarır. Bir yanlışlık sonucu eşini kaçırın kişi kendi arkadaşı tarafından öldürülür. Ölen kişinin uşağı yakalanır. Birbirini seven iki genç mutlu bir hayat sürerler. (Bozdoğan, 2001: 196)

2.2.2. Gönüllü / Henüz On Altı Yaşında

Askerlik aşığı bir gencin askerliği ne kadar sevdiği, ne kadar kutsal gördüğü ve gönüllü olarak askere gittiği anlatılır. Çok yürekli oluşundan köyün en güzel kızının kendisine nişan teklif etmesi ve evlenmeleri anlatılmıştır.

2.3. Emsal Başlığı Altında Toplanabilecek Eserler

2.3.1. Hikayat-ı Müntahabe ve Sagir Hikayat-ı Müntahabe

Hikayat-ı Müntahabe ve Sagir-i Hikayat-ı Müntahabe, farklı adlar taşıyan iki eser almasına rağmen her iki eserde bulunan hikâyelerin pek çoğunun ortak olması bu iki eseri bir başlık altında ele almayı gerekli kılar.

Hikayat-ı Muntahabe “Müellifiin Ricası” başlıklı bir yazıyla başlar. Bundan sonra çocukların okumaya hevesini arttırmak için her gördüğü yazıyı okuyan ve her okuduğunu anlamaya çalışan bir adamın bu merakı sayesinde çok

zengin olduğunu anlatan bir hikâye nakledilir. Bu hikâye'nin ardından iki bölüme ayrılan kitabın, hayvanatla ilgili birinci bölümü başlar.

Nebatat başlıklı ikinci bölümde da nebatatın tarifi yapıp yaşaması için hangi şartların bulunması gerektiğinin anlatıldığı bir girişten sonra sekiz hikâye anlatılır.

Gerek batı edebiyatlarında, gerekse Tanzimat sonrası Türk edebiyatında örneklerine rastlanan bu tür metinler kıssadan hisse amacıyla kaleme alınan ders verici edebi ürünlerdir.

2.3.2. Cevahir-i Çaharyar ve Emsal-i Kibar

Cevahir Çaharyar ve Emsal-i Kibar ilk önce Tercüme-i Cevahir-i Çaharyar adıyla Mecamiül Edep'in dördüncü cildini oluşturacak çeviri kitaplardan biri olarak hazırlanmıştır.

Kapakta “İşbu hulefa-yı raşidin efendilerimizin hikemiyat-ı celileri ile birçok kelim-ı kibarı camidir.” ibaresiyle tanıtılan eser, yazırın ifadesine göre esas itibarıyla, dört halifenin özlü sözlerinin toplandığı;

Essıddık İle'ssıddık min Kelam-ı Ebu Bekir Sıddık

Efdalul Hitab min Kelam-ı Ömer bin El-Hattab

Ünsül-Lehlan min Kelam-ı Osman bin Affan

Matlab-ı Külli Ta'in min Kelam-ı Ali bin Ebu Talib, şeklindeki bir eserlerin çevirisidir.

2.4. Edebiyat Bilim ve Dil Bilgisi Sahasındaki Eserler

2.4.1. Mecamiül Edeb

Edebiyat bilimini tanıtmak üzere üç cilt şeklinde ele alınan eser toplam 10 kitaptan oluşmaktadır.

Birinci Cilt: İlm-i Belagat (4 kitaptan oluşur.)

Birinci Kitap: Usul-i Fesahat

İkinci Kitap: İlm-i Maani

Üçüncü Kitap: İlm-i Beyan

Dördüncü Kitap: ilm-i Bedi'

İkinci Cilt: Usul-i Şiir (3 kitaptan oluşur.)

Beşinci Kitap: İlm-i Aruz

Altıncı Kitap: Fenn-i Kafiye

Yedinci Kitap: Aksam-ı Şiir

Üçüncü Cilt: Usul-i İfade (3 kitaptan oluşur.)

Sekizinci Kitap: Usul-i Kitabet ve Hitabet

Dokuzuncu Kitap: Ahval-i Tahrir

Onuncu Kitap: Usul-i Tenkit isimli kitaplardır.

Bu eserde edebiyat bilimini en ince ayrıntısına kadar ele almıştır.

2.4.2. Kavaid-i İlm-i İnşa

Mehmet Rıfat'ın bu eseri bünyesinde hem ilim-i inşa ile ilgili teorik bilgileri, hem de bunlara ilişkin örnek metinleri barındıran bir inşa kitabıdır.

İki ciltten oluşur

Birinci Cilt: Usul-i İnşa düz yazının cümle yapısı ve ifade tarzları ile düz yazıda dikkat edilmesi gereken hususlar anlatılmış.

İkinci Cilt: Fünun-i İnşa: Düz yazının türleri ele alınmıştır.

2.4.3. Külliyyat-ı Kavaid-i Osmaniye

Eser dört kitaptan oluşur.

Kitab-1 Evvel: İlm-i Sarf-ı Osmanî

Kitab-1 Sani: Nahv-ı Osmanî

Kitab-1 Salis: Belagat-ı Osmaniye

Kitab-1 Rabi': Nazım ve Nesir.

Külliyyat-ı Kavaid-i Osmaniye yayım tarihi itibariyle Mehmet Rıfat'ın dil bilgisi ve edebiyat bilimi sahasındaki eserlerinin ilkidir. Burada dil bilgisi ve edebiyat bilimiyle ilgili konuların bir bütün halinde ele alındığı görülür.

Külliyyat-ı Kavaid-i Osmaniye'yi Mehmet Rıfat'ın dil bilgisi ve edebiyat bilimiyle ilgili fikirlerin tam olgunlaşmadığı devreye ait bir eser olarak göstermek mümkündür.

2.4.4. Mufassal Nahv-i Osmanî

Ders kitabı olarak hazırlanmış olan bu kitap dil bilgisi ile ilgili konuların ele alındığı kitaptır. Kitabın hemen hemen tamamı Osmanlı cümle yapılarını anlatmıştır. Yani eser, cümle bilgisi ile ilgili hazırlanmış bir ders kitabı niteliğindedir.

2.4.5. Mükemmel Osmanlı Sarfı

Yine ders kitabı olarak hazırlanmış olan bu kitapta kelime bilgisi işlenmiştir. Kelime konusu isim, fiil ve edat başlıkları altında ele alınmıştır. Yazara göre Osmanlıcanın en güzel şekli İstanbul'da aydınlar arasında konuşulandır. Bu nedenle eserleri hazırlarken İstanbul'da konuşulan Türkçeyi esas aldığını vurgulamıştır.

2.4.6. Hâce-i Lisan-ı Osmanî

Eser iki cilt toplam dokuz kitaptan oluşur.

Birinci Cilt: Müfredat (5 kitaptan oluşur.)

Birinci Kitap: Mukaddimat-ı Mühimme

İkinci Kitap: İlm-i Sarf-ı Türkî

Üçüncü Kitap: İlm-i Sarf-ı Arabî

Dördüncü Kitap: İlm-i Sarf-ı Farişî

Beşinci Kitap: Tatbikat-ı Müfredat

İkinci Cilt: Mürekkebat (4 kitaptan oluşur.)

Birinci Kitap: Nahv-ı Türkî

İkinci Kitap: Nahv-ı Arabî

Üçüncü Kitap: Nahv-i Farişi

Dördüncü Kitap: Tatbikat-ı Mürekkebat

Bu kitapta dilbilgisiyle ilgili konuları ayrıntılarıyla birlikte tekrarlar.

2.5. Dini Muhtevalı Eserler

2.5.1. Manzum İlm-i Hal

Mehmet Rıfat'ın Manzum İlm-i Hal'i hazırlamaktaki asıl önceliği edebi bir eser meydana getirmek değil, çocukların dini bilgileri kolayca öğrenmesine yardımcı olmaktır. Eserin muhtevası da buna eklenince Manzum İlm-i Hal'i edebi bir eser olmaktan çok dini bir eser olarak kabul etmek gerekir.

2.5.2. Tuhfetü'l-İslam

İslam hediyesi anlamına gelen Tuhfetü'l-İslam "Manzum İlm-i Hal", "Manzum Kısas-ı Enbiya" ve "Manzum Siyer-i Muhammediye" adlı üç kitaptan oluşmaktadır.

Çocukların istifade etmesi amacıyla anlaşılır olmasına dikkat edilerek hazırlanan eserde dini bilgiler, peygamberlerin hayatı ve Hz. Muhammed'in hayatı anlatılmıştır.

2.5.3. Tazarrurname-i Sinan Paşadan Makalat-i Müntahabe

Sinan Paşa; Tazarrurname-i Sinan Paşadan Makalat-ı Müntahabe (Haz. Mehmet Rıfat)

Sinan Paşanın felsefi, tasavvufi ahlaki konularda kaleme aldığı manzum mensur karışık bir eserdir. Manastırlı Mehmet Rıfat, Sinan Paşa'nın bu eserinden faydalı olduğuna inandığı bazı parçaları seçerek bir kitapta toplamıştır. Kitabın tamamını işlemeyişinin sebebi büyük kitlelere ulaşma ve fayda sağlamaktır.

2.6. Medeniyet Tarihi Ve Genel Kültürle İlgili Eserler

2.6.1. Usul-i Bedayi

Usul-ı Bedayi insanoğlunun tarih sahnesine çıkışından XIX. yüzyıla gelene kadar gerçekleştirdiği keşif ve icatlardan bahseden bir medeniyet tarihi kitabıdır.

2.6.2. Hane

Genel kültür, medeniyet ve halk sağlığı konularını içine alan bu kitabın tam adı Tedabir-i Menzilden Hane Bahsi'dir.

Kitabın hazırlanmasında amaç sağlığa medeni vasıtalara ve ev işlerine dair bir takım gerekleri kolayca yerine getirmeyi sağlayacak tedbirleri anlatmaktadır.

2.6.3. Menakıb-ı Tabiiyat

Eser dört kitaptan meydana gelir.

Birinci Kitap: Beyt-i Medeni

İkinci Kitap: Bahçe

nc Kitap: Çiftlik

Dördüncü Kitap: Kırılar

İnsanlığın medeniyet sahnesine çıkışına kadar olan dönemden ev inşa etmeye bitkilerin faydalarına, zeklilerine, tasviri bir anlatımla değinir.

2.7. Askerlikle İlgili Eserler

2.7.1. Delail-i Askeriye

Askerlik, komutanlık, tedbir ve tertibat, muharrebat-ı askeriye gibi konular ele alınmıştır. Ve bazı veciz sözler ile açıklanmıştır.

2.7.2. Kavaid-i Esasiye-i Harbiye

Delail-i Askeriyeden farklı olarak veciz sözler açıklamalarıyla beraber verilmiştir.

2.7.3. Süllem-i Rıfat

Vecibe-i Askeriye, sancak, silah, at, ahlak-ı askeriye, mertlik gibi konular ele alınmıştır.

2.7.4. Taburun Sevki ve Muharebesi

Sevk ve idare, düşmana yaklaşma, açılma, takip, taarruz gibi konular anlatılmıştır.

2.8. Matematik Ve Mimarlıkla İlgili Eserler

2.8.1. Fenn-i Mimarî

LACLARC; Fenn-i Mimari (Çev. Mehmet Rıfat)

Mehmet Rıfat'ın Mekteb-i Harbiye-i Şahane, Taksim-i arazi ve mimari muallimi Belçika Devleti istihkâm yüzbaşlarından Laclarc'ın Fransızca yazmış olduğu eserden, Türkçeye çevirdiği Fenn-i Mimarî, Harbiye ve Darüşşafaka'da okutulan inşaat dersleri için hazırlanmış bir eserdir.

2.8.2. Hendese-i Hattiye

Kitapta 79 tane çizim yer almaktadır. Bu çizimlerin bazıları geometrik şekiller, bazıları da geometride kullanılan araç ve gereç resimleridir.

2.9. Kaynaklarda Yayımlandığı Belirtilmesine Rağmen Nüshası Tespit Edilmeyen Eserler

Osman Gazi

Miratü'l İslam

Taksim-i Arazi

Muhtasar Mimari

Hendese-i Sathiye veya Hendese-i Musattaha

Münhaniyat-ı Müstamele

Hendese-i Resmiye ve Tatbikatı

Mühimmat-ı Nafia

2.10. Yayımlanmayan Eserler

Divançe

Bazı Eş'ar

Tercüme-i Eşar-ı Hikemiye

Serencamlı Vasiyet yahut Define

Serdar-ı Eşkîya yahut Haydutlar

Hikemiyat-ı İbn-i Sina

Şuara-yı Arapla Şuara-yı Garp

Fakihetü'l Hulefadan Bir İki Hikâye

Yadigâr-ı Rıfat

Hâdî

Din ve İslamiyet

Zanniyat ve Hurafat-ı Avam

Melbusat

Sular ve Çayırklar veya Su Başları

Harital- Kurun-ı Ula Tarihi

Alaim-i Cevviye

Mevalid-i Selase Bir nazar

Mutayebat-ı Fenniye

Toprak

Münebbihat ve Mev'izeler

Cümel-i Hikemiye

Leali-i Arabiye

Dürer-i Farisiye

Müsellesat-ı Edebiye

Temsilat ve Hikâye

Seyf ve Kalem

Nevadir-i Celile

Keşfü'l-Esrar

Keşfü'r-Rumuz

Keşfü'l-Künuz

Hendese-i Mücesseme

Bununla beraber Yazarın bir dergi çalışması olarak “Çanta” bulunmaktadır. Bir de “Kamus'ul-Bedayi” isimli bir ansiklopedisi çalışması vardır.¹⁰

¹⁰ Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme (Ahmet Bozdoğan, 2001: 13–355) isimli çalışmadan istifade edilerek hazırlanmıştır.

II. BÖLÜM

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Eserlerinde Türkçe Eğitimi ile İlgili Hususlar

Türkçe Dersi Öğretim Programı “okuma, konuşma, yazma, dinleme/izleme, dil bilgisi”nden oluşmaktadır. Bu becerilerin kazanılması, birbirleriyle ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir. Mesela konuşmayla ilgili olan hususlar dinleme/izlemeyi, yazma ile ilgili hususlar da okumayı ilgilendirir. Yani bir duygu ya da düşünce ya sözlü olur ya da yazılı olur buna mukabil konuşma dinleyiciye yapılır, yazma da karşısında bir okuyucu kitlesi varmış gibi düşünülerek yazılır.

Manastırlı Mehmet Rıfat da bu hususa şöylece temas eder:

Kelam-ı mensur ya tahriren olan kitabet veya takriren olan hitabetten ibarettir.

(Ahval-i Tahrir / 277)

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın esas aldığı bu beceriler günlük hayatta herkesin ihtiyaç duyduğu becerilerdir. Mesela yazma işini yapabilmek için yazar olmaya gerek yoktur. Aynı şekilde iyi bir dinleyici olmak için kimsenin kabiliyete ihtiyacı yoktur. Konuşma da günlük hayatta herkesin yaptığı bir şeydir. Önemli olan bu becerileri doğru yerde ve doğru şekilde kullanmaktır. İşte Türkçe dersinin amacı bireye bu becerileri kazandırmaktır. Mehmet Rıfat konuşma ve yazmanın doğru ve güzel kullanılması halinde kılıçtan daha keskin, toptan daha şiddetli ve etkili olduğunu söyler:

“Kitabet” ve “Hitabet” bir silah-ı mukavemettir ki icab-ı halde kılıçtan nafiz, toptan şedit tesirat gösterir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 122)

Görüldüğü gibi Türkçe Dersi Öğretim Programının bireye kazandırmaya çalıştığı beceriler göz ardı edilmeyecek derecede önemlidir.

Manastırlı Mehmet Rıfat eserlerinde bu beş beceriden çoğunlukla inşa ya da kitabet ve hitabet konularına yer vermektedir. Yani yazma ile konuşma becerilerinin üzerinde ağırlıklı olarak durmuş diğer becerilere de dolaylı olarak değinmiştir. Biz de bu sebeple önce yazma ve konuşma becerisi ile ilgili olan kısımları incelemeye karar verdik.

Yazma

İnsanların duygu, düşünce ve isteklerini yazması kendini ifade etmenin bir yoludur. Yazma, duygu, düşünce, istek ve olayların belli kurallara uygun olarak anlatılmasıdır (Özbay, 2006: 121). Duyguların, düşüncelerin, hayallerin, bilinip görülen şeylerin veya okunup duyulan şeylerin, etkileyici ve güzel bir tarzda dil vasıtasıyla kâğıda dökülmesine yazı denir (Calp, 2005: 195). Mehmet Rıfat da 1900'lü yılların başında, Usul-i Kitabet ve Hitabet'te benzer bir açıklama yapmıştır; her tür haberleşme ve yazışmanın mensur söz ile yazılı olarak ifadesine genel olarak yazılı anlatım denir.

...her nev' muhaberat ve mükatebanın kalam-ı mensur ile tahriren ifadesine alel-ıtlak "Kitabet" denir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 123)

Yazılı anlatım, bireyin kendini doğru ve amacına uygun olarak ifade etmesinde ve iletişim kurmasında en etkili araçlardan biridir (MEB, 2006: 7). Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda temas edildiği gibi kişinin kendini doğru

ifade etmesi iletişim kurmasının ön şartıdır. Manastırlı Mehmet Rıfat, eserinde bu noktadaki görüşlerine şöyle yer vermiştir:

Fenn-i inşa ilm-i edebın en mühim olan kısmıdır ki maani-i muhtelifenin istinbatı ve mukteza-yı hâle mutabık tabirat ile maani telifi bu vasıta ile kabil olur.

(Usul-i İnşa / 2)

Yani amaca, hale uygun tabirlerin kullanılması, anlamların, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi ve manalardaki gizli anlamların bulunması edebiyat ilminin en önemli kısmı olan yazma ile gerçekleşir demektir.

Yine yazarın “Ahval-i Tahrir” isimli eserinde yer verdiği, Ziya Paşa’nın bir yazısında¹¹ aynı doğrultuda bir söz bulunmaktadır ki kişinin kendini ifade etmesinin bir yolunun da yazı olduğu görülmektedir:

Kitabet-i milliye odur ki eli kalem tutan zihnindeki muradını iyi kötü kâğıt üstüne koymalı.

(Ahval-i Tahrir / 62)

Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda yazma becerisi ile ilgili olarak öğrencilerin duygu ve düşüncelerini yazılı anlatım kurallarına uygun şekilde anlatmaları ve becerisi olanların becerilerini geliştirmeleri amaç edinilmiştir. Bu beceriyi kazanmak uzun bir süreci ve yazma tekniklerini öğrenmeyi gerektirmektedir. Usul-i İnşa isimli eserinde Mehmet Rıfat da yazma işini yapabilmek için edebiyat ilminin bütün kaidelerini bir öğretmenden ders almanın, konuyla ilgili yazılmış kitapları okumanın ve yazma usullerini öğrenip ona göre yazmanın gerekliliğini ifade etmiştir:

¹¹ Bkz. Şiir ve İnşa

İlm-i edebin kâffe-i usul ve kaidelerini üstad huzurunda tedderüs ve ba'de ol bâbdaki mutevvelat kütübü müdakkikane mütalaa ile inşa usullerini talim ederek mucibince amel etmektir...

(Usul-i İnşa / 4)

Buradan da anlaşıldığı gibi doğru yazmak için yazma tekniklerini öğrenmek ve ona göre yazmak gerekmektedir ve yine aynı şekilde gerekli derslerin alınması ve konuyla ilgili kitapların okunması gerektiği de söylenmektedir. Nitekim Türkçe Dersi Programı'nda yazma becerisinin kazanılması için diğer becerilerle bu becerinin desteklenmesi gerektiği söylenmektedir. Yani doğru yazmak için okuma becerisinin de kullanılması gerektiği yazılmaktadır. Mehmet Rıfat “üstat huzurunda tederrüs” diyerek öğretmene de görev düştüğünü söylemektedir.

Konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla öncelikle Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda belirtilmiş kazanımlara bakmak faydalı olacaktır.

1. Yazma Kurallarını Uygulama

1. Kâğıt ve sayfa düzenine dikkat eder.
2. Düzgün okunaklı ve işlek “bitişik eğik yazı”yla yazar.
3. Elektronik ortamlardaki yazışmalarda biçim ile ilgili kurallara uyar.
4. Standart Türkçe ile yazar.
5. Türkçenin kurallarına uygun cümleler kurar.
6. Yabancı dillerden alınmış, dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin yerine Türkçelerini kullanır.
7. Olayları ve bilgileri sıraya koyarak yazar.

8. Yazısında sebep sonuç ilişkileri kurar.
9. Yazısında amaç sonuç ilişkileri kurar.
10. Tekrara düşmeden yazar.
11. Yazım ve noktalama kurallarına uyar.

2. Planlı Yazma

1. Yazma konusu hakkında araştırma yapar.
2. Yazacaklarının taslağını oluşturur.
3. Yazısını bir ana fikir etrafında planlar.
4. Yazısının ana fikrini yardımcı fikirlerle destekler.
5. Konunun özelliğine uygun düşünceyi geliştirme yollarını kullanır.
6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir.
7. Yazdığı metni görsel materyallerle destekler.
8. Yazısına konunun ve türün özelliğine uygun bir giriş yapar.
9. Yazıyı etkileyici ifadelerle sonuca bağlar.
10. Yazıya konuyla ilgili kısa ve dikkat çekici bir başlık bulur.
11. Dipnot, kaynakça, özet, içindekiler vb. kısımları uygun şekilde düzenler.
12. Yazma yöntem ve tekniklerini kullanır.

3. Farklı Türlerde Metinler Yazar

1. Olay yazıları yazar.
2. Düşünce yazıları yazar.
3. Bildirme yazıları yazar.

4. Şiir yazar.

4. Kendi Yazdıklarını Değerlendirme

1. Yazdıklarını biçim ve içerik yönünden değerlendirir.
2. Yazdıklarını dil ve anlatım yönünden değerlendirir.
3. Yazdıklarını yazım ve noktalama kurallarına uygunluk yönünden değerlendirir.

5. Kendini Yazılı Olarak İfade Etme Alışkanlığı Kazanma

1. Duygu, düşünce, hayal, izlenim ve deneyimlerini yazarak ifade eder.
2. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır.
3. İlgili alanına göre yazar.
4. Şiir defteri tutar.
5. Günlük tutar.
6. Beğendiği sözleri, metinleri ve şiirleri derler.
7. Okul dergisi ve gazetesi için yazılar hazırlar.
8. Yazdıklarını başkalarıyla paylaşır ve onların değerlendirmelerini dikkate alır.

9. Yazdıklarından arşiv oluşturur.

10. Yazma yarışmalarına katılır.

6. Yazım ve Noktalama Kurallarını Uygulama

1. Yazım kurallarını kavrayarak uygular.
2. Noktalama işaretlerini işlevlerine uygun olarak kullanır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda öğrencilerin farklı türlerde metinler yazma ile ilgili kazanımların yer aldığı görülmektedir. Bu da farklı türlerde

metinlerin özelliklerinin ve yazım tekniklerinin bilmesinin gerekliliğini göstermektedir. Yani yazma becerisi kazanmak için yazılı anlatımın çeşitli türleri hakkında bilgi ve beceri sahibi olmak gerekir (Özbay, 2006: 124). Manastırlı Mehmet Rıfat “Fünun-i İnşa” adlı eserinde farklı türleri ve bunların yazım tekniklerini ele almıştır. Bireyin yazım tekniklerini öğrenmesi açısından bu eserin faydası olacaktır. Eserde, yazar türlerin saymakla bitmeyecek kadar çok olduğunu söyler ancak genel olarak hepsini “emsal, tavsif, münazara, rivayat, tarih ve mükatebat” adları altında toplamıştır.

İnşanın tefennün ettiği ahval layu’ad ise de cümlesini (emsal, tavsif, münazara, rivayat, tarih, mükatebat) namları altında cem’ ve icmal etmek mümkün olduğu...

(Fünun-i İnşa / 3)

Mehmet Rıfat adı geçen türlerin yazım teknikleri ile beraber faydalarını da vermektedir. Örnek olarak okunmuş veya dinlenmiş olan bir fablin benzerinin öğrencilere yazdırılması serbest yazmaya geçme açısından güzel bir basamaktır(Öz, 2003: 244). Bu açıdan yazma eğitiminde sıkça başvurulan fabl türünü Mehmet Rıfat’ın “Emsal” başlığı altında ele aldığını görmekteyiz, aynı şekilde “emsal” kelimesinin “atasözü” yerine kullanıldığı da görülmektedir. Emsalin bir dilin ziyneti olduğunu söyler hatta şiirden daha etkili ve kalıcı olduğu görüşündedir:

Emsal: Kelamın ruhu, elfazın cevheri, mananın ziyneti olup elsinde şiirden ziyade şairandan müessir, ondan bekadar, kıyamete kadar payidar olan sözlerdir ki mevzuu itibarıyla esasen iki kısımdır...

(Fünun-i İnşa / 2)

Birinci kısmı: Şol ahval-i mucizedir ki gayet mühim manaları tasvir ederek tatbikat-ı fiiliyede bir hüccet makamında bulunup ekseriyetle (darb-ı mesel) namıyla yâd olunur.

(Fünun-i İnşa / 2)

İkinci Kısmı: Hayvanat nebatat cemadattan iktibas edilen ve mucib-i intibah ve ibret olan fıkralardır ki bunlara da yalnız (mesel) veyahut cem' sığasıyla (emsal) denir.

(Fünun-i İnşa / 2-3)

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Fünun-i İnşa'da emsal olarak adlandırdığı fablin manzum veya mensur olabileceği dikkatlere sunulur ve insanların eğitimi noktasında önemine temas edilir:

Emsal: Zahiren hakikatı olmayıp bazen insanın irşad ve tehzibine medar olan ahkâmı şamil bir takım te'liflerdir ki hem nesren hem nazmen irad olunur.

(Fünun-i İnşa / 3)

Emsal gerek mensur olsun gerek manzum olsun sırasıyla irad olunursa hakkıyla irşada medar oldukları cihetle fünun-i inşanın birinci mertebesinden addolunurlar.

(Fünun-i İnşa / 3)

Mehmet Rıfat fabl yazarken teknik bakımdan şartların olduğunu söyler ve bu konu “Şurut-ı Emsal” başlığı altında şöyle sıralanır:

Birinci şart: Maksudun zihin ve samia kemal-i suhuletle intikali için en adi bir te'kidden bile berî bulunmasıdır.

İkinci şart: Mümkün olduğu kadar muciz olmasıdır.

Üçüncü şart: ... lafzen ve manen latif olmalıdır

Dördüncü şart: Tasvir olunan madde suret-i muhtemelede olup ihtimalatın fevkinde veya haricinde olmasıdır.

Beşinci şart: Gayri natıklara isnad olunan ahval onların evsaf-ı fitriyelerine münasip ve mülayim olmalı yani aslanda (...metanet) eşekte (sabır ve hamakat) tilkide (hile...)... gibi haller tasvir edilmelidir.

Altıncı şart: Zımında (bay-i hal ?) bir hisse bulunmalı ve mümkün olursa bu hisse nihayette muciz bir surette dermeyan edilmeli

Yedinci şart: Mezkûr hisse kemal ve vuzuh ile ef'al-i haseneyi medhe ve ahval-i zemimeyi takbihe dâl olmalıdır.

(Fünun-i İnşa / 23–24)

Bu cümlelere göre fabl türü zihinde keşmekeşliğe sebep olan en ufak bir unsur taşınamalı, mümkün olduğunca veciz olmalı, söz ve mana hoş olmalı, olağanüstü hadiseleri ihtiva etmemeli, hayvanlar ile ilgili haller onların yaratılışlarına uygun olmalıdır. Bununla beraber fablin ders verici nitelikte olmasıyla beraber bu ders iyi işleri övmeli kötü işleri de yerecek biçimde olmalıdır.

Yazma becerisi kazandırmada kullanılan önemli türlerden biri de tiyatro türüdür. Bu sebepten dolayı bireyin tiyatro türünün yazım tekniğini ve özelliklerini bilmesi gerekir. Mehmet Rıfat tiyatronun yazım tekniğini anlattıktan sonra bu türün özellikleri için şunları söylemektedir:

Tiyatro: Bir vakta-i tarihiye veya muhayyileyi ibret ve intibahı mucip olmak üzere feci' veya mudhik bir tarzda temsil edip meydan-ı temaşada kabil-i icra bir halde tasvirdir...

(Usul-i Kitabet ve Hitabet/ 125)

Gerek hikâye gerek tiyatro yazmakta birçok şart var ise de en mühimi tasvir olunacak maddenin mümkünül-vuku olan şeylerle teçhizi lazımdır... Tiyatronun fasıllarında Frenklerin (guduş?) dedikleri yerde lezzetlerine dikkat lazımdır. Yani her fasılda ve mümkün ise ilk perdede mucib-i merak bir takım nükat bırakıp ve bu nükteleri biltedric diğer fasıllarda sırasıyla keşfetmek ve sonraya bırakmak ve tiyatronun hangi şeyin tahsin ve takbihi kastıyla olduğunu da sonunda müessir bir surette göstermek lazımdır. Ta ki tiyatrodan maksat ne olduğu anlaşılsın.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 126)

Bu paragrafta, ister tiyatro ister hikâye olsun yazılacak şeyin, gerçekleşmesi mümkün olan olaylardan seçilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Tiyatronun fasılları arasında insanlarda merak hissini uyandıracak nüktelere yer verilmelidir. Bunun yanında tiyatrodaki neyin yergisinin veya neyin övgüsünün yapıldığı maksadı kesinlikle söylenilmelidir ki tiyatronun amacı anlaşılsın.

Yazma becerisi kazandırmada kullanılan ve etkili bir yöntem olan görülen, yaşanan, incelenen olayların yazdırılması (Özbay, 2006: 124) etkinliği de yine Mehmet Rifat'ın eserlerinde "Rivayet" diye nitelendirdiği türü anımsatmaktadır. İncelenen, yaşanan, görülen olayların yazdırılması gibi çalışmalar üst sınıflarda

da devam etmesi gereken çalışmalardır (Öz, 2003: 242). Daha 1900 yıllarında bu tür yazıları Mehmet Rifat şöylece açıklamıştır:

Rivayet: Hakiki gayri hakiki bir vakıyı ibtidasından nihayetine kadar nakil etmektir...

(*Fünun-i İnşa / 45*)

Rivayet: Cereyan etmiş bir hali tasvirden ibaret olan ifadattır.

(*Fünun-i İnşa / 52*)

Yazar aynı şekilde edebiyatımızda yer alan bazı türleri de rivayet diye nitelendirmektedir. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda bu türlerin de yazma becerisi kazandırmada kullanıldığı görülmektedir. Tercüme-i hal, hikâye ve seyahatnameleri rivayet olarak adlandırmış ve tanımını yapmıştır, kısa özlü, bazen de ders verici olan veciz ve yaşanmış olayları da yine rivayet türü içinde gösterdiği görülmektedir.

Enva'-ı Rivayat:

Rivayat-ı tarihiye: Bir vakı'ın sıhhat ve hakikat üzere tabir ve ifadesidir

(*Fünun-i İnşa / 52*)

Esfar: Seyahatnamelerden ibarettir ki bununda... faidesi vardır

(*Fünun-i İnşa / 52*)

Teracim-i Ahval: ...burada sahib-i tercümenin hasenat ve seyyiatı dermeyan olunacağından idare-i lisan şerait-i azimedendir

(*Fünun-i İnşa / 53*)

“Teracim-i ahval” olarak isimlendirilmiş olan biyografi türünü yazar Usul-i Kitabet ve Hitabet isimli eserinde “tarihi yazılar” olarak isimlendirmiştir ve hayat

hikâyesinden az bir farkla ayrıldığını söyler ki ileride bu konuya da değinilecektir.

Hikayat: ... hayyiz-ı imkândan olduğu halde gayrı vaki' olmasdır... Vaki' olmuş bir şeyin beyanından ibaret olduğu gibi (bay-i hal?) bir hisse bulunmak şartıyla da mukayyed değildir.

(Fünun-i İnşa / 5)

Hikayat: Esası tehzib-i ahlaka müstenid olup tarihçe veya hayale mebni rivayat tarzında yazılır bir takım tasdirattır... İstidada göre hisse almak kabil olup... edeben istifade eylemek cihetleri vardır.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 125)

Gerek hikâye gerek tiyatro yazmakta birçok şart var ise de en mühimi tasvir olunacak maddenin mümkünül-vuku olan şeylerle teşhizi lazımdır...

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 126)

Yazar hikâye türünü yaşamış olması muhtemel olaylardan seçmek gerektiğini ve içinde bir ders bulundurması gerektiğini söyler.

Fükahat: Bir takım hikayat-ı hezeliye ve kısas-ı mizahiyeden ibarettir ki...

Misal: Hükemadan birisi ahmak bir adamı taş üzerine oturmuş bir halde görünce "taş, taş üzerine gelmiş" demiş.

(Fünun-i İnşa / 82)

Letaif: Zekâya ve fail ve kailin necabetine delalet eden zarif hikâyelerden ibarettir.

Misal: Mecnuna delileri say demişler " pek uzun şey sordunuz ta'datı kabil değildir, isterseniz ukalayı sayayım" demiş.

(Fünun-i İnşa / 83)

Nevadir: Vukuu kabil olan hadisat-ı müstağribeden ibarettir.

Misal: Ömerül-faruk (r.a) hazretleri "tacir olsaydım attar olurum.

Çünkü reyhandan faide görmesem de reyhandan istifade ederdim buyurmuş.

(Fünun-i İnşa / 84)

Fukahat, letaif, ve nevadir olarak isimlendirilmiş olan yazılar kişiyi düşünmeye sevk etmesi, kişinin dilin anlatım güzelliğinin farkına varmasını sağlaması ve kişiye zeka kıvraklığı kazandırması cihetiyle önemli yazılardır. Bu tür yazıların okutulması veya öğrencilere benzer yazma çalışmalarının yapılması, yazma becerisi kazanmada etkili olacaktır. İbn Rüşd de çocukları eğitmekte hikâye, masal, menkıbe ve diğer türlerin kullanılmasını önermektedir. Çünkü çocukların bu türlere ilgi duyduğunu söylemektedir (Aruç, 2004: 172–173).

Yazma becerisi kazandırmada etkili bir diğer yöntem de mektup, kart dilekçe vb'lerin yazdırılması (Özbay, 2006: 125) etkinliğidir ki Mehmet Rıfat "Fünun-i İnşa" adlı eserinde bu konuyu şöyle ele almıştır:

Mükatebe: Mükatebe yahut mürasele denilen ahval-i ifade lisan-ı kalemlerle gaibe muhataba etmekten ibarettir... ve insanların ahval ve etvar ve efskar-ı müşavereleriyle ihtiyaçları nisbetinde mütenevvi' bir fendir.

(Fünun-i İnşa / 91)

Yazar yazışmanın kalem dili yani yazı dili ile hazırda olmayan kişilere hitap etmek olduğunu söyler ve insanların hal ve tavırlarına göre çeşitlilik gösterdiğini söyler.

Mektuplaşmanın ve mektubun tanımını bu şekilde yaptıktan sonra mektup çeşitlerini yazım tekniklerini anlatmaktadır ki bunların bilinip uygulanması yazma becerisi kazanmada önemli unsurlardır.

Mektup şeklinde olan muharreratin usul-i ifadelerinde (sedacet, cila, icaz, mülâyemet, tilavet) gibi beş hasse bulunmak lazımdır

(Fünun-i İnşa / 92)

Sedacet: Kelamın... mucib-i melal olan tatvilden beri olarak fitri ve tabii olmasından ibarettir

(Fünun-i İnşa / 92)

Cila: ...teşbihat-ı mustaide ve terakib-i (müteşennete?) ile kelamı iğlak etmeyip sarahatle mezheb olmasıdır.

(Fünun-i İnşa / 92)

Mülâyemet: Kelamı mürsel ile mürsel ileyh beynindeki münasebete ve her ikisinin haline tevfiik edecek elfaz ve maani ile eda etmekten... ibarettir.

(Fünun-i İnşa / 93)

Tilavet: Kelamda ibarenin cevedeti, elfazın selaseti, mananın selameti ile revnak ve letafet bulunmasından ibarettir.

(Fünun-i İnşa / 93)

Bu cümlelere göre mektup yazarken hitap edilen kişinin haline uygun yazmak, yazılan şeylerde karışıklık, anlaşılmazlık bulunmamak, mektubu okuyan kişinin okurken sıkılmayacağı şekilde uzatmadan yazmak, doğal olmak ve manada hoşluk bulundurmamak mektubun ifade tarzı olmalıdır.

Mehmet Rıfat'ın mektuplarda dikkat edilmesi gereken usulleri sınıflandırdığı bu şekilde, ifade tarzlarına dikkat etmek, yazma becerisi bakımından önem arz etmektedir ve yapılan yazma etkinliklerinde üstünde bilhassa durulması gereken konulardır.

Mektup çeşitleri ile ilgili olarak da Mehmet Rıfat'ın günümüzden farklı bir sınıflandırmaya başvurduğunu görmekteyiz ancak günümüz sınıflandırmasına taban tabana zıt değil daha derli toplu olarak ve bazı yazıları da mektup sayarak bir sınıflandırma yapmıştır. Yazma becerisi kazandırmak için uygulanan etkinliklerde bu sınıflandırmada geçen türlerden faydalandığı da görülmektedir. Mesela dilekçe yazdırma çalışması buna örnektir, ayrıca Türkçe dersi öğretim programında bildirme yazıları yazar şeklinde bir kazanımın olduğunu da görmekteyiz ki Mehmet Rıfat bunu da mektup türleri arasında değerlendirmiştir. Şöyle ki:

Enva'-ı Mükatebe:

Mektuplar ta'dadı kabil olmayacak derece de müteferrik olduklarından her müellif bir suretle taksim eylemiş ise de en basit taksim mevzu itibariyle yani(ehliye, mütedavele, ilmiye) namlarıyla olan taksimdir ki...

(Fünun-i İnşa / 93)

Mükatebe-i Ehliye: Akarib ve ihvan ile erbab-ı garam beyinde arz-ı vedâd ve keşf-i serair-i fu'ad zımında ve umur-ı sadakat ve muhabbetle sair ahval-i hususiye ma'rızında yazılan mektuplardır ki bunlarda (sual-i hatır, arz-ı muhabbet, hüsn-i vusul, takdim-i hediye, davet, bazı hezeliyat-ı latife) namlarıyla altı surette görmek mümkün...

(Fünun-i İnşa / 94)

Mükatebe-i Mütedavele: Garazın mercii itibariyle tahhavül ve tenevvü' eden muharrerattır ki (umur-ı ticariye, talep, teşekkür, i'tizar, nasihat, melâmet, itab, ihbar, tehniye, ta'ziye, ecvibe, tavsiye, şefaath) mektupları hep bu nevidendir.

(Fünun-i İnşa / 108)

Manastırlı Mehmet Rıfat bu tür mektupları kendi arasında sınıflandırmıştır:

Garaz-ı Mürsele Raci' olan Mekatib (umur-ı ticariye, talep, teşekkür, itizar)

(Fünun-i İnşa / 109)

Garaz-ı Mürsel İleyhe Raci' Mekatib (ihbar, nush ve meşveret, itab ve melâmet, tebrik ve tehniye, ta'ziye ve tesliye, ecvibe) denilen...

(Fünun-i İnşa / 123)

Garaz-ı Şahs-ı Salise Ait Muharrerattır ki...(tavsiye)...(şefaath) şeklindedir.

(Fünun-i İnşa / 136)

Umur-ı ticariye denilenleri de (sipariş, itibar, kredito, istifsar, deyn senedi, bono, emir, ciro, poliçe, makbuz senedi, battalname, kefaletname, kontratolar, ilim ve haberler, protesto) şeklinde sınıflara ayırdığını görülmektedir.

(Fünun-i İnşa /109)

Son olarak yazar mektubun bir çeşidini de şöylece anlatmaktadır:

Mükatebe-i İlmiye: Mesail-i ilmiye ve edebiye üzerine müessis olan muharrerat icabına göre mevzuah metin (akyas ?)-ı kaffeyi havi olmak lazımdır ki havasa mahsus olduğundan...

(Fünun-i İnşa / 127)

Görüldüğü gibi yazar mektupları mükatebe-i ehliye, mükatebe-i mütedavele ve mükatebe-i ilmiye şeklinde üç gruba ayırmış ve bunları da kendi arasında sınıflara bölmüştür. Mükatebe-i ehliye olarak isimlendirilen mektupların günümüzde özel mektuplar dediğimiz mektuplar ile aynı oldukları görülmektedir, mükatebe-i mütedavelenin de maksadın mercii itibariyle çeşitlilik gösteren mektuplar oldukları görülmektedir. Ticari mektuplar, resmi mektuplar, davetler, tebrikler, vs. ile üçüncü şahsa yazılan mektuplar bu türden kabul edilmiştir. Günümüzde bu tür mektupların da iş mektupları olarak ad aldıklarını görmekteyiz. Mükatebe-i ilmiye diye isimlendirilmiş olanların ise edebi mektuplar olduğu görülmektedir ve yazar bu mektupların havasa mahsus olduğunu söylemektedir.

Yazar dilekçeyi de mükatebe-i mütedaveleye dâhil etmiş ve dilekçe yazarken sadeliğe dikkat etmek gerektiğini söylemiştir.

İstid'a: Umur-ı resmiyeden bir şeyi talep hususundaki temenniyatı havi olan ifadeler olup bunlarda yalnız sadelik matluptur.

(Fünun-i İnşa / 118)

Talep: Herhangi bir şeyi ahardan istemek zımında yazılan muharrerattır ki bunda üç şart vardır

Birinci şart: (Beraat-i Talep) denilen şeydir ki mektup mukaddimesinde mürsel ileyhın isti'taf-ı hatırını mucip olacak şeylerin mesela (ne'am ?)-ı sabıkasının mahmedetle yâdı ve sena-i cemil iradı hususlarından ibarettir.

İkinci şart: (Hüsn-i Tahallüs) denilen şeydir ki mukaddemede maksuda intikal ve matlabı beyanda elfaz-ı mahziye ile latife dermeyan etmek

Üçüncü şart: (Hüsn-i Hitam) denilen şeydir ki şükr-i nimete nefsin ma'rifetini işaretle ona muvazib olacağını göstermekten ibarettir.

(Fünun-i İnşa / 116–117)

Yazar bir şeyi başkasından isterken mektupta öncelikle o kişinin güzel bir şekilde övülmesi gerektiğini sonra istenen şey, yani maksat, hoş bir şekilde dile getirilmeli ve güzel bir şekilde sona erdirilmeli ve kişiye teşekkür edip bu teşekkürün devamlılığını bildirmekle bitirilmelidir der. Günümüzde de dilekçe yazarken benzer şekilde, dilekçe arz veya rica cümlesiyle bitirilmekte, yine arz veya ricanın mercii en başta yazılmakta ve maksat sade bir şekilde dile getirmektedir.

Bununla beraber yazar, “erkân” ve “adab” ve “hey'et-i mükatebe” başlığı altında mektup yazarken dikkat edilmesi gereken teknik özellikleri anlatmıştır. Mektupta hitap kullanılırken karşıdakinin makamı rütbesi unvanına göre hitap kullanılması gerektiğini söyler. Kâğıdın katlanıp zarfa konulması anlatılır. Resmi olarak farklı, gayri resmi olarak farklı hitapların kullanıldığını bunun yanında mektubun sonunda resmi olmayanlar dışında resmilerde sonuç yine resmi belli kalıp dâhilinde olmalıdır der, son olarak da tarih ve imzanın yazılması gerektiğini söyler:

Adab-ı Mükatebe: Resmi olan sernameler ile (elkab, ihtitam, tarih, imza)'dan ibarettir.

Sernameler: Mektup kâğıdının balası vasatına besmele işaret olan şu () işaret yazıldıktan sonra altına... “cenab-ı celil-i padişahîye, hakipay-i şevket ihtiva-i mülkdariye vs.” gibi şeyle yazılır.

Elkab: Kâğıdın tulunca yukarisından, dörtte birinden başlayarak resmen “ fehametli, devletlü” gibi şeyler yazılır. Elkab-ı gayri resmiye: mürüvetlü, rağbetlü, hürmetli sehavetli hakikatli necabetli gibi şeyler yazılır.

İhtitam: Gayri resmi mektupların ihtitami her suretle olursa da resmiler “ ol babda irade efendimindir vs.” gibi olur.

Tarih: İhtitamın nihayetinde... yazılır

İmza: ... tarihten sonra kâğıdın sol cihetine... imza çeker.

(Fünun-i İnşa / 168–175)

Hey'e-i Mükatebe: bahsine gelince gayri resmiler bir şeyle mukayyed değildir. Fakat resmilerde bir arzani bir de tulani bükülerek dört kat edilip zarfa konur.

(Fünun-i İnşa / 176)

Konuyla ilgili yazarın şöyle bir fikri vardır ki yazma ile konuşma arasında bazen farklı davranılması gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü yazar mektup yazarken konuşma tarzından daha güzel yazmak gerektiğini söyler:

Mektup mesafe ile ayrılmış iki zat beyninde yazı ile olan mükâleme olduğundan mektubun tarzı da aynı mükâleme olması lazım...

(Usul-i Kitabet ve Hitabe t/ 140)

Mükatebe mükâleme tarzında söylenişten daha güzel yazılmalıdır.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 141)

Mektup, kart, telgraf, davetiye, dilekçe, senet yazma, alındı, bildiri yazma, tutanak hazırlama gibi yazı çeşitleri sosyal hayatta önemli yazılardır ve bunları öğrenmeye önem verilip güzel örneklerin incelenmesi gerekmektedir (Öz, 2003: 244)

Yazma becerisi kazandırmada başvurulacak yazı türlerinden bir diğeri de Mehmet Rıfat'ın tavsif dediği türdür ve tavsif hakkında söylediği şeylerin betimleme çalışması ile aynı olduğu görülür. İlköğretimde betimleme ve portre çalışmaları yapılırken gezilen bir yerin betimlemesi yapılabilir, insanların dış görünüşleri, huyları, kişilikleri yazdırılır, öğrencilerin anlayabileceği resimler ve tablolar hakkında betimleme yapılabilir(Öz, 2003: 245). Mehmet Rıfat betimleme yapılırken, betimlemesi yapılan şey görülüp duyuluyormuşçasına, canlı, gerçekçi ve doğal olmalıdır der:

Tavsif: Eşyayı tecessüm ettirir surette tasvir demektir. Ve buna verilecek renk ve suret ol derece şedit ve tağyirden beri ve ol derece sahih ve sabit ve ol derece tabii ve tasvirat ol mertebe canlı olmalı ki sami'a onu işitmek veya okumakla görmek derecesinden ziyade malumat-ı yakiniye gele..

(Ahval-i Tahrir / 158)

Yazar tavsifin altı türlü olduğunu söyler ve bunların bir nevi betimleme şekilleri olduğu görülmektedir. Zaman, mekân veya yer, olay, şekil veya suret, adap ve hal tasvirleri şeklinde sınıflandırma yapılmıştır:

Tavsif altı türlü olur.

Birincisi: “Bahs-i Vakıt”: ... tafsilatı verilecek bir vakanın geçtiği vakti beyan demektir

(Ahval-i Tahrir / 159)

İkincisi: “Bahs-i Mevki’ ve Mahal”: Bir mahal veya bir mevki’ veya bir cay-ı mukaddes veya bir saray veya bir şehrin vasfıdır.

(Ahval-i Tahrir / 160)

Üçüncüsü: “Keyfiyet-i Vuku’” hadisesidir ki muharebe ve buhran gibi bir vakıtanın göz önüne vuku’ bulur gibice tavsif ve beyanıdır.

(Ahval-i Tahrir / 160)

Dördüncüsü: “Bahs-i Sema ve Şemildir” ki bir zat-ı zikadrin veya herhangi bir insan veyahut hayvanın lehçe ve etvar ve hareketinin tavsifidir.

(Ahval-i Tahrir / 167)

Beşincisi: “Bahs-i Adab”: bir şahsın fezail ve nekayısının ve meziyet veya su’-i hulkunun tavsifidir.

(Ahval-i Tahrir / 167)

Altıncısı: Bir işin veyahut bir halin veya emr-i nefsanîyenin tavsifidir ki ahval-i mühimmesi şedit suretle beyan olunur.

(Ahval-i Tahrir / 172)

Yukarıda adı geçen tavsif türlerinin yazma becerisi kazandırmak için başvurulan “ tasvir ve portrelerin yazdırılması” (Kavcar vd. 1995),(Özbay, 2006:124) ile bağdaştığı görülmektedir.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın inşa yani yazı türleri arasında yer verdiği tarihi yazılara gelince bunların da yazma becerisi kazandırma etkinliklerinde kullanıldığı ve sıkça faydalanılan türler olduğu görülmektedir.

Tarihi: Kemal-i hakşinasi verasetguyi ile tebeyyün-i hakikat mesleğinden ibarettir ki (enva'-ı tevarih ile kısas ve siyer-i enbiya ve teracim-i ahval ve sergüzeşt ve gazete) den ibarettir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 126)

Türkçe dersi öğretim programında yazma becerisi kazandırmak üzere öğrencilere biyografi yazma çalışmaları, araştırıp inceleme yaptığı konular hakkında yazma çalışmaları, gazete ve dergi hazırlama gibi çalışmalar yaptırma, etkinlikleri bulunmaktadır ki bu türlerin de özelliklerini bilmek yazma konusuna önem arz etmektedir.

Eğer ki bir adama müteallik ahvalden bahsedilir ise ona tercüme-i hal denilir. Bunda müverrih tahkiye-i ahvaline kalkıştığı kimsenin vakayı'na müteallik halat-ı umumiyeden bahseder.

Ve hususiyle o adamın müddet-i hayatına dair mevad ve vukuat üzerine hasr-ı kelim edip müteşebbisi bulunduğu efalin esbab-ı mucibesini açık ve mufassal surette beyan eder...

Tercüme-i hal ile sergüzeşt beyninde fark-ı külli vardır. Tercüme-i halde ol adamın umuma taalluk eden vakayı' ve muamelat-ı vukuat ve aidat-ı şahsiyesinden ziyade mevkii nazar ve itinaya alınır.

Sergüzeşte ise alel-amima gerek umuma ve gerek şahsına dair mevad-ı künyeden bahs olunur.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 134)

Görüldüğü gibi eğer bir kişinin tercüme-i hali yazılacaksa, daha çok o kişinin bulunduğu konum ya da mevki nazar-ı dikkate alınır, sergüzeşte ise umumu ilgilendiren konular ile beraber özel hayatından da bahsedilir.

Yazarın inşa türleri arasında yer verdiği münazara türü de bireye yazma becerisi kazandırma açısından önemli bir türdür. Türün yazma tekniklerinin bilinmesi ve etkinlik olarak uygulanması büyük önem arz etmektedir. Münazara iki şeyin meziyetlerinin beyan edilmesi sonucu güzel bir neticeye varmak için başvuru ifade şeklidir der:

Münazara: iki şeyi yekdiğerine karşı bulundurup her biri kendi meziyetini beyan ederek nihayette güzel bir neticeye bağlamaktan ibaret olan usul-i ifadedir ki buna münzara-i beyaniye tesmiye olunur.

(Fünun-i İnşa / 34)

Yazar münazaranın kişiye faydası olduğunu söyler. Münazara sayesinde kişinin fikirlerini dile getirebildiğini söylemektedir. Bir de kişinin kendi düşüncesinde olmayan başka kişilerin düşüncelerinden de faydalanabileceğini ifade etmektedir. Bununla beraber münazara yazabilmek için iki zıt şey arasında icra edilmesi gerektiğini ve beyan olunacak ifadenin güzel ve sakince ifade edilmesi gerektiğini söylemektedir.

Kâtibin vücuh-ı kelamı layıkıyla tasrife alışmasıyla iktidarını meydana koymasına bais olur.

(Fünun-i İnşa / 35)

... kari'in hakkıyla müstefid olabilmesi için münazaranın ezdad beyinde icra ettirilmesi...

(Fünun-i İnşa / 35)

Yazma becerisi kazandırmada türlerin yazım tekniklerini bilmek kadar yazı yazarken dikkat edilmesi gereken hususların da bilinmesi gerekmektedir. Çünkü bir yazı yazarken karşımızda bir okuyucu olduğunu düşünerek yazmak gerekir. Nitekim okuyucunun yazılan şeyleri anlaması, faydalanması ihtimali de göz önüne alınmalıdır. Mehmet Rıfat "Usul-i İnşa" kitabının başında kitabı yazma sebebini de inşa yazma usullerini öğretmek olduğunu söylemektedir.

İlm-i edebin kâffe-i usul ve kaidelerini üstad huzurunda tederrrüs ve ba'de ol bâbdaki mutevvelat kütübü müdakkikane mütalaa ile inşa usullerini ta'lim ederek mucibince amel etmektir ki bu eserin mevzu işbu şıkkı ahiri yani inşanın usul ve furuğunu tarif ve beyandan ibaret olduğundan(Kavaid-i İlm-i İnşa) namını verdiğimiz şu eseri biri usul diğeri fünun-i inşaya ait olmak üzere iki kitap üzerine tedvin edildi.

(Usul-i İnşa / 4)

Yazar inşa usullerini dörde ayırmış ve bu usullere riayet etmenin gerekliliğini söylemiştir.

Usul-i ilm-i inşa (mevad, havas, tabakat ve tahsin-i inşa) namlarıyla dört usulden ibarettir.

(Usul-i İnşa / 5)

Mevad (elfaz, maani, i'tilaf-ı elfaz vel-maani, mana-yı vahidi tarik-i muhtelifle ile eda) gibi dört şeyden ibarettir.

(Usul-i İnşa / 5)

Görüldüğü yazar mevad ile sözü (elfaz), anlamı (maani), söz ve anlamın birbiriyle uyumunu (i'tilaf-ı elfaz vel maani) bir de beyan ya da ifadeyi (mana-yı vahidi tarik-i muhtelifle ile eda) kastetmiştir ki bunların bilinip uygulanması yazma becerisi kazanma açısından önemlidir. Özellikle becerisini geliştirmek isteyen bireyler için lüzumludur.

Havas... mehasin ve muayyeb-i ahvalinden ibarettir.

(Usul-i İnşa / 3)

Burada da yazıda kusur sayılan ve yazıyı güzelleştiren unsurların bilinmesini, yazı yazmanın usulü olarak görmekteyiz.

Tabakat... her nev' ahvale karşı yazılan şeyler dahi tenevvü' ettiğinden... esalib ile suver-i ifade tevellüt eder.

(Usul-i İnşa / 40)

Yazarın tabakat dediği şeyin üslup ve tarz-ı ifade olduğu görülmektedir.

Tahsin-i inşa denilen şeyler ilm-i bediin muhsenat-ı lâfzîye ve maneviyelerini bilip ona göre sarf etmektir.

(Usul-i İnşa / 64)

Burada da yine beyan edilecek şeyin güzel sözler ve manaların bilinip ona göre yazı yazmak gerektiği anlatılmaktadır. Mesela Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yazma kazanımlarında “tekrara düşmeden yazar, duygu, düşünce, hayal ve deneyimlerini yazarak ifade eder” şeklinde kazanımlar bulunmaktadır. Bu kazanımları Mehmet Rıfat'ın eserlerinde mevad başlığı altında sunmaktadır:

Kelamı teşkil eden lafızlarda iktiza-yı emre göre fesahat ve sarahat bulunmak mevad-ı inşanın en mühimlerinden...

(Usul-i İnşa / 5–6)

Fesahat elfazın garabetten su'-i tekrardan... berî olmasıdır.

(Usul-i İnşa / 6)

Sarahat demek mana-yı matluba açıktan açığa delalet etmektir.

(Usul-i İnşa / 7)

Mehmet Rıfat eserlerinde, dilin sunmuş olduğu imkânların farkına varmak gerektiğini söyler. Yine Türkçe programında da öğrencilerin Türkçenin imkânlarından yararlanmalarını sağlamak, Türkçenin kurallarına uygun cümleler kurmak da amaç edinilmiştir:

Elfaz-ı müteradife ile elfaz-ı müştereke beynini fark etmelidir.

(Usul-i İnşa / 8)

Elfaz-ı Müteradife: Bir müsemmaya delalet eden iki ve daha ziyade lafızlara denir ki bunlar muahhiren usul-i vaz'dan ihtilaf ederek başka manalarda istimal olunmuşlardır

Nitekim: (kesre, bedre, buk'a) kelimeleri esasen (kıt'a) manasına mevzu' iken bunlardan birincisi ekmek ikincisi altın, üçüncüsü arz manasında müstameldir.

(Usul- i İnşa / 7)

Elfaz-ı Müşterek: İki ve daha ziyade müsemmaya delalet eden lafza denir. (Ayn ve göz) kelimeleri gibi ki bunların iki müsemması olup birinci müsemmaları uzv-ı rüyet olan madde ikincisi dahi(menba') ve (kaynak) denilen şeydir.

(Usul-i İnşa / 7)

Görüldüğü gibi yazar “kesre, bedre, buk’a” kelimelerinin esasen “kıt’a” anlamında olduklarını ancak zaman içinde değişik anlamlar yüklendiklerini söyler ki böyle kelimelere elfaz-ı müteradife denmiştir.

Bir de “ayn” kelimesinin de görme uzvu olan göz ile aynı kelime olduğunu söyler ancak memba veya kaynak kelimesinin yerine de ayn veya göz kelimesinin kullanıldığını söyler. Günümüzde anlam bilgisine baktığımız zaman bu konunun “deyim aktarması” olarak geçtiğini görmekteyiz.

Yine kitapta Türkçenin sunmuş olduğu zenginliğe örnek olarak sıfat ve ibdal maddelerini görmekteyiz. Sıfatın manayı renklendirdiğini, isimleri vasıflandırdığını söyler. İbdal’in ise günümüzde dolaylı anlatımla eş değer olduğu görülmektedir.

Sıfat: Na’t-ı mevsufu Tahsin ve manaya revnak vermek için vaz’ ve istimal edilen müfredattır. (nurani sabah, müthiş gece, mağmum hava) terkiplerinde (sabah, gece, hava) isimlerinin mezkûr lügatlerle vasfı gibi

(Usul-i İnşa / 8)

İbdal: Gayra niyabet ettirmek manasında ise de istilâh-ı edebte ism-i makamına kaim olup onun tarif ve tavsifini tezyid eden sıfatlar demektir. (Musa Nebi) diyeceği yerde (Kelimullah) demek gibi.

(Usul-i İnşa / 8)

Mehmet Rıfat bir yazıda anlatılan şeyi farklı anlamaktan sekiz durumun ortaya çıktığını söyler ve bunun da inşanın üslubundan kaynaklandığını belirtir.

Yani düz yazıdaki üslubun aklın manayı idrak etmesindeki farklılıktan doğduğunu söyler.

Esalib-i İnşa: Aklın manayı idrakindeki ihtilaftan... Sekiz nev' ahval zuhur eder.

(Usul-i İnşa / 11)

Mehmet Rıfat bu farklılıktan dolayı sekiz halin ortaya çıktığını söyler ve bu halleri şöyle şekilde sıralar:

Birincisi: Mananın hakikat veya surette yeniden yeniye bir şey olmasıdır.

(Usul-i İnşa / 11)

İkincisi: Karibül-me'haz baidül-meram olup kemal-i rikkat ve letafet-i beyan ederek (kailinin?) kemaline dâl olan manadır

(Usul-i İnşa / 12)

Üçüncüsü: Bila tasannu' zuhur edip kendisinde sedacet ve suhulet olan manadır.

(Usul-i İnşa / 12)

Dördüncüsü: Elfazı selis tabirâtı latif olup zevke kerahet vermeyerek sami'i şetaretbahş eden manadır.

(Usul-i İnşa / 13)

Beşincisi: Sûrat-i berkiye tesirâtı gibi seriül-fehm olup sami'i şiddetle tenvir ederek lüzumu kadar hiddet veren manadır.

(Usul-i İnşa / 13)

Altıncısı: Zabt ve fehmi hazm ve temkine muhtaç olup zihn-i sami'de kurbiyetle beraber bu'diyet-i mefhum gösteren manadır.

(Usul-i İnşa / 13)

Yedincisi: Elfaza nispetle mefhumu çok olandır...

(Usul-i İnşa / 14)

Sekizincisi: Harikulade tasvirat ile teşbihat ve bedayi'i müstehceneyi cari olandır...

(Usul-i İnşa / 14)

Özetlemek gerekirse yazar, bir yazıdan aklın çıkardığı sekiz çeşit mananın olduğunu söyler bir kısmı tasvir, benzetme ve müstehcen manaların çok olduğu manalardır, bir kısmı az sözle çok şeyin anlatıldığı manalardır, bir kısmı çabuk anlaşılırmış gibi görünüp zor anlaşılan manalardır, bir kısmı çabuk anlaşılır ve gerekli bilgiyi hemen sunan manalardır, bir kısmı sözleri hoş olup dinleyenin hoşuna giden manalardır, bir kısmı yapmacıklıktan uzak olan kolay manalardır, bir kısmı hoş ve güzel olup söyleyenin düşüncelerinin güzel anlatıldığı manalardır ve son olarak okunan şeyden yeni manaların da çıkarıldığı manalardır.

Mehmet Rıfat yazıda kullanılacak kelimelerin birbirleri ile uyumlu olmaları gerektiği düşüncesindedir. Bunu lafzın lafız ile itilafı başlığı altında şu şekilde açıklar.

Lafzın Lafız ile İtilafı: aralarında insiyak-ı kelim cihetince en ziyade münasip olan lafızların ictima'ıyla tahakkuk eder...(Nuh) ile (tufan) itilafı gibi.

(Usul-i İnşa / 27)

Yukarıda söylendiği gibi yazar düz yazıda kusur sayılan maddeler ile yazının başarılı ve güzel olmasını sağlayan maddeleri de Usul-i İnşa isimli

kitabında “havas-ı inşa” adı altında açıklamıştır. Yazma becerisi kazandırma da bunların bilinmesi zaruridir.

Havas-ı inşa mehasin ve muayyeb-i ahvalinden ibarettir.

(Usul-i İnşa / 32)

Mehasin-i İnşa: (Vuzuh, sarahat yahut halisat, mazbutiyet yahut hususiyet, tabiiyet, suhulet, cezalet) denilen altı şeydir.

(Usul-i İnşa / 33)

Vuzuh: Beyan ve ifade olunacak maddenin tekellüfsüzce anlaşılabilmesidir.

(Usul-i İnşa / 33)

Sarahat yahut Halisat: Kaide ve şive-i lisanın müsait olduğu kelimat ve cinas ve (temeyyüat?) ile tebeyyün-i meram etmektir.

(Usul-i İnşa / 33)

Mazbutiyet veyahut Hususiyet: Kelamı kendisine mahsus kelimelerle ifade etmektir.

(Usul-i İnşa / 34)

Suhulet: Bir nev’i tabiiyet demektir. Kelamda revnak ve letafet bulunarak avarızından beri olmak dahi şart olduğundan beynlerinde cüz’i bir fark bulunur ki buna en güzel bir misal lisanımızın en güzel ebyatından olan:

“Allah dedim kılıcıma dayandım

Ben senin için al kanlara boyandım”

(Usul-i İnşa / 34)

Cezalet: ...elfazın sami'a tesir etmek cihetiyle olan ahvali nazar-ı dikkate alınmalıdır. (Celadet, sadme, Gazanfer, çekaçek, Rahşan, gülbang) gibi bazı elfaz sami'a kuvvetli gelir. Bunlara (elfaz-ı cezele) haiz oldukları keyfiyete de (cezalet) tabir olunur.

(Usul-i İnşa / 15)

Bu cümlelere göre yazar, bir yazının güzelliğinin yazıda ifade olunan şeyin hiçbir zorluk olmadan anlaşılmasına, dilin kurallarına uygun olarak maksadın beyan edilmesine, kendisine mahsus kelimelerin kullanılmasına ve söylenen şeyde hoş ve güzel sözlerin olmasına, doğallığın bulunmasına bağlı olduğunu bir de kişiyi etkileyecek tesirli ve kuvvetli sözler söylemeye bağlı olduğunu söyler.

Muayyeb-i İnşa: İnşayı ihlal eden muayyebden addolunan şeylerden en mühimleri (intifa, hücnat, vahşiyet, rekaket, eshab, cefaf, vahdet-i siyak) denilen şeylerdir.

(Usul-i İnşa / 35)

İntifa: Vuzuhun intifası iki nev' hatadan münbais olur.

(Usul-i İnşa / 37)

... yani biri sekamet-i efkarda o biri de idare-i kelama adem-i iktidardan. Fikrin hatası ya yazılacak şeyi anlayamamadan veya nezaket edeyim hevesinin galebesinden... tabirin hatası... bazı mertebelerde kapanık ifadeler derc ve isti'mal edilmesinden hasıl olur.

(Usul-i İnşa / 38)

Hücnct: Kelama galiz ve fahiş sözler idhal edilerek ifadeyi müstehcen bir hale getirmektir.

(Usul-i İnşa / 38)

Vahşiyet: Kelamı me'nüsül isti'mal olmayan elfaz ile sem'e gayri mülayim gelen sözlerden terkip edip fikri it'ab etmedikçe ve birçok zaman düşünmedikçe kendisinden meani anlaşılmayan ahvaldır

(Usul-i İnşa / 38)

Eshab: Maddenin lüzumundan pek ziyade tafsili ile havşiyata gark edilmesinden ibarettir.

(Usul-i İnşa / 39)

Vahdet-i Siyak: Gayet düz tabirâtı iltizam ile elfazda hiçbir vecihle şetaret göstermemek...

(Usul-i İnşa / 39)

Bu ifadelerle göre; yazıda kapanık ifadelerin kullanılması ile fikirde, nezaket edeyim derken hataya düşülmesi, yazıda çirkin, kötü ve müstehcen tabirlerin kullanılması, kullanımdan düşmüş kelimelere yer verilmesi ve çok düşünmeyi gerektiren yazıların yazılması, fazla ayrıntıya girilerek tafsilatlı ifadelerin fazla kullanılması ve çok sade ve sıkıcı yazıların yazılması düz yazıda kusur sayılan unsurlardır.

Yukarıda da açıklanan maddeler yazma becerisi kazandırılmak istenen kişilere yazma tekniği öğretilirken bilhassa öğretilmesi gereken maddelerdir.

Bunların yanında Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda "yabancı dillerden alınmış dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin yerine Türkçelerini kullanır"

şeklinde bir kazanımın olduğunu görmekteyiz. Bununla ilgili olarak Manastırlı Mehmet Rifat'ın Ahval-i Tahrir isimli eserinde şunu söylediği görülmektedir.

Havası bile lügat kitaplarını tetebbu'a muhtaç edecek elfaz-ı gayriye ve gayri me'nuse istimalinden hazer etmelidir.

(Ahval-i Tahrir / 279)

Yani, yüksek zümreleri bile lügat kitaplarına bakmaya mecbur edecek derecede yabancı ve kullanılmayan kelimeler kullanmamaya dikkat etmek gerekir.

Bununla beraber yazar bir başka yerde de yabancı kelimeleri fazla kullanmanın, imla kurallarına dikkat etmemenin soğuk bir tarz olduğunu söyler:

...lisanımızın (mabil?)-ihtiyacı olan şeyleri bilmediğinden dolayı ağzına geleni yazmak ve imla-yı ma'rufa dikkat etmemek ve araya birçok ecnebi lügatleri sokmak gibi soğuk soğuk tarzlardır...

(Ahval-i Tahrir/ 115)

Bu maddeyle ilgili olarak, yazarın Ahval-i Tahrir isimli eserinde yer verdiği Ziya Paşa'nın bir yazısında¹² Veysi ve Nergisi isimli yazarların yabancı kelimeleri çok fazla kullandıklarından bahsettiği görülmektedir.

Münşeat-ı Feridun ve asar-ı Veysi ve Nergisi ve sair münşeat-ı mutebere ele alınsa içlerinde bir Türkçe kelime bulunmaz.

(Ahval-i Tahrir / 58)

Diyerek bu hususu eleştirmektedir.

¹² Bkz. Şiir ve İnşa

Aynı şekilde Ahval-i Tahrir isimli eserinde yer verdiği Namık Kemal'in bir yazısında¹³ da benzer bir ifade yer almaktadır:

...Arap ve Acemin bizce müstamel olmayan birçok kelimatını Osmanlı lügat kitabında ibka ile edebiyatımızdaki nekayısın en büyük sebeplerinden madud olan garabet-i elfaza bir cevaz-ı zimni göstermenin ne lüzumu var.

(Ahval-i Tahrir / 32)

Namık Kemal Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçede kullanılmadıkları halde sözlüklere konulmasının ve edebiyatımızda kullanılmasının büyük bir eksiklik olduğunu söylediği anlaşılmaktadır.

Bu maddelerle beraber yazar birkaç madde daha sıralar ve bunları yazı yazmanın şartı sayar ki yazma becerisi kazandırılmak istenen bireyin bunları uygulaması hem Türkçe açısından hem kazanılacak beceri açısından bir hayli önem arz eder.

Lisan-ı evbaşā muhtas olan elfaz-ı şeni'eden ve hatta bir takım kelimat-ı lâubalîyaneden tamamıyla tevakki etmektir.

(Ahval-i Tahrir / 278)

Bir takım kaba ve barid tabirattan mücanebet edilmelidir.

(Ahval-i Tahrir / 278)

Yani yazıda kaba, soğuk ve laubali sözlerden çekinmek gerektiği dikkatlere sunulur.

Yazarın şartlar arasında saydığı önemli bir madde de yazım ve noktalama kurallarına uymaktır ve konuyla ilgili şöyle der:

¹³Bkz. Tasvir-i Efkar'dan Edebiyat Makalesi

...suret-i imlada asar-ı edebiye-i makbule ile lügat kitaplarında olduğu şekilde olmak lazımdır...

(Ahval-i Tahrir / 279)

İmla kuralları makbul edebi eserlerde ve lügat kitaplarındaki şekliyle kullanılmalıdır denmektedir.

Bu şartların her biri yazma becerisi kazandırılmak istenen kişiye doğru ve güzel bir şekilde yazmaya alıştıracacağı gibi Türk dilinin zenginliği ve güzelliğini de gösterecek ve ana dilini sevdirecektir. Mehmet Rıfat Ahval-i Tahrir isimli eserinde Namık Kemal'den alıntı yaptığı bir sözde¹⁴ bunu ortaya koymaktadır. Namık Kemal'in Türk dilinin sahip olduğu güzelliklere göre dünyada birinci sayılan diller arasında yer aldığını söylediği görülmektedir:

“Türkçemiz bir lisandır ki bilakuvve şamil olduğu muhsenata göre dünyada birinci lisanlardan addolunmaya şayandır.”

(Ahval-i Tahrir / 29–30)

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yazma becerisi ile ilgili olarak “yazma konusu hakkında araştırma yapar” şeklinde bir kazanımın olduğu görülmektedir. Bu kazanım kişinin yazacağı konu hakkında belli bir birikim sahibi olması gerektiğini göz önüne koymaktadır. Konuya uygun olarak Manastırlı Mehmet Rıfat'ın “Ahval-i Tahrir” adlı eserinde yer verdiği Reşit Paşa'nın bir nutkunda¹⁵ rastlanan bir ibarede, Paşa, söylenilen sözün değeri ilim ve irfanına bağlıdır demektedir:

...sözün dahi kadir ve kıymeti söyleyenin malumat ve marifetine göredir.

¹⁴ Bkz. Tasvir-i Efkâr'dan Edebiyat Makalesi

¹⁵ Mecliste yapılan bir konuşmasından alıntıdır.

(Ahval-i Tahrir / 50)

Yine yazarın Ahval-i Tahrir adlı eserinde yer verdiği kendine ait başka bir yazıda planlı yazmanın iyi yazma işinin şartı olduğu söylenmektedir. Nitekim yazma becerisi kazandırılmak istenen bireye düşünmesi için süre tanınması gereklidir (Özbay, 2006:140).

Bu da bedihidir ki iyi yazmanın şartı evvela iyi düşünmektir.

(Ahval-i Tahrir / 65)

Kendisiyle aynı fikirde olan Ebuzziya Tevfik'in yazısını ¹⁶şu şekilde Ahval-i Tahrir adlı eserine ilave etmiştir.

Hüsn-i ifade birinci derecede güzel düşünmekle ikinci derecede güzel düşünüp de güzel yazarların asarını numune tutmakla müyesser olur.

(Ahval-i Tahrir / 80)

Yani ifadenin güzelliği öncelikle güzel düşünmeye sonra güzel düşünülüp yazılmış eserlerin okunmasına bağlıdır.

Türkçe Öğretim Programı'nda yazma eğitim kazanımlarında planlı yazma kazanımında alt başlık olarak “yazacaklarının taslağını oluşturur” şeklindeki kazanıma uygun olarak günümüzde yazının türüne göre giriş, gelişme, sonuç veya serim düğüm ve çözüm bölümlerinin bireye kazandırılması gerektiği görülmektedir. Ancak Mehmet Rıfat'ın Ahval-i Tahrir isimli eserinde bu bölümleri üçe değil de dörde ayırdığı görülmektedir. Yalnız bu bölümlerin içerik olarak günümüzdeki içeriklerden farklı olmadığı görülmüştür ve bu konuyu Erkan-ı Kelam başlığı altında ele almıştır.

¹⁶ Ebuzziya Tevfik Beyin yazılarını kaleme aldığı tarza örnek bir yazısından alınmıştır. Yazının tamamı için bkz. Ahval-i Tahrir sayfa 80

Erkan-ı kelamiye (ibtida, tehalüs, maksad, intiha) denilen dört şeyden ibarettir.

(Ahval-i Tahrir / 118)

Birincisi: “İbtida” ifadenin mezayasına vukuf hâsıl ettirecek elfaz ve maaninin medhali ve kelamın matla’ı olduğundan ta’kidat ile havşiyat ve rekâketten salim olup gayet selis ve fasih ve mümkün olduğu kadar maksadı okşar işaret-ı hafiyeye ve hal ile mevazzahul meal olmalıdır ki bu suretle meram ve maksada müteallik kelimat veya maani delaletiyle keyfiyeti beliğane işaret ve ima eylemeye beynel üdeba “beraat-ı istihal” tesmiye olunur.

(Ahval-i Tahrir / 118)

İkincisi: “Tahallüs”: İbtida ile maksadın beynini suret-i mülayimane ve hasenede rabt için bir medhal bulmaktır ki tarafeyn manalarını rabta kifayyetle beraber beynlerinde alaka-i sebebiyet bulunmalıdır. Ve bunun makabl ve maba’diyle yeknesak olması lazımdır. Çünkü sami’ veya kari’ maksada intikal edeceği vakitte tarafeynin (mütelayimini ?) hüsn bulursa neşatı taharrük ederek mabadaini hahişle işga eder ve aksi halde mucib-i melal olacağından muhatab ihale-i sem’ dikkat etmeyip alt tarafı hüsn dahi olsa faide etmez. İşbu böyle hüsn-i suretle olan tehallüse dikkat lazımdır ki buna “girizgah” denir.

(Ahval-i Tahrir / 118–119)

Üçüncüsü: “Maksad”: Kelamdan maksad ne ise onun makam-ı beyanıdır ki bunda dermeyan olunacak maddenin karin-i kabul olması için hüsniyat ve kabihatını veyahut teshilat ve tesi’batını müstelzim olacak vesail ve delaili ilhah ve ibramdan hali...

(Ahval-i Tahrir / 119)

Dördüncüsü: “İntiha”: Kelamın nihyeti ve binaenaleyh sem’in en sonra telakki ettiği mahal olup nefisle mürtesim kalacağından bunun hüsn-i makablinin kusurunu ve kubh-ı makablinin hüsnünü izaleye badi olacağından kemal-i talâkatla ve netice-i meramın gayet mülâyemetle tekrar ve bir tarz-ı latif ile hitam verilmesinden ibarettir ki buna “hüsn-i hitam” dahi denir.

(Ahval-i Tahrir / 119)

Yazarın “ibtida ve tahallüs” olarak isimlendirdiği kısımların günümüzde giriş veya serim olarak, “maksad” olarak isimlendiği bölümün gelişme veya düğüm olarak, “intiha”nın ise sonuç veya çözüm olarak geçtiğini görmekteyiz.

Görüldüğü gibi yazar “erkân-ı kelam” başlığı altında yazmada dikkat edilecek hususları daha ilk Türkçe Programı hazırlanmadan önce ayrıntısı ile ele almıştır. Ve bu son maddenin günümüz Türkçe öğretimi programında özellikle “yazıyı etkileyici ifadelerle sonuca bağlar” kazanımıyla aynı doğrultuda olduğunu görmek mümkündür.

“Kendini yazılı olarak ifade etme alışkanlığı kazanma” becerisi hususunda da yazarın Ahval-i Tahrir isimli eserinde kendini yazılı olarak ifade etmek isteyen kişinin yapması gereken dile getirilmiştir:

...maksad ve muradı daima selis ve açık tabirat ile beyan ve ifade etmeli ve meram ve matlabın anlaşılması tas’ib veya ihlal eder suret-i ifadeleri iltizamdan tevakki eylemelidir.

(Ahval-i Tahrir / 115)

Yani maksat ve istek açıkça dile getirilmeli beyan olunan şeyin anlaşılmasını güçleştiren ifadelerden uzak durmalıdır der.

Türkçe dersi öğretim programında önem verilen konulardan biri de kendi yazdıklarını değerlendirme kazanımıdır. Birey kendi yazdıklarını hem kendi değerlendirmekte hem de arkadaşlarına değerlendirme yaptırmaktadır ki yazma becerisinin başarıya ulaşması için verimli bir yöntemdir. Bu yöntemde düzeltme etkinlikleri yapıldığı da görülmektedir. Mehmet Rıfat yazının değerlendirilmesini ıslah etmek olarak nitelendirmiş ve gerekliliğini de eserinde anlatmıştır:

Yazılan şeyleri kaleme alanlar o şeyleri başkalarının eserlerinde add ile bizzat nazr-ı itiraza takrib eyledikleri halde ıslahca hayli istifade edebilirler.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 188)

Yazılan şeyleri kaleme alanlar eserlerinin başkaları tarafından değerlendirilmesini istedikleri zaman fayda görmekteyler der.

Ulema-yı İslam'dan niceleri, kudema-yı hükemanın çoğu eserlerini tashih etmiş ve hatta bir vakit kaleme aldıkları eserlerden ulum ve kemalatı mütehasılalarının terakkisinden sonra şayan-ı neşir addedemedikleri şeyleri ıslah edip ma'lumat-ı ahirelerine nisbetle şanlarıyla mütenasip tezhîb ve tashih ile de derece-i matlubeye îsalini mümkün görmedikleri eserleri imha etmişlerdir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 190)

Kendi yazdıklarını bir süre sonra değerlendiren İslam ulemasının eserlerini beğenmeyip yaktıklarını örnek vererek kişinin kendi yazdıklarını değerlendirmesi gerektiğini anlatmıştır.

Manastırlı Mehmet Rıfat Usul-i Kitabet ve Hitabet isimli eserinin “kitabet” bölümünün sonunda yazma işini yapan kişiye özet olarak şunları söyler:

...kelama elfaz-ı cezele intihab etmeli. Kelimet-ı rezile intihab etmemeli. Kelam-ı sehl ihtiyar etmeli. Kelam-ı se'b ihtiyar etmemeli. Tatlı söz bulmalı müstekreh söz bulmamalı. Müstahsen tedarikine bakmalı. Müstehcen söze rağbet göstermemeli. Yorgunluk geldiği anda nazım ve nesir ile iştigali bırakmalı. Zira yorgunlukta kesrete killet, nefse varidatça hisset gelir. Havatırın her birisi bir su menbai gibidir. Rıfk ile varidatı çoğalır. Hatıra sünuh eden her güzel manayı yazmalı, her faideyi kaydetmeli kayıtça müsamaha ihtiyar edilirse o mana ve faide sonra düşünmekle bulunmaz. Zira efkârın göstereceği sanihalar berkin parlaması ve nazarın bıkarak olan bir şeyi görmesi gibidir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabe / 192)

Buradan da yazma becerisini kazanmak için uygulanan not etme, şiir yazma ve sistemli çalışma etkinliklerine dair hususların olduğunu görmemiz mümkündür. Yazar galiz, müstehcen ifadelerden uzak durmak gerektiğini söylemektedir. Hatıra gelen manaları hemen not etmek gerektiğini çünkü ertelenen fikirlerin bir daha geri gelmediğini ve şimşek çakmasına benzediğini ifade etmektedir. Yorgunluk anında yazma işinden vazgeçilmesi gerektiği anlatılmakta, tatlı söz kullanmaya rağbet göstermek gerektiği vurgulanmakta heybetli sözlerin kullanılmasına dikkat etmek gerektiği söylenmektedir.

Yazar bunların yanında bazı yerlerde sade bir üslubun kullanılmasının faydalı olduğunu söyler ki yazma becerisi kazandırılmak istenen bireyin dikkat

etmesi gereken hususlardandır. Üç yerde sade bir üslubun kullanılması gerektiğini söyler ve bunların, umuma maksat ve isteklerin ifade edildiği yerlerde, mükemmel manaların ön plana çıkarılmak istendiği ilmî makalelerde ve özel mektuplar ile fennî yazılarda vs. kullanıldığını ifade eder:

Üslub-ı Sade: Esasen üç yerde isti'mal olunup...

(Usul-i İnşa / 63)

Birincisi: Mehafil-i umumiyyede sami'ine ilka-yı meram hususunda irad edilen nutuklarda...

(Usul-i İnşa / 63)

İkincisi: İbarenin şetareti mazmun olmayıp mananın mükemmeliyet ve letafeti matlub olan makalat-ı ilmiyyede...

(Usul-i İnşa / 63)

Üçüncüsü: Kâffe-i te'lifat-ı fenniye ve mükatebat-ı ehliye ve ihbarat-ı umumiye ve ahkâmda olur...

(Usul-i İnşa / 64)

Konuşma

Konuşma; bireyin sosyal hayatta iletişim kurmasını, bilgi ve birikimlerini paylaşmasını, duygu, düşünce, hayal ve gözlemlerini ifade etmesini sağlayan etkili araçtır (Türkçe Öğretim Programı ve Kılavuzu, 2006: 6) şeklinde açıklanmıştır. Bireyin iletişim kurmasında konuşma becerisi edinmesi diğer becerilerden önde gelmektedir ve etkili bir araçtır. Hayatımızda önemli yeri olan bir anlaşma yoludur (Öz, 2003: 228). İbn Rüşd de hitabete, takrir, sunuş, anlatım, davet, tebliğ, nasihat, sohbet anlamlarını vermiştir ve bu anlamların hepsinin

hitabetin bünyesinde bulunduğunu söyleyerek (Aruç, 2004: 166)¹⁷ hitabetin etkisine dikkatleri çekmiştir. Mehmet Rıfat da konuşmanın etkisi ile ilgili aynı fikirdedir. Yazma konusunda olduğu gibi konuşmada da yazar konuşma ve yazmanın icabına göre silahtan ve toptan kuvvetli tesir göstereceği fikrindedir.

Kitabet ve hitabet bir silah-ı mukavemettir ki icab-ı halde kılıçtan nafiz, toptan şedit tesirat gösterir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet/ 122)

Programın öncelikli hedefi kişiyi sosyal hayat içerisinde konuşarak iletişim kurmasını sağlamak, karşılaştıkları sorunları konuşarak çözebilmek, düşüncelerini rahatça ifade edebilmesini sağlamak olarak görünmektedir. Ancak bu zihinsel faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi bireye belli etkinliklerin yaptırılması ile mümkündür.

Kişiyi sosyal hayatta konuşma becerisi kazandırmak için belli teknikleri öğretmek elbette gereklidir. Her bireyden dört dörtlük bir hatip olması beklenemez fakat duygu ve düşüncelerini sistemli bir şekilde anlatabilmesi içinde hitabet tekniklerini ve kaidelerini bilmesi gereklidir.

İşte Mehmet Rıfat'ın eserleri bu noktada büyük öneme sahiptir. Yazar “Usul-i Kitabet ve Hitabet” isimli eserinde hitabeti yani konuşmayı, konuşma tekniklerini, ayrıntısıyla ele almıştır ki konuşma becerisi kazandırılmak istenen bireye bu bilgilerin sunulması öncelikli şartlardandır. Zaten Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan kazanımlarında bu şartlara çoğunlukla yer verildiği görülmektedir.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (ARUÇ Dr. Numan Yusuf (2004), İbn Rüşd'ün Eğitim Felsefesi)

Yine konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla Türkçe Dersi Öğretim programında konuşma becerisiyle ilgili kazanımları vermek faydalı olacaktır.

1. Konuşma Kurallarını Uygulama

1. Konuşmaya uygun ifadelerle başlar.
2. Konuşma sırasında uygun hitap ifadeleri kullanır.
3. Bulunduğu ortama uygun bir konuşma tutumu geliştirir.
4. Standart Türkçe ile konuşur.
5. Türkçenin kurallarına uygun cümleler kurar.
6. Yabancı dillerden alınmış, dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin yerine Türkçelerini kullanır.

7. Karşısındakinin algılamakta zorluk çekemeyeceği bir hızda ve akıcı biçimde konuşur.

8. Konuşmasında nezaket kurallarına uyar.
9. Olayları ve bilgileri sıraya koyarak anlatır.
10. Konuşmasında sebep sonuç ilişkileri kurar.
11. Konuşmasında amaç sonuç ilişkileri kurar
12. Tekrara düşmeden konuşur.
13. Konuşmayı uygun ifadelerle bitirir.

2. Sesini ve Beden Dilini Etkili Kullanma

1. Konuşurken nefesini ayarlar.
2. İşitilebilir bir sesle konuşur.
3. Kelimeleri doğru telaffuz eder.
4. Konuşurken gereksiz sesler çıkarmaktan kaçınır.

5. Uygun yerde vurgu, tonlama ve duraklama yapar.
6. Yapmacıktan, taklit ve özentiden uzak bir sesle konuşur.
7. Sözleriyle jest ve mimiklerinin uyumuna dikkat eder.
8. Canlandırmalarda, sesini varlık ve kahramanları çağrıştıracak şekilde kullanır.

9. Dinleyicilerle göz teması kurar.

3. Hazırlıklı Konuşmalar Yapar

1. Konuşma konusu hakkında araştırma yapar.
2. Konuşma metni hazırlar.
3. Konuşmasını bir ana fikir etrafında planlar
4. Ana fikri yardımcı fikirlerle destekler
5. Konunun özelliğine uygun düşünceyi geliştirme yollarını kullanır.
6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımı zenginleştirir.

7. Konuşmasını sunarken görsel, işitsel materyalleri ve farklı iletişim araçlarını kullanır.

8. Konuşma öncesinde konuyla ilgili açıklamalar yapar.
9. Konuşma sırasında sorulan sorulara açık, yeterli ve doğru cevaplar verir.

10. Konuşmasında dikkati dağıtacak ayrıntılara girmekten kaçınır.
11. Konuşmasını belirlenen sürede ve teşekkür cümleleriyle sona erdirir.
12. Konuşma yöntem ve tekniklerini kullanır.

4. Kendi Konuşmasını Değerlendirme

1. Konuşmasını içerik yönünden değerlendirir.
2. Konuşmasını dil ve anlatım yönünden değerlendirir.
3. Konuşmasını sunum tekniği yönünden değerlendirir.
4. Konuşmasını sesini ve beden dilini kullanma yönünden değerlendirir.

5. Kendini Sözlü Olarak İfade Etme Alışkanlığı Kazanma

1. Duygu, düşünce, hayal, izlenim ve deneyimlerini sözlü olarak ifade eder.
2. Anlamadıklarını ve merak ettiklerini sorar.
3. Sorunlarına konuşarak çözüm arar.
4. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır.

Manastırlı Mehmet Rıfat Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda geçen kazanımların bir kısmına ya doğrudan ya da dolaylı olarak eserlerinde yer vermiştir. Mesela yazar hazırlıklı konuşma yapma becerisi ile ilgili şunları söylemektedir.

Hatip söyleyeceği şeyi bulmak ve ne madde üzerine takrir edeceğini tasarlamak iktiza eder ki işte bu buluşa (vicdan ve kariha) denir. Ba'de söyleyeceği kelama bir nazım verme lazım gelir ki buna da (hüsn-i tertip) tabir olunur. Sonra o denilecek lakırdıya bir tarz ve üslup ittihazı lazımdır ki ona da (suret-i takrir) itlak edilir. Ve nihayet bir nev'i sıra ve hareket ile ifade-i kelam iktiza eder ki ona da (hal ve tarz) tesmiye kılınır.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 194)

Görüldüğü gibi bir konuşma hazırlarken önce konuşma yapılacak şey tasarlanmalı, sonra konuşma bir düzene sokulmalı, ardından bir üslup belirlemeli

sonra konuşmada jest ve mimiklere dikkat edilerek ifadeye geçilmeli denmektedir. Yani konuşma yapılacağı vakit belli hazırlıkların yapılması kaçınılmazdır. Konu seçimi, amaç belirleme, örgütleme, konuşma sırasında vücuttan yardım alma, kişisel görünüm konuşmanın önemli hususlarındandır (Calp, 2005: 182–187).

Sonra o denilecek lakırdıya bir tarz ve üslup ittihazı lazımdır ki ona da (suret-i takrir) itlak edilir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 194)

Söylenecek söze bir üslup belirlemeye “suret-i takrir” dendiğini söyleyen yazarın, önemli bir konuyu ele aldığı görülmektedir. Çünkü hoş giden bir üslupla konuşma yapan hatipler konuştukları konular anlaşılmasa da halk tarafından alkış toplar. Günümüzde artık insanların “ne” konuştukları ile beraber “nasıl” konuştuklarına da dikkat edilmektedir (Özbay, 2006: 96). Yazar üslubu da şu şekilde açıklar:

Sünihat-ı zihin ve kalbin bir tarz-ı mahsus ile suretpezir olmasına (esalib) denir.

(Usul-i İnşa / 40)

Yani kişinin kalbine ve zihnine doğan şeyleri kendine özgü bir tarzda anlatmasına üslup denir. Meselâ yazar bazen belli yerde belli üslupların kullanılması gerektiğini söyler. Konuşmada da özellikle umumi yerlerde dinleyicilere maksadın anlatıldığı durumlarda sade bir üslup kullanmak gerektiğini söylemektedir. Bu konuda yazarın kendi eserinden önce yazılmış olan

“Talim-i Edebiyat” ve “Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risale” isimli eserlerden faydalandığı görülmektedir.

Üslub-ı sade esasen üç yerde istimal olunup...

...mehafil-i umumiyyede ilka-yı meram hususunda irad edilen nutuklarda...

(Usul-i İnşa / 63)

Hatip söyleyeceği şeyi bulmak ve ne madde üzerine takrir edeceğini tasarlamak iktiza eder ki işte bu buluşa (vicdan ve kariha) denir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 194)

Konuşmacı konuşacağı şeyi tasarlar yani aklına gelenleri belli bir plana sokarak anlatır denmektedir. Çünkü ister hazırlıklı konuşmalarda olsun ister hazırlıksız konuşmalarda olsun insanın akıcı, etkili ve güven verici şekilde konuşmasının özünde beyindeki bilgilerin düzenli bir biçimde dışa vurulması yatmaktadır (Yalçın, 2002: 110). Zaten bir konuşmada düzgün telaffuza, sözlerin gerçeğe uymasına yani bir bilgiye deneyime, araştırma ve incelemeye dayanmasına bir de sesin ahenkli olup dinleyenleri hoşnut etmesine dikkat edip özen göstermek gereklidir (Göçgün, 2000: 31).

Manastırlı Mehmet Rifat bir konuşmada giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini o konuşmanın tertibi olduğunu söyler ve şu şekilde açıklar:

Hüsn-i tertip: Evvela nutkun havi olduğu ecza ile suret-i tanziminden ve saniyen usul ve havas-ı mühimmesinden bahseder...

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 200)

...muhatapların meyline kesb-i ittıla etmek ve mevzu'-ı bahs olunan meselenin ne yolda suret-i kabul göreceğini istiknah ve istimzaç eylemek için

evvela bir nebze kelam sarf ve irad olunur ki ona (nutkun mukaddemesi)derler. Bu mukaddemeyi iraddan sonra vuzuh-ı ifade hâsıl etmek ve layıkıyla tefhim eylemek için maksadın ahval-i müteallikasından bahsedilir ki buna da (beyan ve suret-i ifade) derler.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 201)

Beyan dahi edille ve berahin ile teyid olunmalıdır. Ve bir kimse o berahine muteriz bulunur ise edille-i mesrudemiz onun hükmünü cerh olmalıdır. Şu halde nutuk için iki cüz hâsıl olur ki biri kabul ve diğeri reddir. Hâsılı nutka sami'ini ikna edecek mertebe bir nihayet verilmelidir ki ona da (netice) derler.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 201)

Burada yazar söylenilecek şeylerin nasıl bir sıra ve düzen içerisinde söylenmesi gerektiğini açıklamaktadır ve buna hüsn-i tertip demektedir. Ardından dinleyicilerin konuşmanın konusuna meyil gösterecekleri ve konuyu anlayacakları tarzda bir giriş yapmak gerekmektedir ki yazar buna da nutkun mukaddimesi yani girişi demektedir. Bu kısımdan sonra da asıl maksada geçilir yazar buna da beyan ya da suret-i ifade demiştir. Beyan edilecek şeyin ispat ve delille desteklenmesi gerektiğini söyler çünkü dinleyicilerin itiraz edebilecekleri durumlarda bu deliller kullanılacaktır. Bu durumda konuşma için ortaya iki şey çıkacaktır ya red ya kabul. Bu nedenle konuşma biterken dinleyici konuşmanın sonunda bu deliller ile ikna olmuş olmalıdır. İşte konuşmanın dinleyiciyi ikna edecek şekilde bitirilmesine de netice denmektedir.

Burada Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan “konuşma sırasında sorulan sorulara açık, yeterli ve doğru cevaplar verir.” Kazanımına da doğrudan

temas edildiği görülmektedir. Çünkü yazar deliller kişilerin itirazlarını cerh eder demektedir. Bu da konuşma sırasında yeterli, doğru ve açık cevaplar anlamına gelmektedir:

Beyan dahi edille ve berahin ile teyid olunmalıdır. Ve bir kimse o berahine muteriz bulunur ise edille-i mesrudemiz onun hükmünü cerh olmalıdır. Şu halde nutuk için iki cüz hâsıl olur ki biri kabul ve diğeri redir. Hâsılı nutka sami'ini ikna edecek mertebe bir nihayet verilmelidir ki ona da (netice) derler.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 201)

Yazar mukaddime için ayrıca konuşmanın ilan edilmesi ve konuşmanın maksadının ne olduğunu söylemekle beraber dinleyicileri dinlemeye hazırlamak, hoşnut olmalarını sağlamak olduğunu söyler.

Mukaddime: Nutkun bed'a ve ilanıdır ve maksadı dahi söylenilecek nutuktan malumat vererek muhataplarını istima'a hazırlamak ve dikkat ve hoşnudiyetlerini celb ve istimzaç ve belki tahrik etmektir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 201)

Mukaddimededen sonra yazar beyanı şu şekilde açıklar:

Beyan: Maddenin açık ve doğru olarak vaz' ve dercidir. Bu ise meselenin hallini ilama hizmet eder.

Beyanın iki nevi vardır. Birisi basit ve diğeri mürekkeptir. Eğer beyanda bir şeyin ispatı lüzum gelir ise ona basit ve birkaç şeyin lüzum gelir ise ona mürekkep derler.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 204)

Bu ifadelere göre beyan konuşmada anlatılan şey doğru ve açık şekilde ifade edilmesidir ve beyan, meselenin halledilmesine hizmet etmelidir. Yazar beyanı ispat edilecek şeyin çokluğuna göre ikiye ayırmış eğer bir şeyi ispat etmek gerekiyorsa basit, birden fazla şeyi ispat etmek gerekiyorsa mürekkep beyan olduğunu söylemektedir.

Neticeye gelince, yazar netice için konuşmanın bina edildiği ve istifade görülen bir kısımdır demektir. Bu kısım zihni teşvik ve tahrik etmekle beraber dinleyiciyi söylenen şeye meylettirir, konuşmadaki irade ve isteği tekrar ettirir şeklinde ifade eder.

Netice: Nutkun mebni-i aleyhi ve istifade olunacak cüz'üdür. Zira cüz'-i mezkûr ezhanı teşvik ve tahrik eder ve sami'ine inhimak ve meyelan verdirir ve irade ve ihtiyarı tekrar ettirir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 206)

Yazar neticenin iki maksadı olduğunu söyler. Birincisi ifadedeki kusur ve eksiklikleri tamamlamak, ikincisi ise bazı tavır ve konuşma hareketleri ile zihinleri heyecana getirmektir demektir.

Neticenin iki maksadı vardır. Birincisi serd olunan delailin başlıcalarını kasr ve ihtisar ettiren ifadatını ikmal ve bu vasıta ile muhataplarını ikna etmek ve ikincisi bazı etvar ve harekât-ı hitabe ile tehyic-i ezhan eylemektir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 206)

Manastırlı Mehmet Rıfat bir konuşmada “vicdan ve kariha” ile “hüsn-i tertip” dediği maddeleri şu şekilde açıkladıktan sonra daha önce de söylendiği gibi konuşmaya uygun bir üslup belirlemek gerektiğini söylemektedir ve buna

suret-i takrir demektedir. Yazar bunu fesahatin bir cüz'ü olarak görmektedir aynı zamanda ve fikirlerin konuşma ile ifade edilmesinin usul ve kaidelerinden bahsettiğini söyler. Konuşmacının maksadını güzelce düşündükten ve dikkatlice inceledikten sonra konuşup düşündüğü gibi yazmalıdır ve gerekmediği sürece mecaz ve benzetmelerden uzak olmalıdır der.

Suret-i Takrir: Fesahatin bir cüz'üdür ki efkârı vasıta-i nutuk ile saha-i zuhura çıkarmanın usul ve kaidelerinden bahseder... İşte sanat-ı hitabenin bu cüz'ünü edinmek için hatip olan kimse evvela maksadı güzelce düşünmek ve her bir teferruat ve müştemilatı nazar-ı his ve tetkike almak lazımdır. Sonra da hiçbir haşviyat karıştırmaksızın tıpkı düşündüğünü ve hissettiğini vech üzere yazmalıdır. Ve ne mecaz ve istiaratı su-i istimal etmeli ve ne de onları bila-mucip sarf eylemelidir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 211–212)

Yazar konuşmanın bir unsurunun da “hal ve tarz” olduğunu söyler. Yazarın hal ve tarz dediği şeyin Türkçe Dersi Öğretim Programı konuşma kazanımlarında bulunan “sesini ve beden dilini etkili kullanma” kazanımıyla aynı şey olduğunu görmekteyiz. Yazar bu konuyla ilgili olarak eserinde şu ifadelere yer vermektedir

Maddiyatı cismani ile arz ve irae olunabilen işaret ve ihamat-ı beliğane demek olur. Bu da heyecan-ı ruhun inikâsıyla vücutta mütehasıl harekât-ı muhtelif-i umumiyyeden ibarettir. Hal ve tarzın iki cüz'-i müteferriki vardır. Birincisi sada yahut telaffuz ve ikincisi harekettir. Telaffuz cihetinden hatip için iki şeye dikkat lazımdır. Biri sami'ine tamamıyla ve suhuletle işittirecek vecihle

söylemek diğeri de muhataplarını tehyic ve mütehayyir kılacak surette letafet ve metanet ve hüsn-i etvar ile ifade-i meram eylemektir. Suhuletle ve tamamıyla işittirmek için de dört şart vardır. Evvela sadanın derece-i matlubede kuvveti olmalı. Saniyen hatip olan kimse kelimatı birbirinden fark ettirmeli. Salisen lazım gelen vecihle ağır söylemeli. Rabian kelamın vefklerine olacak mülâyemet ve münasebetini gözeterek ona göre telaffuz edilmelidir. Telaffuz olunan şeyi hissettirmeğe telkin-i hitabi derler. Doğru ve tane tane telaffuz ile gerçi nefis-i kelam anlatılır ise de lakin sada tebdil edilir. Yani sürat ve betaeti ve rikkat ve şiddeti ve tiz ve pestliği icabına göre değiştirilir ise kelam-ı mezbur kalbe ihsas ve tefhim kılınmış olur. Telkin-i kelam tabiata göredir.

Mesela izhar-ı kudret, ibraz-ı hırs ve şiddet gibi aynı savt ile ifade olunmaz. Cevapta istifham sesi kullanılmaz.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 212–213)

Görüldüğü gibi yazar “hal ve tarz” olarak ses ve beden dili konusunu ayrıntısıyla anlatmıştır. Yazara göre hal ve tarz iki şeyden oluşur biri ses ve diğeri harekettir. Hareket maddi olarak arz edilip gösterilebilen şeylerin işaret ve anlamlarıdır. Konuşmada ses ise iki türlü şeye dikkati gerektirir; biri sesini tamamıyla ve rahatlıkla dinleyicilere işittirmek, diğeri de dinleyicileri heyecana getirecek ve hayrette bırakacak şekilde hoş ve güzel tavırlar ile fikirleri ifade etmektir. Konuşmacının kendini kolay ve rahat duyurabilmesi için de dört şart olduğunu söyler yazar:

Birincisi: Sesin istenen şekilde kuvvetli olması,

İkincisi: Kelimeleri birbirinden fark ettirecek şekilde söyleme,

Üçüncüsü: Gerektiği şekilde ağır konuşma,

Dördüncüsü: Sözün uygunluğuna ve yumuşaklığına dikkat ederek telaffuz edilmesi şeklinde ifade eder.

Mesela yazar, cevap verirken soru sorduğumuz sesle cevap verilmeyeceğini, güç göstermek ile şiddet ve hırs göstermek aynı sesler ile ifade edilmez diyerek örnek vermektedir.

Aynı zamanda “konuşurken nefesini ayarlar”, “işitilebilir bir sesle konuşur”, “kelimeleri doğru telaffuz eder”, “uygun yerlerde vurgu, tonlama ve duraklama yapar”, “sözleriyle jest ve mimiklerinin uyumuna dikkat eder” şeklindeki kazanımlara doğrudan değindiği, ayrıntısıyla anlattığı görülmektedir.

İyi bir konuşmanın ses özelliğine baktığımız zaman işitilebilir olması, akıcı olması, açık olması ve hoşça gider olması gerekmektedir. Yazar da eserinde tam olarak bu noktaya dikkat çekmiş ve konuşma unsurlarından sesin bu özelliklerini anlatmıştır.

Yazar bir kelime söyleneceği zaman o kelimeye uygun bir ses ile ve yine kelimeye uygun bir jest ve mimik ile söylenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bundan da aynı zamanda söyleyişte, vurgu ve tonlamaya dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

...zikrolunan kelime kendisine tahsis etmiş bir sada ve hareket ile beyan olunur.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 213)

Yazar ayrıca, her hissin kendine mahsus bir hareket ve tavrı olduğunu söyleyerek konuşmada sıkça kullanılan ve kullanılması gereken jest ve mimikleri

de aslında bir ifade biçimi olduğunu söylemekte ve konuşmada önemini vurgulamaktadır.

Hareket vücudun harekât ve etvar-ı muhtelifesi ile efkârın ve hissiyatın beyanı demektir ve hiçbir his yoktur ki ona mahsus bir hareket olmasın. Demek ki esna-yı nutukta hissiyata tahsis etmiş harekât-ı bedeniye de ibraz ve istimali lâzımedendir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 214)

Bu cümleye göre yazar, her hissin kendine mahsus bir hareketi olduğunu söylemekte ve hareket denilen şeyin de vücudun çeşitli hareket ve tavırlar ile fikir ve hislerin beyan edilmesi olduğunu söyler ve beden hareketlerinin konuşma sırasında lüzumlu olduğunu söyler. Zaten konuşmada sözler yumuşak el ve parmak hareketleri vasıtasıyla desteklenmelidir (Göçgün, 2000: 31).

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan “konuşma tekniklerini kullanır” kazanımı ile ilgili olarak yazarın Usul-i Kitabet ve Hitabet isimli eserinde “fesahatin maksadının ikna ve tehyiç” olduğunu söylemektedir (Usul-i Kitabet ve Hitabet / 127). Konuşma yöntem ve teknikleri arasında “ikna etme” tekniğinin olduğunu görmekteyiz. Yazarın ifade ettiği gibi fesahatin maksadının ikna olduğu görülmektedir. Zira fesahat demek sözün tekrardan ve tuhafılıktan uzak olması demektir şeklinde açıklar:

Fesahat elfazın garabetten su'-i tekrardan... berî olmasındır.

(Usul-i İnşa / 6)

Demek ki ikna etme yönteminde fesahate dikkat etmek gerekmektedir. Bununla beraber yazar ikna vasıtalarının üç tane olduğunu söyler:

Vesait-i iknaiye üçtür (telkin ve talim), (mergubiyet), (tehyic ve tahrik-i rikkat)dır.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 194)

Telkin ve Talim: Söylenilen şeyin hakikatini beyan, mergubiyet-i sami'inin riayet ve emniyetini celb ile tehyic- i maksada muvafık olan hissiyatı sami'ine ilham ve ihsas ile hâsıl olur.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 194)

Mergubiyet: Hatip olan kimse ilim ile faziletle beraber sahib-i hüsn-i ahlak olmalı ve ifade-i meramda hazik bulunmalı. Ve akvali şayan-ı sem' ve kabul olan ol zattır ki kelimasını ifade-i fikir için hizmet ettirir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 196)

Tehyic ve Tahrik-i Rikkat: İnfialat-ı nefsanîye ile olur... ilm-i kelimada ise infialat-ı nefsanîye deyu maksad ve meramın tehyic-i tabiyesinden duyulan ve vasıta-i nutuk ile ilka olunan hey'ete denir ki işte bu hissiyat ile fesahatın tesiri akdar ve tezyid olunur. Her kimde ezhanı vasıta-i nutuk ile istediği gibi tehyic edecek tebayı'i dilediği gibi kullanarak kederden sürura, gadaptan merhamete, burudetten meftuniyete, kalp ve tahvil edecek derecede kifayet ve iktidar bulunacak olursa şüphe yok ki ol adam hatib-i fasihtir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 198)

Bu cümlelere göre ikna yönteminde, söylenilecek şeyin gerçek olduğunu ifade etmek ile dinleyenlerin dikkatini çekmek ve dinleyicide konuşmadaki maksada uygun hisler uyandırmak gerekir.

Konuşmacı bilgi, fazilet ve güzel ahlak sahibi olmalı ve düşüncelerini ifade etmede maharetli olmalıdır. Konuşmacı olan kişinin sözleri, dinlemeye ve kabul etmeye değer şeyler olmalı ve sözlerini fikirlerini ifade etmede hizmet ettirmelidir.

Yazarın söylediği bir diğer husus da konuşmada ifade edilen hususun dinleyicinin duygularını tahrik edip hareket getirmektir. Bunu eğer fesahat ile beraber yapabilirse başarılı bir konuşmacı sayılır demektir ve kimde dinleyiciyi kederden rahatlığa, sinirlilikten yumuşaklığa, isteksizlikten aşırı bağlılığa döndürecek derecede yeterlilik varsa o kişi fasih bir konuşmacıdır diyerek örneklendirmektedir.

Yazar ikna yönteminde kişi iknaa çalıştığı şeyi öncelikle kendi yapmalıdır ki inandırıcı olsun der. Yani söylediği şeylerin icabına göre hareket etmez ise konuşmanın tesir etmeyeceği görüşündedir.

...hitabetin şart-ı azamı iknaa çalıştığı şey ile kendisinin amel bulunması kaziyesidir... Hele bir hatip söylediği kelamın muktezasına harekât ve muamelatını tevfiğ etmezse elbet makalat-ı mesrudesinin bir tesiri görünmez.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 197)

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan "bulunduğu ortama uygun bir konuşma tutumu geliştirir" kazanımının da Mehmet Rıfat'ın eserinde şu şekilde ele alındığını görmekteyiz ki yazar konuşmacının dinleyicinin anlayış, bilgi ve terbiye derecesine uygun şekilde konuşma yapılması gerektiğini söyler. Bunlarla beraber dinleyicilerin hâl ve tavırlarını, onları nelerin tahrik edip nelerin heyecanlandırdığını bilmesi, bir de yaşam biçimlerini âdet ve edeplerinin de

bilinmesi gerektiğini vurgular. Zaten bir konuşmada dinleyicilerin sosyal ve kültürel seviyeleri dikkate alınarak konuşma yapmak gerekmektedir (Göçgün, 2000: 32).

... söylenilecek nutkun dahi sami'in derece-i telakki ve terbiyelerine ve malumat-ı haizelerine göre olmalıdır... hatip olan zat muhataplarının derece-i terbiye ve malumatını bundan başka desenlerini ve infialat-ı nefsanîyelerinin cihat-ı aidelerini ve buldukları ahval ile ahlak ve edep ve adatını bilmeli ve onların hal ve şanına mülayim kelimat-ı mukni'e serd ve istimal etmelidir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet /197)

Bununla beraber yazar başka bir yerde de konuşmacının, dinleyicinin neye meyil gösterdiğini iyi bilmesi gerektiğini söyler:

...hatip olan kimse sami'inin meyline kesb-i vukuf etmelidir...

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 201)

Ayrıca bir konuşma yapılırken konuşulan kelimelerin de yine konuya ve dinleyiciye göre belirlenmesi gerektiğini belirtir. Makamın gerektirdiği şekilde kelime seçmek gereklidir der yazar. Mesela bir ordu komutanı yapacağı bir konuşmada heybetli ve tatlı sözler (elfaz-ı cezele) kullanmaya çalışır, bilakis bir âşık ise cezp etmeye çalıştığı kişinin gölünü etkilemek için ince ve şefkate dokunur kelimeler (elfaz-ı rakike) kullanmaya çalışır der.

Tabiatı gerek elfaz-ı cezele, gerek elfaz-ı rakike istimaline sevk eden şey mukteza-yı makamdır. Mesela bir ordu kumandanı askere hitaben irad edeceği nutku elfaz-ı cezeleden teşkil etmeye çalışır. Çünkü ma'sker nazikâne idare-i

kelam edilecek yer değildir. Bilakis bir âşık gönlünü cezb etmeye çalıştığı maşukasına elfaz-ı rakike ile söz söylemek ister.

(Usul-i İnşa / 15)

Bireyin etkili konuşma becerisi kazanmasını sağlamak için belli yöntem ve tekniklerin uygulanması gerektiğini söylenmişti. Türkçe Dersi Öğretim Programında “kendini karşısındakinin yerine koyarak konuşma (empati kurma)” tekniğinin olduğunu görmekteyiz. Bu teknikte amaç konuşmada karşısındakinin değer yargılarını, duygu ve düşüncelerini anladığını hissettirerek etkili iletişim kurmaktır (Özbay, 2006: 116). Manastırlı Mehmet Rıfat’ın eserinde konuşmacı dinleyicileri ağlatmak istiyorsa önce kendisi ağlamalıdır der. İnsanları heyecanlandırıp hislerini tahrik edecek şeyleri, önce kendisinde ortaya çıkarmalıdır demektedir:

...hatip olan zat sami’ini ağlatmak isterse evvela kendisi ağlamalıdır. Ve infialat-ı nefsanîyesinin harekât ve halat-ı muhtelifesine yakın hâsıl etmek için infialat-ı mezkureyi kendi nefsinde talim ve tahsil etmelidir. Yani kendisini sami’inin yerine koymalıdır.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 199)

Yazarın “Ahval-i Tahrir” isimli eserinde Recaizade Mahmut Ekrem Bey’in bir yazısına¹⁸ yer verdiği ve yukarıdaki konu ile ilgili olarak yazıda şunların geçtiği görülmüştür:

Tabidir ki her bir müellif kari’lerinin kulubunu teshir etmek ister. Bu hususta muzafferiyeti hazırlayan fikir ve suret-i hükümdür. Ancak o muzafferiyeti

¹⁸ Recaizade Mahmut Ekrem’in yazılarında ekseriyetle kullandığı taraza örnek gösterilen bir yazısından alınmıştır. Yazının tamamı için bkz. Ahval-i Tahrir sayfa 72.

kazandıran hissiyattır. Tahrik-i kalp iknadan daha emindir. Bazı vakit bir damla gözyaşı bir bürhandan daha kuvvetlidir... Hissiyat hakiki ve tabii olmadıkça haiz-i kıymet ve itibar olamaz.

(Ahval-i Tahrir / 73)

Yani her yazarın okuyucuyu etkilemek istediğini söyler. Bunu başarmak ifade tarzı ile beraber hisleri tahrik etmeye de bağlıdır. Mesela bir damla gözyaşı bir delilden daha etkilidir der. Tabi bu hissiyatların da doğal ve gerçek olması gerektiğini söyler.

Görüldüğü gibi kişiyi ikna etmenin yolları ayrıntısı ile anlatılmaktadır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, konuşma becerisi kazandırılmak istenen bireye konuşurken nefesinin ayarlayabilme kazanımının verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Mehmet Rıfat da ikna edilmek istenen şeyin, sadece yazının güzel tasarlanması veya güzel ifade edilmesine bağlı olmadığını yani sadece “hüsn-i suret” ile olmayacağını söyler. Bunun yanında nefes almak için ve gerekli yerlerde gerekli düzeltmeleri yapabilmek için yine uygun şekilde duraklamaların yapılması gerektiğini söyler.

Telkini, hüsn-i suretle icra yalnız savtın istinadını mahallerine vaz' ile hâsıl olmayıp gerek nefes almak ve gerek nutkun ecza-yı muhtelifesini fark ve temyiz etmek için icabında vakıf da etmelidir.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 214)

Yazar yazma konusunda, yazışmanın veya mektubun yazı ile konuşma olduğunu söylemişti. Bu nedenle tabirler, hitaplar rütbelere makamlara uygun olmalıdır der.

Mektup mesafe ile ayrılmış iki zat beyrinde yazı ile mükâleme olduğundan mektubun tarzı da ayn-ı mükâleme olması lazım...

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 140)

Tabirat ve elkab-ı rütbe ve hissiyata muvafık bulunmalıdır.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 141)

Görüldüğü gibi mektubu da bir nevi konuşma sayan yazar, hitaplara dikkat edilmesi gerektiğini vurgular. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da "Konuşma sırasında uygun hitap ifadeleri kullanır." şeklinde bir kazanımın olduğu görülmektedir.

Konuşma becerisi kazanımlarından birinin de "duygu, düşünce, hayal, izlenim ve deneyimlerini sözlü olarak ifade eder" kazanımının olduğunu görmekteyiz. Yazar yazma konusunda "tavsif" başlığı altında şunu söyler:

Tavsif: Eşyayı tecessüm ettirir surette tasvir demektir. Ve buna verilecek renk ve suret ol derece şedit ve tağyirden beri ve ol derece sahîh ve sabit ve ol derece tabii ve tasvirat ol mertebe canlı olmalı ki sami'a onu işitmek veya okumakla görmek derecesinden ziyade malumat-ı yakiniye gele...

(Ahval-i Tahrir / 158)

Yazar, tavsifin bir şeyi canlandırır derecede betimleme olduğunu söyler ve betimleme yaparken o derece canlı tasvirler kullanılmalıdır ki konuşan kişiyi dinleyenler, tasviri yapılan şeyi görmek derecesine gelmelidir demektedir.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda konuşmayı geliştirme yöntem ve teknikleri arasında “tartışma” başlığı altında bir konu yer almaktadır. Tartışmanın amacı, bir konu üzerinde olumlu veya olumsuz fikirler yürüterek benimsedikleri fikirleri savunma becerisini geliştirmektir (Özbay, 2006: 115).

Uygulama: tartışılacak konu seçilir ve konuyla ilgili gerekli kaynaklar taranarak elde edilen bilgi ve görüşler düzenlenir. Seçilen konu, düşündürücü ve tartışmaya uygun nitelikte olmalı, belirli bir sürede alınmalıdır. Herkesin düşündüğünü söyleyebileceği serbest bir ortam oluşturulmalıdır. Tartışmayı dinleyecek bir jüri oluşturulmalı, oluşturulan jüri tarafsız olmalıdır. Bir başkan seçilecek ve bu başkan yönetiminde tartışma başlatılır. Tartışılan konunun nitelik ve sınırları dinleyiciye iyice açıklanır. Tartışma süresince konuyu dışına çıkılmadan tartışılır. Ortaya çıkan fikirler oylamaya sunulur ve rapor hazırlanır. Yerine göre tartışmaya soru ile katılmalı, konuşmaların özeti çıkarılmalı. Tartışmacılar birbirlerinin sözünü kesmemeli, konu dışına çıkmamalı, verilen örnekler fikirleri destekleyecek nitelikte olmalı, tartışmanın bir amaç değil, gerçeği bulmak için bir araç olduğunu bilmeli, karşılıklı saygı ve hoşgörü içerisinde olmalıdırlar (Özbay, 2006: 115–116).

Hem yazma hem konuşma becerisi kazandırmada başvurulan ve bu becerilerin kazandırılmasında ciddi önemi olan bu yöntemin yazarın “Fünun-i İnşa” isimli eserinde yer verdiği “münazara” türüyle aynı olduğu görülmüştür. Yazma bölümünde de kısmen değindiğimiz münazara türü ile ilgili olarak eserde şunlar söylenmektedir.

Münazara: Münazaradan maksat fenn-i mantık aksamında olan (usul-i münazara) değil zirdeki tarifattan dahi anlaşılacağı vecihle iki şeyi yekdiğerine karşı bulundurup her biri kendi meziyetini beyan ederek nihayette güzel bir neticeye bağlamaktan ibaret olan usul-i ifadedir ki buna münazara-i beyaniye tesmiye olunur.

(Fünun-i İnşa / 34)

Münazara-i beyaniye ise ekseriya iki zıt şeyin yekdiğerine karşı muhasımları ilan ettirilip birinin izhar edeceği mufaherelere diğer münasip cevaplar vererek edibane red eyledikten sonra kendi muhsenatı ve hasmının ayıbını ibraz etmek ve nihayet bir neticeye bağlamaktan ibaret olan ifadedir.

(Fünun-i İnşa / 35)

Münazaranın faidesi: Münazara-i beyaniyede esasen iki büyük faide vardır ki bundan:

Birincisi: Kâtibin vucuh-ı kelamı layıkıyla tasriife alışmasıyla iktidarını meydana koymasına bais olur.

İkincisi: Mütehasımeynin mehasin ve mesafesi ve mertebelerinin tefavütü zahir olup o meyanda irad olunan edille ve serd edilen ahvalden kari'in müstefid olmasıdır...

(Fünun-i İnşa / 35)

Münazara-i beyanın şartları:

Birinci şart: Münazara-i beyaniyeden ibaret olacak makale veya risalede lazım gelen ahkâm tamamıyla istihrac olup kari'in hakkıyla müstefid olabilmesi için münazaranın ezdad beyninde icra ettirilmesi

İkinci şart: Mütehasımeinden her biri gerek nehsine ait olan mehasin, gerekse hasmına müteallik maaniyi hakim makamında olan sami' veya kari'e infaz ettirecek edille-i mülayime ile beyan etmesidir.

Üçüncü şart: Mananın metanetli olması için elfazın cevahirinde de rasanet bulunmak ve bina edilecek maddeyi muhkem temellere mebni etmektir.

(Fünun-i İnşa / 35–36)

Münazara-i Beyaniyenin Aksamı: Münazara-i beyaniye (mukaddime, cidal, hatime) denilen üç kısımdan tereküb eder ki bunlardan (mukaddime) sami' veya kari' in madde-i cidal ile hasmının haline kesb-i vukuf etmeye tahris için lazım gelen sözleri iltibastan beri olarak kemal-i revnak ve tilavetle beyandan ibarettir ki bundan sonra gayet güzel bir girizgâh ile madde-i cidale girilmek lazımdır.

(Fünun-i İnşa / 36)

Cidal: Cidalin tesisi iki şey üzerine olur ki bunlardan:

Birincisi: Hasmını ilzam için akval-i hükema ve nevadir-i büleğa ile meşahir-i şuaranın asarından ve eazıma menzup durub-ı emsalden en münasiplerini yine makamında irad etmek

İkincisi: Gerek beyyinelerin iradında, gerekse red ve iade hususlarında hitabın galizattan beri olup kemal-i letafetle olmasıdır.

(Fünun-i İnşa / 36)

Hatime: İse tekevün eden mugayyeratı ya bir hüküm tasvir edip onun hükmüyle veyahut tarafeynden birinin sükûtuyla hâsıl olur.

(Fünun-i İnşa / 37)

Münazara-i Beyanın Üslub-ı İfadesi: İse hem revnak ve letafeti hem umumiyet üzere fehm ve idrak edilebilmek havassını şamil olup (üslub-ı mutedil veya üslub-ı müzeyyen¹⁹) denilen... usul ile olması lazımdır.

(Fünun-i İnşa / 37)

Görüldüğü gibi yazar münazara derken iki şeyi karşı karşıya getirip her birinin kendi meziyetlerini anlatmasını sağlayıp güzel bir sonuca bağlamak için başvurulan ifade şeklini kastetmiştir.

Yazar münazaranın iki zıt şey arasında yapılması gerektiğini söyler. Bu zıt fikirlerin tarafları ilan ettirilir, bunlardan biri kendi fikirlerini savunduktan sonra diğer taraf uygun bir şekilde reddettikten sonra kendi fikirlerinin güzel taraflarını

¹⁹ *Üslub-ı Mutedil veya Müzeyyen: Suver-i ifadenin itidal-i üsluba hadim olarak ulviyet ve azametle sadelik arasında haiz-i mevki olan bahistir ki alel-ekser dilleri lebriz-i neşat eyleyen elvan-ı şaikaneyi veya gurub gibi hazin hazin infialane bais olan temasil-i garibaneyi tasvir eyler. Bununla beraber azamet ve ulviyetten istiare-i feyz eden mevzulardan dahi müctenib olunur.*

(Usul-i İnşa / 45-46)

Yani sadelik ile yükseklik ululuk arasında ölçülü olarak ifade tarzıdır, genellikle günün bittiği zamanki hüznü zamanların ve gönülleri neşe ile dolduran renkli heveslerin tasvirinde kullanılır.

Üslub-ı mutedil: Dahi üç yerde istimal olunup...

Birincisi: Mefahil-i ilmiye hutbelerinde

İkincisi: Rivayat-ı mühimme ve evsaf ile hususi tarihlerde ve bihassa seyirlerde

Üçüncüsü: Ashab-ı meratib beynindeki müraselatta olur.

(Usul-i İnşa / 64)

Yazar bu üslubun üç yerde kullanıldığını söyler:

Birincisi: İlmi hutbelerde

İkincisi: Önemli tarihlerin rivayet ve vasıfları ile seyirlerde

Üçüncüsü: Kişiler arasındaki yazışmalarda kullanılır.

ve karşı tarafın yanlış düşüncelerini gösterdikten sonra güzel bir sonuca bağlanarak yapıldığını söyler.

Yazar, münazaranın sonunda tarafların fikirlerinin güzellik ve çirkinliklerinin ortaya çıkması hasebiyle sonuçtan başkalarının da istifade etmesi bir de kişinin söz söylemede iktidarını ortaya koyabilmesi gibi hususlar münazaranın faydasıdır der.

Yazar münazaranın şartları olduğunu da söylemektedir. Bunlardan birincisi; münazara kesinlikle zıt konular arasında olmalıdır der. İkincisi; münazarada dinleyen veya okuyanlara kendi fikirlerini delil ve ispatları ile sunmalıdır. Üçüncüsü; ise mananın kuvveti için kuvvetli kelimeler kullanmak ve dayanağı yine kuvvetli temellere oturmak gerektiğini söyler.

Yazar münazaranın da bölümleri olduğunu söyler. Bunları “mukaddime”, “cidal”, “hatime” olarak isimlendirir. Mukaddime bölümü, kişinin karşı tarafın halini anlamak için ve onu hırslandırarak sözleri söylemekten uzak olarak kendi konusunu, cidal bölümüne giriş yapacak şekilde ifade ettiği bölümdür. Cidal bölümünde de iki şeye dikkat etmek lazım geldiğini söyler. İlk olarak karşı tarafı ilzam edebilmek için atasözlerinden, meşhur ediplerin ve kişilerin sözlerinden faydalanmak, diğeri de hitap esnasında ister fikir ifade ederken, ister karşı tarafın fikirlerini reddederken argo ifadelerden kaçınmak gerektiğini söyler. Hatime bölümü ise oluşturulmuş olan ayrılıktan bir hükme ulaşma veya taraflardan birinin susması ile oluşan bölümdür.

Son olarak yazar hem güzel ve hoş olması cihetiyle hem de anlaşılması kolay olduğu için münazara yazarken mutedil üslup olarak isimlendirdiği üslubun kullanılması gerektiğini söyler.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda konuşma yapılırken “yabancı dillerden alınmış dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin yerine Türkçelerini kullanır” kazanımının olduğunu görmekteyiz. Aynı kazanım yazma becerisi kazanımları arasında da bulunmaktadır. Yine programda konuşma becerisi, yazma, okuma ve dinleme gibi diğer becerilerle desteklenmelidir (MEB, 2005: 6) denmektedir. Bu yazarın eserlerinde yer alan bu doğrultudaki hususlar yazma konusunda açıklandığı için burada tekrar yer verilmedi.

Okuma

Okuma, ses organları ve göz yoluyla algılanan işaret ve sembollerin beyin tarafından yorumlanarak değerlendirilmesi ve anlamlandırılması sürecidir (MEB, 2005: 6). Aynı şekilde okuma, yazılmış olan sözcükleri, cümleleri, noktalama işaretleri ve diğer öğeleri ile beraber görme, algılama ve kavrama sürecidir (Calp, 2005: 80). Okuma becerisi kazanmış olan birey okuduğu eserlerden yeni bilgiler edinecek, daha yeni kaynaklara ulaşacaktır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, okuma ile ilgili birçok kazanıma yer verilmiştir. Konunun bütünlüğü açısından kazanımları burada vermeyi uygun gördük.

1.Okuma Kurallarını uygulama

1. Sesini ve beden dilini etkili kullanır.
2. Akıcı biçimde okur.

3. Kelimeleri doğru telaffuz eder.
4. Sözün ezgisine dikkat ederek okur.
5. Okuma yöntem ve tekniklerini kullanır.

2. Okuduğu Metni Anlama ve Çözümleme

1. Metnin bağlamından hareketle kelime ve kelime gruplarının anlamlarını çıkarır.
2. Metindeki anahtar kelimeleri belirler.
3. Metnin konusunu belirler.
4. Metnin ana fikrini/ana duygusunu belirler.
5. Metindeki yardımcı fikirleri/duyguları belirler
6. Anlatımın kimin ağzından yapıldığını belirler
7. Olay, yer, zaman, şahıs, varlık kadrosu ve bunlarla ilgili unsurları belirler.
8. Metindeki sebep-sonuç ilişkilerini fark eder.
9. Metindeki amaç-sonuç ilişkilerini fark eder.
10. Kalıplaşmış cümle yapılarının kuruluş ve kullanım özelliklerini kavrar.
11. Okuduklarındaki örtülü anlamları bulur.
12. Okuduklarındaki öznel ve nesnel yargıları ayırt eder.
13. Okuduklarını kendi cümleleriyle, kronolojik sıra ve mantık akışı içinde özetler.
14. Metne ilişkin sorulara cevap verir.
15. Metne ilişkin sorular oluşturur.
16. Metnin türüyle ilgili özellikleri kavrar.

17. Metnin planını kavrar.
18. Metni oluşturan unsurlar arasındaki geçiş ve bağlantıları fark eder.
19. Metindeki söz sanatlarının anlatıma olan katkısını fark eder.
20. Metinde yararlanılan düşünceyi geliştirme yollarının işlevlerini açıklar.
21. Kendisini şahıs ve varlık kadrosunun yerine koyarak olayları, duygu, düşünce ve hayalleri yorumlar.
22. Metinde ortaya konan sorunlara farklı çözümler üretir.
23. Metindeki ipuçlarından hareketle metne yönelik tahminlerde bulunur.
24. Metnin öncesi ve/veya sonrasına ait kurgular yapar.
25. Şiir dilinin farklılığını ayırt eder.
26. Şiirin kendisinde uyandırdığı duyguları ifade eder.
27. Metinle ilgili görsel öğeleri yorumlar.
28. Metnin başlığı ile içeriği arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.
29. Okuduğu metne farklı başlıklar bulur.
30. Metnin yazarı ve şairi hakkında bilgi edinir.

3. Okuduğu Metni Değerlendirme

1. Metni dil ve anlatım yönünden değerlendirir
2. Metni içerik yönünden değerlendirir.

4. Söz Varlığını Zenginleştirme

1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir.

2. Aynı kavram alanına giren kelimeleri, anlam farklılıklarını dikkate alarak kullanır.

3. Okuduğu metinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini günlük hayattaki bağlantılarını dikkate alarak cümle içinde kullanır.

4. Okuduklarından hareketle öğrendiği kelimelerden sözlük oluşturur.

5. Okuma Alışkanlığı Kazanma

1. Okuma planı yapar.

2. Farklı türlerde metinler okur

3. Süreli yayınları takip eder.

4. Okuduğu kitaplardan kitaplık oluşturur.

5. Kitaplık, kütüphane, kitap fuarı ve kitap evlerinden faydalanır.

6. Okudukları ile ilgili duygu ve düşüncelerini arkadaşlarıyla paylaşır.

7.Şiir ezberler, şiir dinletileri düzenler, ezberlediği şiirleri uygun ortamlarda okur.

8. Ailesi ile okuma saatleri düzenler.

9. Beğendiği kısa yazıları ezberler.

Manastırlı Mehmet Rifat'ın eserlerinde, Türkçe Programında belirlenmiş olan bu kazanımların bazısına dolaylı olarak, bazısına doğrudan temas edilmektedir. Bunlarla beraber, okuma becerisi kazandırılmak istenen bireyin bazı etkinlikleri yapması gerekmektedir. Yine bunlarında yazarın bazı eserlerinde yer aldığı görülmektedir.

Mesela programda yer alan “beğendiği kısa yazıları ezberler” ve “şiir ezberler, şiir dinletileri düzenler, ezberlediği şiirleri uygun ortamlarda okur.”

şeklinde kazanımların olduğu görülmektedir. Yazar Usul-i İnşa isimli eserinde konuya şöyle dikkat çekmektedir:

İrtiyaz ve Mümarase: İnşanın vücuhat-ı müteaddidesini kerraren mütalaa ve icab eden parçalarla bilhassa durub-ı emsal ve ebyat-ı meseliyeyi ezber ederek her bir şeyden kudreti yettiği kadar (birkaç şey?) kaleme alıp tashih ettirerek meleke-i istihsalinden ibret bir haldir ki sa'y ve gayretle husulyafta olur maddelerdendir.

(Usul-i İnşa / 4)

Bu cümlelere göre kişi yazabilmek için daha çok okumak zorunda, bilhassa atasözlerini ezberlemek zorundadır. Bununla beraber küçük yazılar yazması gerektiği de anlaşılmaktadır ve bunu da çalışarak elde edilebileceğini söylemektedir.

Bu parçaya göre edebî eserlerinde okunması gerektiği anlaşılmaktadır, bu da okuma becerisi kazandırılmak istenen bireyin yapması gereken etkinlikler arasında yer almaktadır. Bununla ilgili olarak yazar başka bir yerde şunu dile getirmiştir:

Mütalaa-i Asar: Eşhar-ı üdebanın asarını ariz ve amik-i mütalaa edip mana-yı bedie ve esalib-i latifeyi bilerek muhazaratını tezyid etmekten ibarettir ki bununla kuvve-i akliye incilapezir olur.

(Usul-i İnşa / 4)

Yani eseri ayrıntısı ile okumak demek edebiyatçıların yazmış oldukları eserlerini enine boyuna okuyup onlardan manalar çıkarmak, hoş üslupların farkına varmak ve bilgilerini çoğaltmaktan ibarettir.

Bu parçada aynı zamanda “metnin konuşunu belirleme, söz sanatlarının farkına varma, ana duygu ve yardımcı duyguları belirleme, örtülü anlamları bulma, metni dil ve anlatım yönünden değerlendirme, metni içerik yönünden değerlendirme” gibi kazanımlara da doğrudan temas edilmektedir. Çünkü yazar “mana-yı bedie” diyerek ve “eseri, ariz amik incelemeyerek” demekle aslında bunların farkına varılması gerektiğini belirtmektedir.

Aynı konuya yine aynı kitapta farklı bir şekilde değindiği görülmektedir:

Zevk: Istılah-ı edepte kelamın letaifini ve mehasin-i hafiyesini idrak ettiren bir kuvvedir ki iş bu kuvvet kesbi olduğundan ulumu-ı edebiye ve saire derslerine müdavemetle beraber meşahirin asarını kerraren mütalaa ve gavamızını keşfederek maani ve takribine kesb-i ittila etmek ve müfid-i adap ve ahlak olan ahvalden ve kalbi tezyin eylemekle hâsıl olduğundan heveskaranı-ı inşanın buna rağbet eylemeleri lazımdır.

(Usul-i İnşa / 3-4)

Burada da görüldüğü gibi bir eserdeki hoşluğun, gizli güzelliklerin farkına varmak için bazı derslere devam etmekle beraber, edebiyatın ünlü isimlerinin eserleri de tekrarlar ve ayrıntısı ile okunmalıdır denmektedir. Böylece yazarın yazdıklarından gereğince istifade edileceği için buna rağbet etmek gerektiği söylenmektedir.

Burada yine yazma konusunda da değindiğimiz gibi yazar, yazı yazabilmek için de yine okumak gerektiğini vurgulamaktadır.

İlm-i edebin kâffe-i usul ve kaidelerini üstad huzurunda tedderüs ve ba'de ol bâbdaki mutevvelat kütübü müdakkikane mütalaa ile inşa usullerini talim ederek mucibince amel etmektir...

(Usul-i İnşa / 4)

Şeklindeki parçada da yazma ile okumanın birbiri ile doğrudan işkili olduğu görülmektedir.

Yazara göre okunacak şeyin, kişide yorgunluk ve can sıkıntısına yol açmaması için düz tabirlerden uzak durmak, yazıda şenlik göstermek gerekir.

Yazara göre ifade ne kadar basit olursa olsun yine de yazıda şenlik göstermeye gayret etmek gerektir ki okunanlar kişide yorgunluk ve bıkkınlık uyandırmassın. Yani okunacak yazının ilgi çekici, sağlam üsluplu, açık, anlaşılır, zevk verici, psikolojik yönden rahatlatıcı olması gerekmektedir (Calp, 2005: 104).

Vahdet-i Siyak: Gayet düz tabirâtı iltizam ile elfazda hiçbir vecihle şetaret göstermemek ve manada dahi bazı (vekayık?) göstermeyerek daima o yolda ve pek adi bir tarzda yürümektir ki bundan kari'lere kelal ve melal arız olacağından muayyeb-i inşadan maduddur. Binaenaleyh ifade ne kadar basit olmak lazım gelirse gelsin gerek elfazda gerek manada mümkün olduğu kadar mucib-i şetaret olacak ahval iradına gayret etmelidir.

(Usul-i İnşa / 39)

Manastırlı Mehmet Rıfat “Ahval-i Tahrir” isimli eserinde, güzel ifade, güzel düşünmenin yanında güzel yazılmış eserlerin okunmasına bağlıdır diyen Ebuzziya Tefvîk’in yazısına da yer vermektedir:

Hüsn-i ifade birinci derecede güzel düşünmekle ve ikinci derecede güzel düşünüp de güzel yazarların asarını numune tutmakla müyesser olur.

(Ahval-i Tahrir / 80)

Dinleme/İzleme

Dinleme/izleme görülen veya duyulan bir mevzuu doğru anlama, yorumlama ve bunları değerlendirme becerisidir. Ya da herhangi bir konuda konuşmacının sesini duyup söylenenleri anlamak, dikkati yoğunlaştırıp gerekli ve lüzumlu olabilecek bilgileri saklamaktır (Calp, 2005: 135).

Türkçe Programı'nda bireyin etkili dinleme/izleme becerisi kazanması için hazırlanmış birçok kazanım ve bu kazanımların etkili olarak kazanılması için uygun etkinliklere yer verilmiştir.

Programda yer alan kazanımlar şunlardır:

1. Dinleme/izleme Kurallarını Uygulama

- 1.Konuşmacının sözünü kesmeden sabır ve saygıyla dinler.
- 2.Başkalarını rahatsız etmeden dinler/izler.
- 3.Dinlenenle ilgili soru sormak, görüş bildirmek için uygun zamanda söz alır.
- 4.Dinleme/izleme yöntem ve tekniklerini kullanır.

2. Dinlenen/izlenen Anlama ve Çözümleme

- 1.Dinlenenin/izlenenin bağlamından hareketle kelime ve kelime gruplarının anlamlarını çıkarır.
- 2.Dinlediklerindeki/izlediklerindeki anahtar kelimeleri fark eder
- 3.Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler.

- 4.Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini /ana duygusunu belirler.
- 5.Dinlediklerindeki/izlediklerindeki yardımcı fikirleri/ duyguları belirler.
- 6.Dinlediklerindeki/izlediklerindeki olay, yer, zaman, şahıs, varlık kadrosu ve bunlarla ilgili unsurları belirler.
- 7.Dinlediklerinde/izlediklerinde sebep-sonuç ilişkilerini belirler.
- 8.Dinlediklerinde/izlediklerinde amaç-sonuç ilişkilerini belirler.
- 9.Dinlediklerindeki/izlediklerindeki örtülü anlamları bulur.
- 10.Dinlediklerindeki/izlediklerindeki kronolojik sıra ve mantık akışı içinde özetler.
- 11.Dinlediklerine/izlediklerine ilişkin sorular oluşturur.
- 12.Dinlediklerine/izlediklerine ilişkin sorulara cevap verir.
- 13.Dinlediklerinde/izlediklerinde yer alan öznel ve nesnel yargıları ayırt eder.
- 14.Kendisini şahıs ve varlık kadrosunun yerine koyarak olayları, duygu, düşünce ve hayalleri yorumlar.
- 15.Dinlediklerinde/izlediklerinde ortaya konan sorunlara farklı çözümler üretir.
- 16.İpuçlarından hareketle dinlediklerine/izlediklerine yönelik tahminlerde bulunur.
- 17.Dinlediklerinin/izlediklerinin öncesi ve/veya sonrasına ait kurgular yapar.
- 18.Dinlediklerinin/izlediklerinin başlığı/adı ile içeriği arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.

19. Dinlediği/izlediği metne farklı başlıklar bulur.
20. Grsel/işitsel unsurlarla dinledikleri/izledikleri arasında ilgi kurar.
21. Şiir dilinin farklılığını ayırt eder.
22. Şiirin kendisinde uyandırdığı duyguları ifade eder.
23. Dinlediği/izlediği kişi, konu ya da metnin yazarı/şairi hakkında bilgi edinir.

3. Dinlediklerini/izlediklerini Değerlendirme

1. Dinlediklerini/izlediklerini dil ve anlatım yönünden değerlendirir.
2. Dinlediklerini/izlediklerini içerik yönünden değerlendirir.
3. Dinlediği/izlediği kişiyi sesini ve beden dilini ekili kullanma yönünden değerlendirir.

4. Söz Varlığını Zenginleştirme

1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbirleriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir.
2. Aynı kavram alanına giren kelimeleri, anlam farklılıklarını dikkate alarak kullanır.
3. Tekerleme, sayışmaca, bilmece ve yanılmacaları ezberler/kullanır.
4. Şiir, trk, şarkı, türlerinde metinler ezberler.
5. Dinlediklerindeki/ izlediklerindeki kelime, deyim ve atasözlerini günlük hayattaki bağlantılarını dikkate alarak cümle içinde kullanır.
6. Dinlediklerinden/izlediklerinden hareketle yeni öğrendiği kelimelerden sözlük oluşturur.

5. Etkili Dinleme/izleme Alışkanlığı Kazanma

1.Yaşına ve seviyesine uygun sanat ve bilim etkinliklerine dinleyici/izleyici olarak katılır.

2.Şiir, hikâye, masal dinletilerine katılır.

3.Çok yönlü iletişim araçlarındaki yayınlarından ilgi, istek ve ihtiyaçlarına uygun olanlarını takip eder.

4.Kaset, CD, film vb. kaynaklardan kişisel arşiv oluşturur

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın eserlerinde, yukarıdaki kazanımlardan bazılarına temas edildiği görülmüştür. Şöyle ki dinleme/izleme kazanımlarından biri olan “şiir, türkü, şarkı türlerinde metinler ezberler” şeklindeki kazanıma yazar şu şekilde temas etmiştir.

İrtiyaz ve Mümarase: İnşanın vücuhât-ı müteaddidesini kerraren mütalaa ve icab eden parçalarla bilhassa durub-ı emsal ve ebyat-ı meseliyeyi ezber ederek her bir şeyden kudreti yettiği kadar (birkaç şey?) kaleme alıp tashih ettirerek meleke-i istihsalinden ibret bir haldir ki sa'y ve gayretle husulyafta olur maddelerdendir.

(Usul-i İnşa / 4)

Yani atasözlerini ve beyitleri ezberleyerek gücü yettiği kadar birkaç şey kaleme alıp tashih ettirerek yazma konusunda kişinin kendini ilerletmesi ve gayret göstermesi maharet sahibi olmasını sağlar.

Esasen yazma becerisi kazanmak için kaleme alınmış olan bu parçada yazma konusunda maharet kazanmak için yapılması gereken söylenmiştir. Fakat Türkçe Dersi kazanımları birbirleriyle doğrudan ilişkili oldukları için bir beceriyi

kazandırmak için yapılan etkinlik diğer bir becerinin de gelişmesine yardımcı olmaktadır. Nitekim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da konuşma becerisinin okuma, yazma, dinleme gibi diğer becerilerle desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (MEB, 2005: 6).

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan bir diğer kazanım da “Dinlenenin/izlenenin bağlamından hareketle, kelime ve kelime gruplarının anlamlarını çıkarır.” kazanımıdır. Birey, dinlediğinde/izlediğinde geçen kelimelerin vurgu ve tonlamasına dikkat ettiği zaman, kelimelerin bazı özelliklerini bildiği zaman, konuşmanın konusunu daha çabuk anlayacaktır. Yani mana ile kelime arasındaki uygunluğu hissedecektir. Kulağa şiddetli veya hafif gelen kelimeleri tanıyacak, kullanması gereken yerleri öğrenmiş olacaktır. Bu konu ile ilgili yazarın eserinde şu hususlara rastlanmaktadır.

Elfazın maani ile itilafı hakkında bir fikir hâsıl edebilmek için elfazın sem'e tesir edebilmek cihetiyle olan ahvali nazar-ı dikkate alınmalıdır. (celadet, sadme, gazanfer, çekaçek, rahşan, gülban) gibi bazı elfaz sem'e kuvvetli gelir. Bunlara (elfaz-ı cezele) haiz oldukları keyfiyete de (cezalet) tabir olunur. (tensim, cüz', fem, zülüf, gül, naz) gibi elfaz ise kulağa hafif dokunur. Bunlara (elfaz-ı rakika) haiz oldukları keyfiyete de (rikkat) namı verilir.

(Usul-i İnşa / 15)

Görüldüğü gibi yazar kelime ile mana arasındaki uygunluğu sağlayabilmek için kelimelerin kulağa tesir ettiği ciheti bilmek gerektiğini söylemektedir. Kulağa kuvvetli gelen kelimelere “elfaz-ı cezele” hafif gelen kelimelere de “elfaz-ı rakike” denildiğini söylemektedir.

Bunlarla beraber yazar kulağa hoş gelmeyen kelimelerin de kullanılması yazıda “vahşiyet” olarak isimlendirilen kusura sebep olmaktadır der:

Vahşiyet: Kelamı menusül istimal olmayan elfaz ile sem'e gayri mülayim gelen sözlerden terkip edip fikri itap etmedikçe ve birçok zaman düşünmedikçe kendisinden bir maani anlaşılmayan ahvaldir.

(Usul-i İnşa / 38)

Yani vahşiyet demek; sözü kullanılması hoş olmayan ve kulağa hoş gelmeyen kelimelerle terkip etmek demek olup kendisinden ilk etapta bir şey anlaşılmayan durumdur denmektedir.

Bunlarla beraber yazar, elfaz-ı cezele ve elfaz-ı rakika olarak isimlendirdiği kelimeleri belli yerlerde kullanmak gerektiğini söylemektedir, bu da dinleyici açısından önemlidir. Mesela bir ordu komutanı konuşma yapacağı zaman elfaz-ı cezele kullanmalı bir âşık gönül verdiği kişiye elfaz-ı rakike kullanmalıdır demektedir.

Tabiatı gerek elfaz-ı cezel gerek elfaz-ı rakike istimaline sevk eden mukteza-yı makamdır. Mesela bir ordu kumandanı askere hitaben irad edeceği bir nutku elfaz-ı cezeleden teşkil etmeye çalışır. Çünkü ma'asker nazikâne idare-i kelam edilecek yer değildir. Bilakis bir aşık gönlünü cezb etmeye çalıştığı maşukasına elfaz-ı rakike ile söz söylemek ister.

(Usul-i İnşa / 15)

Yazar dinleyicilerin konuşmayı iyi dinleyebilmeleri için konuşmada da bazı özelliklerin olması gerektiğini söyler. Bu konuya konuşma bölümünde değinmiştik fakat yeri gelmişken ele almayı uygun gördük.

Celb-i hoşnudi hüsn-i ifade ile olur. Yani söylenilecek kelimada bir tavr ve halavet olmalı ve hakikat ve tedib bulunmalıdır. Hatip olan kimse eğer maksadını hakikate mukarin bir nokta-i nafiada tasvir edemez veyahut ne söyleyeceğinde tereddüt ederek maksat ve meramını layıkıyla mevki-i beyana koyamaz ise muhatapları kendisini pek bi-kayd olarak dinlerler.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 202)

Yani yapılan konuşmanın iyi dinlenebilmesi için konuşmada edep, hoşluk ve hakikat bulunmalıdır. Konuşmacı eğer söyleyeceklerinde tereddüt ederse veya istediğini tam olarak ifade edemezse dinleyici konuşmaya kayıtsız kalacaktır denmektedir.

Bununla beraber yazar, dinleyiciyi etkilemek için sesi de doğru kullanmak gerektiğini söylemektedir. Çünkü ses değişiklikleri, tonlama, vurgu ve duraklamalar söylenenin, amaçlanan anlamını, edinmeye yardım etmektedir (Calp, 2005: 144).

...sada ile de öyle bir kabiliyet ve istidat verilmelidir ki aynı vakitte sami'ine tesir edebilsin

(Usul-i Kitabet ve Hitabet /213)

Hal ve tarzın iki cüz'-i müteferriki vardır. Birincisi sada yahut telaffuz ve ikincisi harekettir. Telaffuz cihetinden hatip için iki şeye dikkat lazımdır. Biri sami'ine tamamıyla ve suhuletle işittirecek vecihle söylemek diğeri de muhataplarını tehyic ve mütehayyir kılacak surette letafet ve metanet ve hüsn-i etvar ile ifade-i meram eylemektir. Suhuletle ve tamamıyla işittirmek için de dört şart vardır. Evvela sadanın derece-i matlubede kuvveti olmalı. Saniyen hatip

olan kimse kelimatı birbirinden fark ettirmeli. Salisen lazım gelen vecihle ağır söylemeli. Rabian kelamın vefklerinca olacak mülayimet ve münasebetini gözeterek ona göre telaffuz edilmelidir. Telaffuz olunan şeyi hissettirmeğe telkin-i hitabi derler. Doğru ve tane tane telaffuz ile gerçi nefis-i kelam anlatılır ise de lakin sada tebdil edilir. Yani sürat ve betaeti ve rikkat ve şiddeti ve tiz ve pestliği icabına göre değiştirilir ise kelam-ı mezbur kalbe ihsas ve tefhim kılınmış olur.

(Usul-i Kitabet ve Hitabet / 212–213)

Bu parçada yazar, dinlenilenin, dinleyiciye tamamen işittirilmesi gerektiğini, kelimeleri birbirinden fark ettirerek söylenmesi gerektiğini, ağır ağır, tane tane, söylenmesi gerektiğini, telaffuza dikkat etmek gerektiğini vurgular. Yani dinlemeyi etkileyen unsurlara dikkatleri çekmektedir.

Dil Bilgisi

Dil bilgisi, diğer dil becerilerinin gelişmesini destekleyen kurallardır. Bu kuralların bilinmesi yazma, konuşma, okuma ve dinleme/izleme becerilerinde uygulanması açısından önemlidir.

Özellikle konuşma ve yazma becerileri ile beraber yürütülmesi gereken etkinliklerle dil bilgisi becerisi bireye kazandırılmaktadır.

Manastırlı Mehmet Rıfat Usul-i İnşa isimli eserinde kelime türlerinden sıfatın uygun yerlerde kullanılırsa yazıya güzellik kattığını, fakat hale uygun kullanılmadığı zaman da yazıyı müstehcen kıldığını söyleyerek dil bilgisi ile yazma becerisi arasındaki bağlantıya temas etmektedir:

Sıfat: Na't-ı mevsufu tahsin ve manaya revnak vermek için vaz' ve istimal edilen müfredattır. (nurani sabah, müthiş gece, mağmum hava) terkiplerinde

(sabah, gece, hava) isimlerinin mezkûr lügatlerle vasfı gibi ki bu vasıflar mukteza-yı hale ve icabat-ı zaman ve mevkie ve ahval-i tabiata muvafık olursa müstahsen ve sıfat-ı mevsufeye gayrı mutabık ve ahval-i saireye gayrı muvafık olursa müstehcen olur.

Nitekim sahi bir adama (hatem-i sıfat) demek, melih ve çiçek bozuğu bir zata (melihül veche) demek müstehcen olur.

(Usul-i İnşa / 8)

Burada yazar dilbilgisi konularından sıfatın doğru yerde, hale uygun, zaman ve mekana mutabık kullanılması gerektiğini vurgular. Aksi halde, mübalağa, alay veya hiciv sayılır demektir.

Bunun dışında Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Usul-i İnşa, Fünun-i İnşa, Ahval-i Tahrir ve Usul-i Kitabet ve Hitabet isimli eserlerinde dil bilgisi konularına rastlanmamıştır. Çünkü yazar zaten dil bilgisi ile ilgili müstakil eserler vermiş ve bu eserlerinde genel itibarıyla Osmanlı sarf ve nahvine temas etmiştir. Osmanlı sarf ve nahvi alanında yeterince çalışma yapıldığı için Türkçe Eğitimi açısından incelenmeye gerek duyulmadı.

Bununla beraber yazarın dil ve edebiyatla ilgili diğer eserlerinin, birbirinin takibi veya tamamlayıcısı nitelikte olduğu görülmüştür.

Mesela, incelediğimiz “Usul-i İnşa”, “Fünun-i İnşa” isimli eserler “Mecamiül Edep” isimli eserin tamamlayıcısı, “Ahval-i Tahrir” ve “Usul-i Kitabet ve Hitabet” isimli eserler “Mecamiül Edep” isimli eserin bölümleri şeklindedir.

İncelemeyi düşündüğümüz “Nazım ve Nesir” isimli eser de “Mecamiül Edep” isimli eserin ilk hali olduğu için ve yazarın dil alanındaki görüşlerinin olgunlaşmadığı dönemde yazıldığı için²⁰ bu eserin incelenmesinden vazgeçilmiştir.

²⁰ Ahmet Bozdoğan Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme

SONUÇ

İlköğretim ikinci kademe ve Türkçe Dersi Öğretim Programı zaman içerisinde birçok defa yenilenmiştir ve Türkçe dersi daha verimli hale getirilmeye çalışılmıştır. Eskiden beri ana dili eğitimine önem verilmiş bu konuyla ilgili birçok kitap yazılmıştır. Hiç kimseden mükemmel bir yazar veya hatip olması beklenemez ancak dilin kurallarının bilinip kullanılması herkesin ihtiyacı olan bir husustur. Özellikle yazma ve konuşma becerileri geliştirilebilir becerilerdir. Bu becerilerin edinilmesi uzun bir süreçte olmaktadır, bu nedenle iyi bir eğitimi gerektirmektedir.

Bireye kazandırılmak istenen dil becerileri için yapılması gereken birçok etkinlik vardır ve bu becerilerin geliştirilip kalıcı hâle getirilmesi için yine bu etkinliklerin yapılması şarttır.

Yazarın dil ve edebiyat dışında askerlik, medeniyet tarihi, fen, matematik, eğitim sahalarında ve dinî sahada eserler verdiği de görülmüştür.

Bunun yanında, yine çeşitli sahalarda ve pek de küçümsenmeyecek derecede ancak yayımlanmayan eserleri de bulunmaktadır.

Bu eserlerin bazılarının bir birini tamamlayıcısı nitelik taşıdığı tespit edilmiştir. Bunların yanında dil ve edebiyat sahsındaki görüşlerinin olgunlaşmadığı dönemde kaleme aldığı eserleri tamlamak maksadıyla başka eserlerin yazıldığı gözlenmiştir.

Manastırlı Mehmet Rıfat ele aldığımız, Türkçe Öğretimi ile ilgili eserlerinde genellikle “inşa” ya da “kitabet ile hitabet” konularına yer vermiştir.

Yazarın eserlerinde, günümüz Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan kazanımlara veya etkinlik olarak başvuru türlerine, daha o zaman önem verdiği tespit edilmiştir.

Günümüzde uygulanan bazı etkinliklerin, geçmişte inşa türleri arasında sayıldığı anlaşılmıştır. Mesela yazma çalışmalarında faydalanılan “fabl” türünün “emsal” adı altında geçtiği dikkati çekmektedir.

Yazar, edebiyatımızda yer alan bazı türleri de “rivayat” olarak nitelendirmiştir ve bu türlerin, yazma becerisi kazandırmada kullanıldığı görülmektedir. Bunları seyahatnameler, tercüme-i haller, sergüzeştler, hikâye ve küçük özlü hikâyecikler olarak göstermek mümkündür.

Yazma ve konuşma becerisi kazandırmada başvuru mektup türünün günümüzdekinden farklı olarak sınıflandırıldığı da dikkati çeken hususlar arasındadır.

Yazarın mektup türünü yazı ile konuşma olarak nitelendirdiği görülmektedir.

Günümüzde bir yazının, konuşmanın veya eserin giriş, gelişme, sonuç ya da serim, düğüm, çözüm, olarak isimlendirilen bölümlerinin, eskiden üç değil dört bölüme ayrıldığı bunlara (ibtida, tahallüs, maksad. İntiha) denildiği görülmektedir. İbtida ve tahallüsün giriş veya serim, maksadın gelişme veya düğüm, intihanın da sonuç veya çözüm bölümleriyle aynı olduğu görülmektedir.

Yazar konuşma ve yazma işini kılıçtan keskin toptan kuvvetli olan bir silaha benzetmiştir. Buradan da yazarın konuşma ve yazmaya ayrıca önem verdiği anlaşılmaktadır.

Manastırlı Mehmet Rıfat yazma ile ilgili olarak yazma kurallarının mutlaka bilinmesi gerektiğini söylemekte ve gerekli derslerin mutlaka alınıp ona göre hareket etmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Yazar tiyatro yazarken dikkat edilmesi gereken hususları sayar, bu hususların yazma becerisi kazandırılmak istenen bireye yaptırılan etkinlikler arasında bulunması cihetiyle büyük öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.

Manastırlı Mehmet Rıfat, bir yazıda kullanılan kelimelerin yazının içeriği ile uyumlu olması gerektiğini söylemektedir.

Yazıda hoş sayılan ve yazıda çirkin karşılanan maddeleri bilmek gerektiğini söyler ve bu maddeleri ayrıntısı ile ele alır.

Yazarın yabancı kelime kullanımına karşı olduğu dikkatleri çekmektedir. Dilimize yerleşmeyen Arapça ve Farsça kelimelerin lügat kitaplarına konulmasına ve edebiyatta kullanılmasına karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Konuşmada ve yazmada belli üslupların kullanılması gerektiğini bildirmektedir.

Okuma konusunda, imla ve dil bilgisi konusunda muteber olan edebi eserlerin okunması gerektiği vurgulanmakta, gerekiyorsa ders alınması gerektiği söylenmekte ve meşhur şairlerin beyitlerinin ezberlenmesi gerektiğine dikkatleri çekmektedir.

Yazma ve konuşma işini yapabilmek için belli bir bilgi ve “marifet sahibi” olmak gerektiğini söyler, bu konuyu Türkçe dersinin ana hedeflerinden biri olarak göstermek mümkündür.

Yazar, dilin güzelliklerinin, zenginliklerinin, edebiyattaki gizli güzelliklerin farkına varılması konusunu, yazma hevesi olanların ihtiyacı olarak göstermektedir.

Yazarın Talim-i Edebiyat ve Talim-i Edebiyat zerine Bir Risale isimli eserlerden faydalandığı görülmektedir. Yazarın slup ve üslup eşitleri hakkındaki görüşleri bu eserlerdeki ile aynen örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

ABAK Ayla, (1992), *Örnekleriyle Kompozisyon Bilgileri*, İstanbul: Hazar Yay.

AĞCA Hüseyin, (1999), *Yazılı Anlatım*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yay.

_____, (2001), *Sözlü ve Yazılı Anlatımda Türkçenin kullanımı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

ALPEREN Nusret, (2001), *Türkçe Okuma ve Yazma Eğitimi Rehberi*, Ankara: Alperen Yay.

ARUÇ Numan Yusuf, (2004), *İbn Rüşd'ün Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Rağbet Yay.

ATEŞ Murat, (2004), *Ziya Gökalp'in Çocuk Edebiyatıyla İlgili Görüşleri ve Eserleri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BOZDOĞAN Ahmet, (2001), *Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

CALP Mehrali, (2005), *Özel Öğretim Alanı Olarak Türkçe Öğretimi*, Konya: Eğitim Kitapevi

CEMİLOĞLU Mustafa, (2001), *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

CEMİL Sena, (1928), *Umumi Usul-İ Tedris*, İstanbul: Orhaniye Matbaası.

ÇAM Mehtap, (2005), *Mehmet Asım'ın Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Mekatib-i İbtidaiyyede Tahrir Dersi Nasıl Tedris Edilmeli*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DEMİREL Özcan, (1996), *Türkçe Programı ve Öğretim*, Ankara: Usem Yay.

_____, (1999), *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

DEVELİOĞLU Ferit, (1988), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi.

ELMACI Süleyman, (1988), *İlköğretimde Türkçe Eğitimi ve Öğretimi (2. Kademe)* Çanakkale: Çanakkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- ERİK Nazik, (1991), *Türkiye’de Ana Dil Öğretimi*, İzmir: Zevkiş Matbaası.
- ERTAN Ali, (1968), *Örneklerde Sözlü Ve Yazılı Kompozisyon*, İstanbul: Ak Kitap Evi.
- GARİBOĞLU Kemal, (1964), *Örnekli Edebiyat Ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara: Kardeş Matbaası.
- GÖÇGÜN Önder, (2000), *Güzel Konuşma Sanatı (Diksiyon-Hitabet)*, Ankara: Günce Yay.
- GÖĞÜŞ Beşir, (1978), *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe Ve Yazın Eğitimi*, Ankara: Gül Yayınevi.
- HAKTANIR Adnan Ersoy, (2006), *Selim Sabit Efendi’nin Rehnüma-ı Muallimin Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İÇLİ Ahmet, (2005), *Fuzuli’de Türkçe*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KANDEMİR Enise, (1991), *Yazılı Ve Sözlü Anlatım*, Ankara.
- KARAALİOĞLU Seyit Kemal, (1987), *Yazmak Ve Konuşmak Sanatı-Kompozisyon*, İstanbul: İnkılâp Kitap Evi.
- KAVCAR Cahit vd. (1995), *Türkçe öğretimi*, Ankara: Engin Yayın Evi.
- KIRBIYIK Mehmet, (2007), *Miftah-ı Lisan Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük* İstanbul: Beşir Kitapevi.
- KIZILCIK Tuğba Bircan, (2003), *Ömer Seyfettin’in Türkçe Anlayışı ve Bunun Türkçe Öğretimine Yansıması*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KORKMAZ Zeynep vd. (2001), *Türk Dili Ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara: Yargı Yay.
- KORKUT Refik (Tarihsiz), *Yazılı Ve Sözlü Kompozisyon*, Ankara.
- KAPULU Ahmet vd. (2007), *Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Ankara: Koza Yayın Dağıtım.

MEHMET RIFAT Manastırlı, (1874), *Hace-i Lisan-i Osmanî*, Dersaadet: Kasbar Matbaası.

_____, (1874), *Hikayat-ı Müntehabe*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

_____, (1308), *Kavaid-i İlm-i İnşa*, Dersaadet: Kasbar Matbaası.

_____, (1885), *Külliyat-ı Kavaid-i Osmaniye*, Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası.

_____, (1891), *Mecami'ül Edeb*, Dersaadet: Kasbar Matbaası.

_____, (1890), *Mufassal Nahv-i Osmanî*, Dersaadet: Kasbar Matbaası.

_____, (1892), *Mükemmel Osmanlı Sarfı*, İstanbul: Kasbar Matbaası.

_____, (1881), *Sagir Hikayat-ı Müntehabe*, İstanbul: Mihran Matbaası.

MEB. (2002), *İlköğretim Okulu Ders Programları Türkçe-Yazı Programı 6-7-8*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

_____. (2000), *İlköğretim Okulu Ders Programları Türkçe-Yazı Programı 6-7-8*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

_____. (1995), *İlköğretim Programı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

_____. (2006), *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara.

OKURER Cahit, (1997), *Kompozisyon Öğretimi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

OLGUN Yusuf, (1988), *Örnek Metinlerle Türk Dili Ve Kompozisyon*, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

ORHAN DAĞDEVİREN Meryem, (2006), *Badi Nedim ve Mustafa Nuri'nin Usul-i Tahrir Eserlerinde Türkçe Öğretimine Dair Esaslar*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- ÖZ M. Feyzi, (2003), *Uygulamalı Türkçe Öğretimi*, Ankara: Anı Yay.
- ÖZBAY Murat, (2003), *Türkçe Öğretimi Bibliyografyası*, Ankara: Pagem A Yay.
- _____, (2000), *İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Becerileri (Alan Araştırması)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- _____, (2006), *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri I*, Ankara: Öncü Basımevi Basım Yayım Tanıtım Ltd. Şti.
- _____, (2006), *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II*, Ankara: Öncü Basımevi Basım Yayım Tanıtım Ltd. Şti.
- ÖZDEMİR Emin, (1992), *Sözlü- Yazılı Anlatım Sanatı (Kompozisyon)*, İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- ÖZDEMİR Emin- Adnan Binyazar, (1998), *Yazma Öğretimi Yazma Sanatı*, İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- ÖZÖN Mustafa Nihat, (1961), *Yazmak Sanatı Ve Kompozisyona Giriş*, İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- PALA İskender, (1987), *Türk Dil Bilgisi ve Kompozisyon*, İstanbul.
- SAMİ Şemsettin, (1987), *Kamus-i Türkî (Haz. Faruk K. Timurtaş)*, Ankara: Çağrı Yay.
- SANDIKÇI Cafer, (2006), *Öğretmenlerin İlköğretim Altı, Yedi Ve Sekizinci Sınıf Türkçe Dersi Öğretimi Uygulamalarıyla İlgili Görüşleri (Konya İlinde Bir İnceleme)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SARICA Salih, Mustafa Gündüz, (1988), *Güzel Konuşma Yazma-Kompozisyon*, İstanbul: Fil Yayınevi.
- SEVER Sedat, (1997), *Türkçe Öğretiminde Tam Öğrenme*, Ankara: Anı Yay.
- TEKİN Halil, (1980), *Okuduğunu Anlama Gücü ve Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi*, Ankara: Gül Yayın Evi.
- TÜRK DİL KURUMU, (2005), *Yazım Kılavuzu*, Ankara: TDK Yay.
- _____, (1998), *"Türkçe Sözlük"* Ankara: TDK Yay.

ÜNALAN Şükrü, (2001), *Türkçe Öğretimi*, Ankara: Nobel Yay.

YALÇIN Alemdar, (2002), *Türkçe Öğretim Yöntemleri: Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Akçağ Yay.

YANGIN Banu, (1999), *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

_____. Vd. (2007), *Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Ankara: Pasifik Yay.

YILDIZ Cemal, (2003), *Türkçe Öğretiminde Alternatif Yöntemler*, Ankara: Anı Yay.

YÖRÜK Yaşar, (1999), *Güzel Konuşma Yazma*, İstanbul: Serhat Yay.